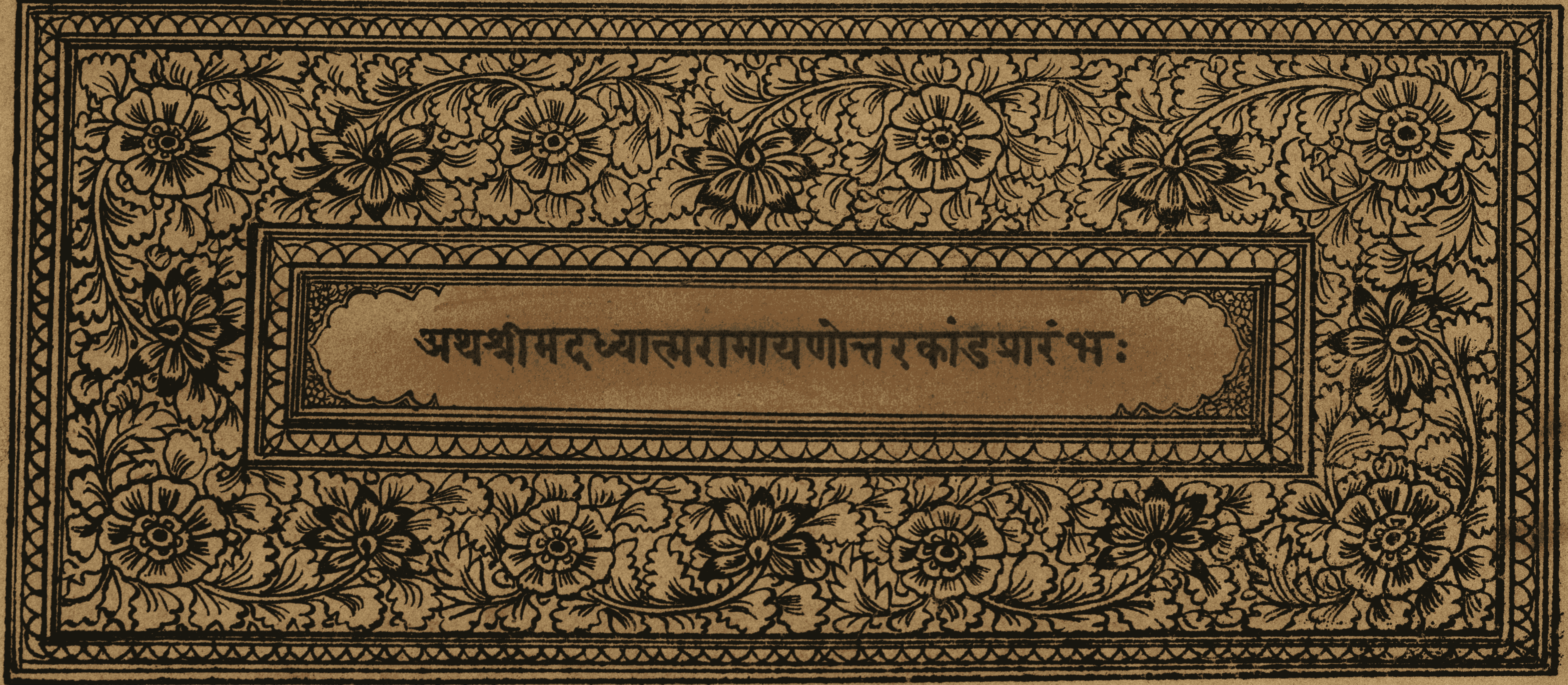

कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणोत्तरकांडप्रारंभः

ऋषी.
पार्व
शिव
ल.
रा.
ल.
सी.
सी

श्रीगणेशायनमः श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः १ मृधेयुद्धे २ ३ कथंकेनप्रकारेण ४ श्रद्दधत्याः एतच्छ्रवणेश्रद्धावत्याः कथामृत
मास्वाद्य मेमम तदास्वादनविषयातृष्णात्यंतंवर्द्धते ५ रामेराज्यमुपस्थितेराज्यंप्राप्तवतीत्यर्थः अभिवंदितुंनमितुंस्तोतुंच ६ता

जयतिरघुवंशतिलकःकौसल्याहृदयनंदनोरामः दशवदननिधनकारीदाशरथिःपुंडरीकाक्षः १
पार्वत्युवाच अथरामःकिमकरोत्कौसल्यानंदवर्द्धनः हत्वामृधेरावणादीन्राक्षसान्भीमविक्रमान् २
अभिषिक्तस्त्वयोध्यायांसीतयासहराघवः मायामानुषतांप्राप्यकतिवर्षाणिभूतले ३ स्थितवान्ली
लयादेवःपरमात्मासनातनः अत्यजन्मानुषंलोकंकथंमेनरघूद्वहः ४ एतदाख्याहिभगवन्श्रद्दधत्या
ममप्रभो कथापीयूषमास्वाद्यतृष्णामेतीववर्द्धते रामचंद्रस्यभगवन्ब्रूहिविस्तरशः कथाम् ५
श्रीमहादेवउवाच राक्षसानांवधंकृत्वाराज्येरामउपस्थिते आययुर्मुनयःसर्वेश्रीराममभिवंदितु
म् ६ विश्वामित्रोसितःकण्वोदुर्वासाभृगुरंगिराः कश्यपोवामदेवोऽत्रिस्तथासप्तर्षयोऽमलाः ७ अ
गस्त्यःसहशिष्यैश्चमुनिभिःसहितोऽभ्यगात् द्वारमासाद्यरामस्यद्वारपालमथाब्रवीत् ८ ब्रूहिरा
मायमुनयःसमागत्यबहिःस्थिताः अगस्त्यप्रमुखाःसर्वेआशीर्भिरभिनंदितुम् ९ प्रतीहारस्ततो-
राममगस्त्यवचनाद्द्रुतम् नमस्कृत्वाऽब्रवीद्वाक्यंविनयावनतःप्रभुम् १०

नेवकृषीनाह विश्वामित्रइति ७ मुनि
भिःशिष्यैश्चसहितइत्यर्थः ८ अगस्त्यप्रमुखामुनयआशीर्भिरभिनंदितुंसमागत्यबहिःस्थिताःसंतीतिरामायब्रूहीत्यन्वयः ९
१०

सगुणं ध्येयं रूपमाह हृत्पद्मेति तत्कर्णिकास्थे स्वर्णपीठे स्थितमित्यन्वयः श्लक्ष्णं स्निग्धं ५८ वीरासनं वीरासनस्थं विद्युत्पुंजनिभां
बरं पीतांबरमित्यर्थः ५९ भातं शोभायमानम् धनुर्द्धृक्करेण एकं स्वस्यैकं रामस्येति द्वयम् ६० सर्वहृदिस्थितमित्यनेन एवंभू
तः सर्वप्रेरकत्वेन ध्येयः एवं हि सर्वस्य स्वतंत्रत्वाभावनिश्चये द्वेषादिहानिर्भवतीत्यर्थः ६१ भक्तेः कथ्यमानमिति शेषः कृतपू

हृत्पद्मकर्णिके स्वर्णपीठे मणिगणान्विते मृदुश्लक्ष्णतरे तत्र जानक्या सह संस्थितम् ५८ वीरासनं विशा-
लाक्षं विद्युत्पुंजनिभांबरम् किरीटहारकेयूरकौस्तुभादिभिरन्वितम् ५९ नूपुरैः कटकैर्भातं तथैव वन
मालया लक्ष्मणेन धनुर्द्धृक्करेणापरिसेवितम् ६० एवं ध्यात्वा सदात्मानं रामं सर्वहृदिस्थितम् भक्त्या प
रमया युक्तो मुच्यते नात्र संशयः ६१ शृणु वैचारितं तस्य भक्तेर्नित्यमनन्यधीः एवं चेत्कृतपूर्वाणि पापानि च
महांत्यपि क्षणादेव विनश्यन्ति यथाग्नेस्तूलराशयः ६२ भज स्वरामं परिपूर्णमेकं विहाय वैरं निजभक्ति
युक्तः हृदा सदा भावितभावरूपमनामरूपं पुरुषं पुराणम् ६३ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्व
रसंवादे युद्धकांडे षष्ठः सर्गः ६ श्रीमहादेव उवाच कालनेमिवचः श्रुत्वा रावणोऽमृतसन्निभम्
जज्वाल क्रोधताम्राक्षः सर्पिरद्भिरिवाग्निमत् १

र्वाणि पूर्वं कृतानि यथाग्नेः स्पर्शात्तूलराशयो-
नश्यंतिन तद्वत् ६२ वैरं वैरभावम् निजभक्तियुक्तः अनन्यभक्तियुक्तः हृदा हृदयेन सदा भावितं भावस्य सत्तारूपस्य ब्रह्मणो रूपं स्व
रूपं बुद्धमुक्तस्वभावं येन तम् वस्तुतः स एव नामरूपेत्यादिना ६३ इति श्रीमत्सकलराज० युद्धकांडे षष्ठः सर्गः ६ ६ ६
अग्निमत् अग्निना सर्पिर्घृतं जलसंयोगाद्यथा महाज्वालावद्भवति तथा जज्वालेत्यर्थः १ ६ ६ ६

कृतांजलिः प्रतीहार इति शेषः प्राप्तः स्वाश्रमादागतः बहिर्द्वारि उपस्थितोऽस्तीति शेषः ११ पूजिताः प्रतीहारेण मार्गप्रदर्शनादि
ना पूजिताः कृतादरा इति यावत् १२ गां मधुपकार्थं वृषभं च महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियाय प्रकल्पयेदिति स्मृतेः १३ यथार्हतः अर्हयो
ग्यता तदनतिक्रमादित्यर्थः भगवतः सकाशात् पूजालाभेन प्रहर्षः १४ अब्रुवन् अपृच्छन् तमेवाभिनयति कुशलमित्यादि १५ सरा

कृतांजलिरुवाचेदमगस्त्यो मुनिभिः सह देवत्वद्दर्शनार्थाय प्राप्तो बहिरुपस्थितः ११ तमुवाच द्वारपालं प्र
वेशय यथासुखम् पूजितार्विविशुर्वेश्म नानारत्नविभूषितम् १२ दृष्ट्वा रामो मुनीन् शीघ्रं प्रत्युत्थाय कृ
तांजलिः पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्य गां निवेद्य यथाविधि १३ नत्वा तेभ्यो ददौ दिव्यान्यासनानि यथार्हतः
उपविष्टाः प्रहृष्टाश्च मुनयो रामपूजिताः १४ संपृष्टकुशलाः सर्वे रामं कुशलमब्रुवन् कुशलं ते महाबा
हो सर्वत्र रघुनंदन १५ दिष्ट्येदानीं प्रपश्यामो हतशत्रुमरिंदम नहि भारः स ते राम रावणो राक्षसेश्वरः
१६ स धनुस्त्वं हि लोकांस्त्रीन्विजेतुं शक्त एव हि दिष्ट्या त्वया हताः सर्वे राक्षसा रावणादयः १७ सत्य
मेतन्महाबाहो रावणस्य निबर्हणम् असत्यमेतत्संग्रामे रावणेर्यन्निषूदनम् १८ अंतकप्रतिमाः सर्वे
कुंभकर्णादयो मृधे अंतकप्रतिमैर्बाणैर्हतास्ते रघुसत्तम १९ दत्ताश्चैव यथास्माकं पुरा ह्यभयदक्षिणा
हत्वा रक्षोगणान् संख्ये कृतकृत्योऽद्य जीवसि २०

वणस्तेन भारः क्लेशवध्यो न किंतु सुकरवध इत्यर्थः १६ सुकरत्वमेव दर्श
यति स धनुरिति इंद्रजितं स्मृत्वाऽऽहुर्दिष्ट्येति १७ तदेव स्पष्टयति सत्यमिति रावणेर्मेघनादस्य १८ १९ याद्दक्षिणा पुरा दत्ता दा
तुं प्रतिज्ञाता सा रक्षोगणान्हत्वा पूर्णा कृता अतः कृतकृत्यः सन् जीवसि त्वमेव जीवसि तज्जीवनमेव श्लाघ्यमित्यर्थः २० ७

२१ २२ २३ यथावृत्तंजातंतथाशृणु २४ २५ मुनिपुंगवः मुनिश्रेष्ठः सन् अवसत्तपस्तेपेच २६ २७ विघ्नंचक्रुः गाननृत्यादिभि

श्रुत्वातुभाषितंतेषांमुनीनांभावितात्मनाम् विस्मयंपरमंगत्वारामःप्रांजलिरब्रवीत् २१ रावणादीनति
क्रम्यकुंभकर्णादिराक्षसान् त्रिलोकजयिनोहित्वाकिंप्रशंसथरावणिम् २२ ततस्तुवचनंश्रुत्वाराघवस्य
महात्मनः कुंभयोनिर्महातेजारामंप्रीत्यावचोब्रवीत् २३ शृणुरामयथावृत्तंरावणेरावणस्यच जन्म-
कर्मवरादानंसंक्षेपाद्ददतोमम २४ पुराकृतयुगेरामपुलस्त्योब्रह्मणःसुतः तपस्तप्तुंगतोविद्वान्मे
रोःपार्श्वमहामतिः २५ तृणबिंदोराश्रमेसौम्यवसन्मुनिपुंगवः तपस्तेपेमहातेजाःस्वाध्यायनिरतःसदा
२६ तत्राश्रमेमहारम्येदेवगंधर्वकन्यकाः गायंत्योननृतुस्तत्रहसंत्योवादयंतिच २७ पुलस्त्यस्यतपोवि
घ्नंचक्रुःसर्वाअनिंदिताः ततःक्रुद्धोमहातेजाव्याजहारवचोमहत् २८ यामेदृष्टिपथंगच्छेत्सागर्भंधारयि
ष्यति ताःसर्वाःशापसंविग्नाननतंदेशंप्रचक्रमुः २९ तृणबिंदोस्तुराजर्षेःकन्यातन्नाशृणोद्वचः विचचा
रमुनेरग्रेनिर्भयातंप्रपश्यती ३० बभूवपांडुरतनुर्व्यंजितांतशरीरजा दृष्ट्वासादेहवैवर्ण्यंभीतापितरमन्व
गात् ३१ तृणबिंदुश्चतांदृष्ट्वाराजर्षिरमितद्युतिः ध्यात्वामुनिकृतंसर्वमवैद्विज्ञानचक्षुषा ३२
तांकन्यांमुनिवर्यायपुलस्त्यायददौपिता तांप्रगृह्याब्रवीत्कन्यांबाढमित्येवसद्विजः ३३ शुश्रूषणप
रांदृष्ट्वामुनिःप्रीतोब्रवीद्वचः दास्यामिपुत्रमेकंतेउभयोर्वंशवर्द्धनम् ३४

रितिशेषः २८ २९ प्रपश्यतीत्यत्रनुमभावआर्षः ३० व्यंजितःप्रकटीकृतोंऽतःमध्येशरीरजोगर्भोयस्याःसा ३१ अवै
त् अजानात् ३२ ३३ उभयोर्मातापित्रोः ३४ ८ ८ ८ ८

परैर्दत्तं किंचिद्गृहीत्वा धनलोभात् रामकिंकरत्वं मासइवभाषसे २ यदिमेवचोनरोचते तदागत्वा नत्वदाज्ञप्तमेवकरोमि ३ रावणेनैवस्वयमेवनोदितइत्यर्थः ४ खलः अंतर्दुष्टः अतएवमुनिवेषधरोनतुमुनिः ५ गच्छतोवायुसूनोर्मार्गमासाद्यतदीयमार्गमध्येतपोवनमकल्पयदित्यर्थः ६ ७ मार्गेमेविप्रांशित : स्वरूः मार्गांतरे आगतमितियावत् उतानाश्रमे आश्रमत्वम्त्रमः अथ

निहन्मित्वांदुरात्मानंमच्छासनपराङ्मुखम् परैःकिंचिद्गृहीत्वात्वंभाषसेरामकिंकरः २ कालनेमिरुवाचेदं रावणंदेवकिंकुधा नरोचतेमेवचनंयदिगत्वाकरोमितत् ३ इत्युक्त्वाप्रययौशीघ्रंकालनेमिर्महासुरः नोदितोरावणेनैवहनूमद्विघ्नकारणात् ४ सगत्वाहिमवत्पार्श्वेतपोवनमकल्पयत् तत्रशिष्यैःपरिवृतोमुनिवेषधरःखलः ५ गच्छतोमार्गमासाद्यवायुसूनोर्महात्मनः ततोगत्वाददर्शाथहनूमानाश्रमंशुभम् ६ चिंतयामासमनसाश्रीमान्पवननंदनः पुरानदृष्टमेतन्मेमुनिमंडलमुत्तमम् ७ मार्गोविप्रांशितोवामेभ्रमोवाचित्तसंभवः यद्वाविश्याश्रमपदंदृष्ट्वामुनिमशेषतः ८ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणाचलमनुत्तमम् इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतम् ९ आश्रमंकदलीशालखर्जूरपनसादिभिः समावृत्तंपक्वफलैर्नम्रशाखैश्चपादपैः १० वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनिर्मललक्षणम् तस्मिन्महाश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः ११

वाकिमनेनविचारेणेत्याह यद्वेति मुनिमितिजातावेकवचनंअशेषतोमुनीन्दृष्ट्वेत्यर्थः ८ ९ उक्तगुणैःपादपैश्चसमावृतमाश्रमंप्रविवेशेत्यन्वयः १० वैरभावविनिर्मुक्तंयत्राश्रमेऽहिनकुलादयोपिपरस्परंवैरभावंत्यक्त्वानिष्ठंतितिनमित्याश्रमविशेषणम् ११

अ॰रा॰टी॰
२

यंप्रासूतसविश्रवाइतिव्याख्यातइत्यर्थः ३५ शीलमुत्तमस्वभावः ३६ वैश्रवणःकुबेरः ३७ तत्तपसातस्यतपसामनोऽभिलषितं
धनेशत्वरूपंददौ ३८ ३९ प्राहपितरमिति कामवरंदत्वेत्यस्यस्थानंनदत्तवानित्यनेनान्वयः ४० हिंसापीडायत्रकस्यापि

उ॰कां॰
७

ततःप्रासूतसापुत्रंपुलस्त्याल्लोकविश्रुतम् विश्रवाइतिविख्यातःपौलस्त्योब्रह्मवित्मुनिः ३५ तस्य-
शीलादिकंदृष्ट्वाभरद्वाजोमहामुनिः भार्यार्थंस्वांदुहितरंददौविश्रवसेमुदा ३६ तस्यांतुपुत्रःसंज
ज्ञेपौलस्त्याल्लोकसंमतः पितृतुल्योवैश्रवणोब्रह्मणाचानुमोदितः ३७ ददौतत्तपसातुष्टोब्रह्मातस्मै
वरंशुभम् मनोऽभिलषितंतस्यधनेशत्वमखंडितम् ३८ ततोलब्धवरःसोऽपिपितरंद्रष्टुमागतःपुष्पके
णधनाध्यक्षोब्रह्मदत्तेनभास्वता ३९ नमस्कृत्याथपितरंनिवेद्यतपसःफलम् प्राहमेभगवान्ब्रह्मादत्वाव
रमनिंदितम् ४० निवासायनमेस्थानंदत्तवान्परमेश्वरः ब्रूहिमेनियतंस्थानंहिंसायत्रनकस्यचित् ४१ विश्र
वाअपितंप्राहलंकानामपुरीशुभा राक्षसानांनिवासायनिर्मिताविश्वकर्मणा ४२ त्यक्त्वाविष्णुभयाद्दैत्यावि
विशुस्तेरसातलम् सापुरीदुःप्रधर्षाऽन्यैर्मध्येसागरमास्थिता ४३ तत्रवासायगच्छत्वंनान्यैःस्वाधिष्ठितापु
रा पित्रादिष्टस्त्वसौगत्वातांपुरींधनदोविशत् ४४ सतत्रसुचिरंकालमुवासपितृसंमतः कस्यचित्त्वथका
लस्यसुमालीनामराक्षसः ४५ रसातलान्मर्त्यलोकंचचारपिशिताशनः गृहीत्वातनयांकन्यांसाक्षाद्देवीमिवश्रि
यम् ४६

२

स्वाम्यंनास्तितादृशंवदेत्यर्थः ४१ ४२ अन्यैःरिपुभिःदुःप्रधर्षा ४३ पुरादैत्यानांरसातलप्रवेशोऽनन्तरमितःप्रागित्यर्थः ४४ ४५ ४६

४७ ४८ गृह्यसेप्रार्थ्यसे क्वचित्तथैवपाठः ४९ ईदृशाइत्यस्यैवविवरणंधनदेनसमाइति ५० साआश्रममितिच्छेदः लज्जावशात् भूले
खनादि ५१ काकिंजातीया कन्यासिउतविवाहितासीतिप्रश्नः ५२ ५३ ५४ त्वत्तोप्येवंविधौसुतावित्यत्र काकुः यस्तेपश्चिमः

अपश्यद्धनदं देवंचरंतंपुष्पकेणसः हितायचिंतयामासुराक्षसानांमहामनाः ४७ उवाचतनयांतत्रकैके
सींनाममनामतः वत्सेविवाहकालस्तेयौवनंचातिवर्तते ४८ प्रत्याख्यानाच्चभीतैस्त्वंनवरैर्गृह्यसेशु
भे सात्वंवरयभद्रंतेमुनिंब्रह्मकुलोद्भवम् ४९ स्वयमेवततः पुत्राभविष्यंतिमहाबलाः ईदृशाःसर्वशो
भाढ्याधनदेनसमाःशुभे ५० तथेतिसाश्रमंगत्वामुनेरग्रेव्यवस्थिता लिखंतीभुवमग्रेणपादेनाधोमुखी
स्थिता ५१ तामपृच्छन्मुनिःकात्वंकन्यासिवरवर्णिनि साब्रवीत्प्रांजलिर्ब्रह्मन् ध्यानेनज्ञातुमर्हसि ५२ ततो
ध्यात्वामुनिःसर्वंज्ञात्वातांप्रत्यभाषत ज्ञातंतवाभिलषितंमत्तःपुत्रानभीप्स्यसि ५३ दारुणायातुवेला
यामागताऽसिसुमध्यमे अतस्तेदारुणौपुत्रौराक्षसौसंभविष्यतः ५४ साब्रवीन्मुनिशार्दूलत्वत्तोऽप्ये
वंविधौसुतौ तामाहपश्चिमोयस्तेभविष्यतिमहामतिः ५५ महाभागवतःश्रीमान् रामभक्त्येकतत्प
रः इत्युक्तासातथाकालेसुषुवेदशकंधरम् ५६ रावणंविंशतिभुजंदशशीर्षंमहाभुजम् तद्रक्षो
जातमात्रेणचचालचवसुंधरा ५७ बभूवुर्नाशहेतूनिनिमित्तान्यखिलान्यपि कुंभकर्णस्ततोजातोम
हापर्वतसन्निभः ५८

पुत्रोभविष्यति समहामतिर्भविष्यतीत्यर्थः ५५ तदेवाह महाभागवतइति रामभक्त्येत्यस्य युक्तइतिशे
षः एकस्मिन् तस्मिन्नेवनत्परः सर्वदादत्तचित्तः ५६ तद्रक्षोजातमात्रेणतस्यरक्षसोजन्ममात्रेणेत्यर्थः ५७ नाशहेतूनिरक्षोवंशस्यलोकानांचेति
शेषः ५८

इंद्रयोगः कपटम् १२ १३ १४ ममकमंडलुगतमित्यन्वयः १५ तदनंतरं जलपानानंतरंगमनेत्वरामास्तु १६ १७ जलंजलाशयम् १८ मायाविकल्पितंस्वमायया कल्पितंबटुंशिष्यम् १९ अथहनूमंतंप्रत्याहनिमील्यचेति २० तथेतिउक्तेतिशेषः अपि-

इंद्रयोगंसमास्थायचकारशिवपूजनम् हनूमानभिवाद्याहगौरवेणमहास्फुरम् १२ भगवन्रामदूतोहंहनूमान्नामनामनः रामकार्येणमहताक्षीराब्धिंगंतुमुद्यतः १३ तृषामांबाधतेब्रह्मन्नुदकंकुत्रविद्यते यथेच्छंपातुमिच्छामिकथ्यतांमेमुनीश्वर १४ तच्छ्रुत्वामारुतेर्वाक्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् कमंडलुगतंतोयंममत्वंपातुमर्हसि १५ भुंक्ष्वचेमानिपक्वानिफलानितदनंतरम् निवसस्वरस्फुरखेनात्रनिद्रांमेहित्वरास्तुमा १६ भूतंभव्यंभविष्यंचजानामितपसास्वयम् उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानराराम वीक्षिताः १७ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहकमंडलुजलेनमे नशाम्यत्यधिकातृष्णाततोदर्शयमेजलम् १८ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पितम् बटोदर्शयविस्तीर्णंवायुसूनोर्जलाशयम् १९ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वागच्छममांतिकम् उपदेक्ष्यामितेमंत्रंयेनद्रक्ष्यसिचौषधीः २० तथेतिदर्शितंशीघ्रंबटुनासलिलाशयम् प्रविश्यहनुमान्तोयमपिबन्मीलितेक्षणः २१ ततश्चागत्यमकरीमहामायामहाकपिम् अग्रःसत्तंमहावेगात्मारुतिंघोररूपिणी २२ ततोददर्शहनुमान्ग्रसंतींमकरींरुषा दारयामासहस्ताभ्यांवदनंसाममारह २३ ततोंतरिक्षेददृशेदिव्यरूपधरांगना धान्यमालीतिविख्याताहनूमंतमथाब्रवीत् २४

बटुरितिच्छेदः २१ महामायाबहुमायावतीमकरीमकराकारा २२ २३ इतिविख्याताअप्सराइतिशेषः २४ ७ ७

५९ स्वाध्यायी वेदाध्ययनवान् नित्यंकर्माग्निहोत्रादि संतुष्टचेतसः अतिशांतानित्यर्थः भक्षयन्नित्यनेनान्वयः ६० आमयोरोगः ६१ सकलांतरस्थंजानासि सर्वांतर्यामित्वात् तदेवस्फुटयति सर्वहृदिस्थितोहीत्यंतेनहिर्यतइत्यर्थोविज्ञानदृक् विज्ञानेनस्वरूपेणदृक् सर्वद्रष्टा अनेनचित्तादिकरणांतरनैरपेक्ष्यमुक्तम् अतएवसाक्षी साक्षाद्द्रष्टा नन्वहंमनुष्यःकुतोममेदृश्यत्वंतत्राह त्वंलीलेति च-स्तुतोनमनुष्यस्त्वमितिभावः स्वमहिमन् स्वमात्रज्ञेयमहिमन् अन्यैस्त्वन्महिमादुर्ज्ञेयइत्यर्थः मायागुणैः रजआदिभिर्नाज्यसे

ततःशूर्पणखानामजातारावणसोदरी ततोबिभीषणोजातःशांतात्मासौम्यदर्शनः ५९ स्वाध्यायीनियताहारोनित्यकर्मपरायणः कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माद्विजान्संतुष्टचेतसः ६० भक्षयन्नृषिसंघांश्चविचचारातिदारुणः रावणोऽपिमहासत्वोलोकानांभयदायकः ववृधेलोकनाशायव्याधामयोदेहिनामिव ६१ रामत्वंसकलांतरस्थमभितोजानासिविज्ञानदृक्साक्षीसर्वहृदिस्थितोहिपरमोनित्योदितोनिर्मलः त्वंलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमन्मायागुणैर्नाज्यसेलीलार्थंप्रतिचोदितोऽद्यभवतावक्ष्यामिरक्षोद्भवम् ६२ जानामिकेवलमनंतमचिंत्यशक्तिंचिन्मात्रमक्षरमजंविदितात्मतत्वम् त्वांराममूढनिजरूपमनुप्रवृत्तोमूढोऽप्यहंभवदनुग्रहतश्चरामि ६३

नस्पृश्यसे एवंसर्वज्ञस्यतवाग्रे कथनंयद्यप्यनुचितं तथाऽपिभवतालीलार्थंप्रति-चोदितः पृष्टोरक्षोद्भवंवक्ष्यामिरक्षोद्भवमित्यत्रसंधिरार्षः ६२ ननुत्वंमामेवंकथंज्ञातवानसीत्यत्राह जानामीति मूढोऽप्यहंभवदनुग्रहतएवंविशेषणंत्वांजानामि अनंतंदेशकालापरिच्छेद्यमक्षरंजराभ्यांनाशोत्पत्तिराहित्यमुक्तम् सांसारिकान्प्रतिगूढंगुप्तंकृतंनिजरूपंयेनतम् अथापिसमनुप्रवृत्तः त्वत्प्रवृत्तिमार्गमनुप्रवृत्तोऽङ्गीकृतप्रवृत्तिमार्गइहलोकेचरामि ६३

इनवंशे सूर्यवंशे पवित्राकीर्तिर्यस्यसः एतत्सकलमप्युदाहृतमंतर्यामित्वादिदं दृश्यमानं जगच्चमायाश्रितमेव तत्रहेतुरनन्यक
त्वात् नविद्यतेऽन्ययस्यसोऽनन्यकस्तस्यभावस्तत्त्वंममताहृशत्वात् धर्मरहितत्वात् इतराधारत्वादेरप्यसंभवात् सर्वधर्मजालम
पिगृह्यमाणंमायाश्रितमेवजानीहिइतिशेषः स्वावतारस्यमुख्यप्रयोजनमाह भक्त्येतिनमितिकीर्तनद्वारापापहरणार्थमेवावतार
इतिभावः ६४ इतिश्रीमत्सकल० अध्यात्मरामायणसेतौउत्तरकांडेप्रथमः सर्गः १ १ अथेति तत्रविश्रवसआश्रमेपितरं

एवंवदंतमिनवंशपवित्रकीर्तिःकुंभोद्भवंरघुपतिःप्रहसन्बभाषे मायाश्रितंसकलमेतदनन्यकत्वान्भक्त्या
तेनंजगतिपापहरंनिबोध ६४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेप्रथमः
सर्गः १ श्रीमहादेवउवाच श्रीरामवचनंश्रुत्वापरमानंदनिर्भरः मुनिःप्रोवाचसदसिसर्वेषांत
च्छृण्वताम् १ अथविश्रेश्वरोदेवस्तत्रकालेनकेनचित् प्रययौपुष्पकारूढःपितरंद्रष्टुमंजसा २ दृ
ष्ट्वातंकेकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसा राक्षसीपुत्रसामीप्यंगत्वारावणमब्रवीत् ३ पुत्रपश्यधनाध्यक्षं
ज्वलंतंस्वेनतेजसा त्वमप्येवंयथाभूयास्तथायत्नंकुरुप्रभो ४ तच्छ्रुत्वारावणोरोषात्मनिज्ञामकरोद्दुत
म् धनदेनसमोवाऽपित्र्यधिकोवाचिरेणतु ५ भविष्याम्यंबमापश्यसंतापंत्यजस्रुव्रते इत्युक्त्वादुष्करं
कर्तुंतपःसदशकंधरः ६ आगमत्फलसिद्ध्यर्थंगोकर्णंतुसहानुजः स्वंस्वंनियममास्थायभ्रातरस्तेतपोमहत् ७

४ अचिरेणेतिच्छेदः ५ मांपश्य शिवेनचक्षुषेतिशेषः दुष्करंतपःकर्तुमित्यन्वयः ६ फल-
विश्रवसम् २ सामीप्यंगत्वाप्राप्य ३
स्य वांछितस्यसिद्ध्यर्थंसहानुजः कुंभकर्णबिभीषणसहितः स्वंस्वंनियमंस्वस्ववासनोद्भूतराजसतामससात्विकरूपम् ७

२५ २६ असौनमुनिः किंतुमुनिवेषधरः २७ २८ महताविलंबेनकिंकृतं अतिविलंबः किंकृतइत्यर्थः २९ ३० ३१ महामायि
कोरामः मायिनांदैत्यानाम् ३२ ३३ ३४ ३५ गृहीत्वातासांतेजोभिर्ज्वलंत्यर्थंस्वयंगृहीत्वासुषेणस्यवैद्यत्वात्तेनचिकित्सां

त्वत्प्रसादादहंशापाद्विमुक्तास्मिकपीश्वर शप्ताहंमुनिनापूर्वमप्सराकारणांतरे २५ आश्रमेयस्तुतेदृष्टःका
लनेमिर्महासुरः रावणप्रहितोमार्गेविघ्नंकर्तुंतवानघ २६ मुनिवेषधरोनासौमुनिर्विप्रविहिंसकः जहि
दुष्टंगच्छशीघ्रंद्रोणाचलमनुत्तमम् २७ गच्छाम्यहंब्रह्मलोकंत्वत्स्पर्शाद्धुतकल्मषा इत्युक्त्वासाययौ-
स्वर्गंहनूमानप्ययाश्रमम् २८ आगतंतंसमालोक्यकालनेमिरभाषत किंविलंबेनमहतातववानरस
त्तम २९ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहिमेगुरुदक्षिणाम् इत्युक्तोहनुमान्मुष्टिंदृढंबध्वाहराक्षसम् ३० गृहा
णदक्षिणामेतामित्युक्त्वानिजघानतम् विसृज्यमुनिवेषंसः कालनेमिर्महासुरः ३१ युयुधेवायुपुत्रेण-
नानामायाविधानतः महामायिकृद्रत्तोसौहनूमान्मायिनारिपुः ३२ जघानमुष्टिनाशीर्षेभिग्नमूर्धाम
मारसः ततःक्षीरनिधिंगत्वादृष्ट्वाद्रोणंमहागिरिम् ३३ अदृष्ट्वाचौषधीस्तत्रगिरिमुत्पाट्यसत्वरः गृही-
त्वावायुवेगेनगत्वारामस्यसन्निधिम् ३४ उवाचहनुमान्राममानीतोयंमहागिरिः यद्युक्तंकुरुदेवेशावि
लंबोनात्रयुज्यते ३५ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामःसंतुष्टमानसः गृहीत्वाचौषधीःशीघ्रंसुषेणेनमहामतिः ३६

कारयामास एतेनवैद्यकशास्त्राभिनिविष्टत्वेनप्रसिद्धस्यैवचिकित्साधिकारइतिसूचितम् ३६ ७ ७ ७ ७

दुष्करमन्यैरितिशेषः ८ ९ १० दशमंशिरश्छेत्तुकामस्यप्रजापतिः प्रासः समीपमितिशेषः ११ १२ वृतममरत्वमेवभगवदिच्छा वशात्त्वयमेववृणोति सुपर्णेत्यादि १३ तथास्त्वित्यस्यावददितिशेषः १४ अक्षयाणि सुपर्णादिकृतक्षपरहितानि १५ बिभीष-

आस्थितादुष्करंघोरं सर्वलोकैकतापनम् दशवर्षसहस्राणिकुंभकर्णोऽकरोत्तपः ८ बिभीषणोऽपिध र्मात्मासत्यधर्मपरायणः पंचवर्षसहस्राणिपादेनैकेनतस्थिवान् ९ दिव्यवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशा ननः पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः १० एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः अथवर्षसहस्रे तुदशमेदशमाशिरः छेत्तुकामस्यधर्मात्माप्रासश्चाथप्रजापतिः ११ वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोऽस्मीत्यभ्य भाषत वरंवरयदास्यामियत्तेमनसिकांक्षितम् दशग्रीवोऽपितच्छ्रुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना १२ अमरत्वंह णोमीशवरदोयदिमेभवान् सुपर्णनागयक्षाणांदेवतानांतथासुरैः अवध्यत्वंतुमेदेहितृणभूताहिमानु षाः १३ तथास्त्वितिप्रजाध्यक्षःपुनराहदशाननम् अग्नौहुतानिशीर्षाणियानितेसुरपुंगव १४ भवि- ष्यंतियथापूर्वमक्षयाणिचसत्तम १५ एवमुक्त्वाततोरामदशग्रीवंप्रजापतिः बिभीषणमुवाचेदंप्रणतं भक्तवत्सलः बिभीषणत्वयावत्सकृतंधर्मार्थमुत्तमम् १६ तपस्ततोवरंवत्सवृणीष्वाभिमतंहितम् वि भीषणोऽपितंनत्वाप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् १७ देवमेसर्वदाबुद्धिर्धर्मेतिष्ठतुशाश्वती मारोच्चयस्त धर्ममेबुद्धिःसर्वत्रसर्वदा १८

णस्यधर्मविषयबुद्धिप्रासिकामनयात्तपः कर्तृत्वादरेणवत्सेतिद्विःसंबोधनम् १६ ४
१७ नदेवाह देवमेइत्यादिना १८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

तथैवच भविष्यसि धर्मबुद्धिरेव भविष्यसि १९ २० वाण्यादेव प्रार्थितया २१ २२ आस्यादिति च्छेदः अहोविधिर्दुर्लंघ्य इतिशेषः
२३ वरलब्धान् प्राप्तवरान् पौत्रान् पुत्रीपुत्रान् विदादित्वादन्नू प्रायात् रावणादिसमीपमितिशेषः २४ मेवांछितमनोरथस्ते
दिष्ट्यासंवृत्तः २५ अतोयद्भयादिति तद्विष्णुकृतंभयंनोऽस्माकंगतम् सर्वविध्यत्वस्य त्वयाप्राप्तत्वात् २६ इयंलंकापूर्वम

ततःप्रजापतिःप्रीतोविभीषणमथाब्रवीत् वत्सत्वंधर्मशीलोऽसितथैवच भविष्यसि १९ अयाचितोऽपिते
दास्येत्यमरत्वंविभीषण कुंभकर्णमथोवाच वरंवरयसुव्रत २० वाण्याव्याप्तोऽथतंप्राह कुंभकर्णःपिता
महम् स्वप्स्यामिदेवषण्मासान्दिनमेकंतुभोजनम् २१ एवमस्त्वितितंप्राहब्रह्माहस्त्वादिवौकसः स
रस्वतीचतद्वक्त्रान्निर्गताप्रययौदिवम् २२ कुंभकर्णस्तुदुष्टात्माचिंतयामासदुःखितः अनभिप्रेतमेवा
स्यात् किंनिर्गतमहोविधिः २३ सुमालीवरलब्धांस्तान्ज्ञात्वापौत्रान्निशाचरान् पातालान्निर्भयःप्रा
यात्प्रहस्तादिभिरन्वितः २४ दशग्रीवंपरिष्वज्यवचनंचेदमब्रवीत् दिष्ट्यातेपुत्रसंवृत्तोवांछितोमेम
नोरथः २५ यद्भयाच्चवयंलंकांत्यक्त्वायातारसातलम् तद्गतंनोमहाबाहोमहद्विष्णुकृतंभयम् २६ अस्माभिःपू
र्वमुषितालंकेयंधनदेनते भ्रात्राक्रांतामिदानींत्वंप्रत्यानेतुमिहार्हसि २७ साम्नावाथबलेनापिराज्ञांबंधुःकु
तःसुहृत् इत्युक्तोरावणःप्राहनार्हस्येवंप्रभाषितुम् २८ वित्तेशोगुरुरस्माकमेवंश्रुत्वातमब्रवीत् प्रहस्तःप्रश्रि
तंवाक्यंरावणंदशकंधरम् २९

स्माभिरुषिता अनेनास्मत्संबंधादियंतवधनप्राप्तेति ध्वनितम् इदानींते भ्रात्राधनदेनाक्रांतांत्वंप्रत्या
नेतुंस्वाधीनांकर्तुमर्हसि २७ ननुज्येष्ठभ्रातरिकथंबलंयोग्यं तत्राह राज्ञांबंधुःकुतःसुहृत्कुतः सर्वथैताउपमर्द्यैवराज्यंप्रहर्तॄणीति भावः २८ ए
वंश्रुत्वारावणवाक्यंश्रुत्वेत्यर्थः २९

बुध्वामोहंत्यक्त्वा ३७ ३८ ममभ्रातरमहंनिरामयंगतपीडंपश्यामीत्यन्वयः ३९ बिभीषणमतेनैव तस्यलंकाछिद्रज्ञ
त्वात् ४० युद्धायाभिमुखाःयुद्धंकर्तुंरिपुणाभिमुखाइत्यर्थः ४१ मातंगोगजः ४२ राघवेणाऽभिभूतोऽगमत् गृहमितिशेषः

चिकित्सांकारयामासलक्ष्मणायमहात्मने ततःक्रुद्धोऽग्निरिवबुध्वाप्रोवाचलक्ष्मणः ३७ तिष्ठतिष्ठ
क्वगतासिहन्मीदानींदशानन इतिब्रुवन्तमालोक्यमूर्ध्न्यवघ्रायराघवः ३८ मारुतिंप्राहवत्साद्यत्वत्प्र
सादान्महाकपे निरामयंप्रपश्यामिलक्ष्मणंभ्रातरंमम ३९ इत्युक्त्वावानरैःसार्द्धंसुग्रीवेणसमन्वितः
बिभीषणमतेनैवयुद्धायसमवस्थितः ४० पाषाणैःपादपैश्चैवपर्वताग्रैश्चवानराः युद्धायाभिमुखाभूत्वा-
ययुःसर्वेयुयुत्सवः ४१ रावणोविव्यथेरामबाणैर्विद्धोमहासुरः मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ४२
अभिभूतोगमद्राजाराघवेणमहात्मना सिंहासनेसमाविश्यराक्षसानिदमब्रवीत् ४३ मानुषेणैवमे
मृत्युमाहपूर्वंपितामहः मानुषोहिनमांहंतुशक्तोऽस्तिभुविकश्चन ४४ ततोनारायणःसाक्षात्मानुषो-
भून्नसंशयः रामोदाशरथिर्भूत्वामांहंतुंसमुपस्थितः ४५ अनरण्येनयत्पूर्वंशप्तोहंराक्षसेश्वरः उत्प
त्स्यतेचमद्वंशेपरमात्मासनातनः ४६ तेनत्वंपुत्रपौत्रैश्चबांधवैश्चसमन्वितः हनिष्यसेनसंदेहइ-
त्युक्त्वामांदिवंगतः ४७

समाविश्येतिउपविश्येत्यर्थः ४३ मृत्युमेतद्देहप्राणवियोगं ४४ समुपस्थितः लंकामागतइत्य
र्थः ४५ ४६ हनिष्यसेइत्यंतःशापःनसंदेहइतितस्यैवास्थिरीकरणंसचानरण्योमामित्युक्त्वादिवंगतइत्यन्वयः ४७ छ छ

सोऽस्माकंभ्रात्रादिभिःप्रीतिः ३० देवैरनुष्ठितंलंकाहरणरूपंवैरमिदानींतनमेवनकिंतुप्राचीनमेव एवंचतेरस्मद्दूषकत्वणवदस्माकमपितद्दू
षकरणंनदोषायेतिभावः ३१ दुरात्मनःप्रहस्तस्येत्यन्वयः ३२ धनदनामकंईश्वरंनिष्काश्य ३३ धनदः तद्दूतगमनोत्तरंपितृस-
मीपंगत्वा रावणएवमाहात्रकिमुचितमितिपृष्टवान् तेनत्वयागएवोचितोऽस्यावध्यत्वादित्युक्तेतांत्यक्त्वैवेतिनिगाथापौराणि-

शूराणांनहिसोऽस्माकंशृणुमेवदतःप्रभो कश्यपस्यसुतांदेवाराक्षसाश्चमहाबलाः ३० परस्परमयुध्यंतत्य
क्त्वासौहृदमायुधैः नैवेदानींतनंराजन् वैरंदेवैरनुष्ठितम् ३१ प्रहस्तस्यवचःश्रुत्वादशग्रीवोदुरात्मनः त
थेतिक्रोधताम्राक्षस्त्रिकूटाचलमन्वगात् ३२ दूतंप्रहस्तंसंप्रेष्यनिष्काश्यधनदेश्वरम् लंकामाक्रम्यसचि
वैराक्षसैःसुखमास्थितः ३३ धनदःपितृवाक्येनत्यक्त्वालंकांमहायशाः गत्वाकैलासशिखरंतपसातोष
यच्छिवम् ३४ तेनसख्यमनुप्राप्यतेनैवपरिपालितः अलकांनगरींतत्रनिर्ममेविश्वकर्मणा ३५ दिक्पालत्वं
चकारात्रशिवेनपरिपालितः रावणोराक्षसैःसार्द्धमभिषिक्तःसहानुजैः ३६ राज्यंचकारासुराणांत्रि-
लोकींबाधयन्खलः भगिनींकालखंजायददौविकटरूपिणीम् विद्युज्जिह्वायनाम्नासौमहामायीनिशा
चरः ३७ ततोमयोविश्वकर्माराक्षसानांदितेःसुतः सुतांमंदोदरींनाम्नाददौलोकैकसुंदरीम् रावणायपुनः
शक्तिममोघांप्रीतमानसः ३८

की ३४ निर्ममेकारितवान् ३५ रावणोऽनुजैःसार्द्धंराक्षसैरभिषिक्तःलंकाराज्यइतिशेषः ३६ असु
राणांतदवताररूपरक्षसाम् यद्वा क्रूरकर्मत्वाद्रक्षःस्वप्यसुरपदप्रयोगः एवमसुरेष्वपिराक्षसपदप्रयोगइतिबोध्यम् कालखंजायतद्वं
शजायनाम्नाविद्युज्जिह्वायभगिनींशूर्पणखाम् ३७ राक्षसानांविश्वकर्मादितेःसुतोमयःमंदोदरींकन्यांरावणायददौपुनःशक्तिंचामो
घांस्वनिर्मितांददौ ३८

स्वयंदत्तामितिनसित्रेतिशेषः ३९ ४० ४१ मेघनादेतिनाम्नोऽन्वर्थत्वमाह जातमात्रइति ४२ ४३ ४४ देवादीन्समहोरगान्
निजघ्ने देवस्त्रियश्चेतिजघ्ने हृतवानित्यर्थः देवस्त्रियइतिपाठांतरम् ४५ अक्रमंदेवादिषु अन्यायाचरणम् ४६ उत्तमपुष्प

वैरोचनस्यदौहित्रींवृत्रज्वालेतिविश्रुताम् स्वयंदत्तामुदवहत्कुंभकर्णायरावणः ३९ गंधर्वराजस्य
सुतांशैलूषस्यमहात्मनः बिभीषणायभार्यार्थंधर्मज्ञांसमुदावहत् ४० सरमांनामसुभगांसर्वल
क्षणसंयुताम् ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् ४१ जातमात्रस्तुयोनादंमेघवत्प्रमुमोचह त
नःसर्वेऽब्रुवन्मेघनादोऽयमितिचासकृत् ४२ कुंभकर्णस्ततःप्राहनिद्रामांबाधतेप्रभो ततश्चकारया
मासगुहांदीर्घांसुविस्तराम् ४३ तत्रसुष्वापमूढात्माकुंभकर्णोविघूर्णितः निद्रितेकुंभकर्णेतुरावणो
लोकरावणः ४४ ब्राह्मणानृषिमुख्यांश्चदेवदानवकिंनरान् देवस्त्रियोमनुष्यांश्चनिजघ्नेसमहोर-
गान् ४५ धनदोपिनतःश्रुत्वारावणस्याक्रमंप्रभुः अधर्मंमाकुरुष्वेतिदूतवाक्यैर्न्यवारयत् ४६ ततःकु
द्धोदशग्रीवोजगामधनदालयम् विनिर्जित्यधनाध्यक्षंजहारोत्तमपुष्पकम् ४७ ततोयमंचवरुणंनि
र्जित्यसमरेऽसुरः स्वर्गलोकमगात्तूर्णंदेवराजजिघांसया ४८ ततोऽभवन्महद्युद्धमिंद्रेणसहदैवतैः
ततोरावणमभ्येत्यबबंधत्रिदशेश्वरः ४९

कंवाहनेषूत्तमंपुष्पकाख्यंवाहनमित्यर्थः ४७ स्वर्गलोकंमेरूर्ध्वस्थितंशक्र
लोकम् अनेनयमादिलोकाः तदधःस्थिताइतिध्वनितम् ४८ देवतैः सहितेनेंद्रेणास्ययुद्धमभवदित्यर्थः ४९ ७

मदर्थे मद्वधार्थे इत्यर्थः समां हनिष्यति हनिष्यत्येवेति स्वनिश्चयाभिलाषः इदं ज्ञानं रजस्तमोजन्यत्वान्नोत्तमायफलायेति बो
ध्यं मूढात्मा अत्यंततमःप्रकृतिः निद्राप्रियत्वात् ४८ महासत्वं महाबलम् ४९ निन्युः प्रापयामासुः ५० ५१ मृत्युकाले उपस्थि
ते इदानीं मे किं कर्तव्यं तद्वदेति शेषः ५२ सबलः ससैन्यः मूलं सेनाम् ५३ वानरा नाशनीया इति चेत्तत्राह वानराणां युद्धे क्षयं ना

सएवरामःसंजातोमदर्थेमांहनिष्यति कुंभकर्णस्तुमूढात्मासदानिद्रावशंगतः ४८ तंविबोध्यमहासत्व
मानयंतुममांतिकम् इत्युक्तास्तेमहाकायास्तूर्णंगत्वातुयत्नतः ४९ विबोध्यकुंभश्रवणंनिन्यूरावणस
न्निधिम् नमस्कृत्यसराजानमासनोपरिसंस्थितः ५० तमाहरावणोराजाभ्रातरंदीनयागिरा कुंभ
कर्णनिबोधत्वंमहत्कष्टमुपस्थितम् ५१ रामेणनिहताःशूराःपुत्राःपौत्राश्चबांधवाः किंकर्तव्यमिदानीं
मेमृत्युकालउपस्थिते ५२ एषदाशरथीरामःसुग्रीवसहितोबली ससुद्रंसबलस्तीर्त्वामूलंनःपरिकृंत
ति ५३ येराक्षसामुख्यतमास्तेहतावानरैर्युधि वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकदाचन ५४ नाशय-
त्वमहाबाहोयदर्थंपरिबोधितः भ्रातुरर्थेमहासत्वकुरुकर्मसुदुष्करम् ५५ श्रुत्वातद्रावणेंद्रस्यवच-
नंपरिदेवितम् कुंभकर्णोजहासोच्चैर्वचनंचेदमब्रवीत् ५६ पुरामंत्रविचारेतेगदितंयन्मयानृप तद
द्यत्वामुपगतंफलंपापस्यकर्मणः ५७

शंनपश्यामि अनंतत्वात् हनूमतोषध्यानयनेनजीवनाच्च ५४ अत
स्त्वद्वानराणांबलं हनूमत्सहितंनाशयस्व ५५ रावणेंद्रस्यसर्वश्रेष्ठस्यरावणस्येत्यर्थः यद्वालोकरावणानांश्रेष्ठस्यपरिदेवितम्
परिदेवनरूपंवचनम् ५६ यत्तापस्यकर्मणःफलंभावित्वेननेमयागदितंतदद्योपगतंप्राप्तम् ५७ ५ ६ ६

५० प्रथमतइंद्रग्रहणं ततस्तस्य बंधनं ततो बद्धस्य स्वपुरे आनयनं ५१ इंद्रमोचनं प्रतिदानत्वेन तदभीष्टानेकवरदानम् ५२ ५३ शा
पमाह वानरैरिति कोपिना कोपवता कैलासचालनादयं कोपः वानरमुखं नंदीश्वरं दृष्ट्वा रावणेन हसितमित्यतो वा शापः ५४ अग

तच्छ्रुत्वा सहसागत्य मेघनादः प्रतापवान् कृत्वा घोरं महद्युद्धं जित्वा त्रिदशपुंगवान् ५० इंद्रं गृ
हीत्वा लब्धासौ मेघनादो महाबलः मोचयित्वा तु पितरं गृहीत्वेंद्रं ययौ पुरम् ५१ ब्रह्मा तु मोचयामा
स देवेंद्रं मेघनादतः दत्वा वरान्बहूंस्तस्मै ब्रह्मा स्वभवनं ययौ ५२ रावणो विजयी लोकान्सर्वान्जि
त्वाक्रमेण तु कैलासं तोलयामास बाहुभिः परिघोपमैः ५३ तत्र नंदीश्वरेणैवं शप्तो यं रावणेश्वरः वा
नरैर्मानुषैश्चैव नाशं गच्छेति कोपिना ५४ शप्तोऽप्यगणयन्वाक्यं ययौ हैहयपत्तनम् तेन बद्धो दशग्रीवः
पुलस्त्येन विमोचितः ५५ ततोऽपि वलमासाद्य जिघांसुर्हरिपुंगवम् धृतस्तेनैव कक्षेण वालिना दशकं
धरः ५६ भ्रामयित्वा तु चतुरः समुद्रान्रावणं हरिः विसर्जयामास ततस्तेन सख्यं चकार सः ५७ राव
णः परमप्रीत एवं लोकान्महाबलः चकार स्ववशे राम बुभुजे स्वयमेव तान् ५८ एवंप्रभावो राजेंद्र
दशग्रीवः सहेंद्रजित् त्वया विनिहतः संख्ये रावणो लोकरावणः ५९ मेघनादश्च निहतो लक्ष्मणेन म
हात्मना कुंभकर्णश्च निहतस्त्वया पर्वतसन्निभः ६०

णयन्किमस्य शापेन भवितेति तच्छापगणनामकुर्वन् हैहयपत्तनं सहस्रार्जुननगरम् ५५ बलं हैहयप्रतिरूपं बलं हरि
पुंगवं वालिनं तद्धननोद्यमेन गतस्य विपरीतं तत एवाग्नि ष्टलाभ इत्याह तेनैव कक्षेण धृतः इति विषममत्रालंकारः ५६ स
रावणः ५७ ५८ ५९ अत्र रावणबंधकेंद्रबंधकतया रामपृष्टइंद्रजित्उत्कर्षउक्तः ६० ५ ५

एतत्तवानाश्चर्यमित्याह भवानिति आदिकृत् उत्पत्तिकर्ता जगतो भगवत्स्वरूपत्वमेवाह ६१ त्वन्नाभीति अग्निस्तेइति मुखादग्निरजायतेतिश्रुतेर्वागग्निमप्येतीति श्रुतेश्च ६२ बाहुभ्यामित्याद्यपिश्रुतिसिद्धमिति तद्विदांस्पष्टमेव ६३ प्राणः प्राणवायुः जंघाजानूरुजघनादितिसमाहारद्वंद्वः ६४ वालखिल्याऋषिविशेषाः ६५ ६६ विश्वरूपः विराडित्यर्थः मायागुणानांसत्वादीनांसत्वाव्य

भवान्नारायणः साक्षाज्जगतामादिकृद्विभुः त्वत्स्वरूपमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमम् ६१ त्वन्नाभिकमलोत्पन्नो ब्रह्मालोकपितामहः अग्निस्तेमुखतोजातो वाचासहरघूत्तम ६२ बाहुभ्यांलोकपालोघाश्चक्षुर्भ्यांचंद्रभास्करौ दिशश्चविदिशश्चैव कर्णाभ्यांतेसमुत्थिताः ६३ घ्राणात्प्राणः समुत्पन्नश्चाश्विनौदेवसत्तमौ जंघाजानूरुजघनाद्भुवर्लोकादयोऽभवन् ६४ कुक्षिदेशात्समुत्पन्नाश्चत्वारः सागराहरे: स्तनाभ्यामिंद्रवरुणौवालखिल्याश्चरेतसः ६५ मेढ्राद्यमोगुदान्मृत्युर्मन्योरुद्रस्त्रिलोचनः अस्थिभ्यःपर्वताजाताः केशेभ्योमेघसंहतिः ६६ ओषध्यस्तवरोमभ्योनखेभ्यश्चखरादयः त्वंविश्वरूपःपुरुषोमायाशक्तिसमन्वितः ६७ नानारूपइवाभासिगुणव्यतिकरेसति त्वामाश्रित्यैवविबुधाः पिबंत्यमृतमध्वरे ६८ त्वयासृष्टमिदंसर्वंविश्वंस्थावरजंगमम् त्वामाश्रित्यैवजीवंतिसर्वेस्थावरजंगमाः ६९ त्वद्युक्तमखिलंवस्तुव्यवहारेपिराघव क्षीरमध्यगतंसर्पिर्यथाव्याप्याखिलंपयः ७०

तिकरेसति आधिक्यन्यूनताभ्यांपरस्परसंश्लेषेसति नानारूपोब्रह्मविष्णुरुद्रादिरूपोभासि ६७ अग्निरूपंत्वामाश्रित्यैव अमृतंहविरध्वरे देवाः पिबंति ६८ त्वमेवसृष्टिस्थितिकर्तेत्याह त्वयेति ६९ व्यवहारे तत्कालेपि अखिलंवस्तुत्वद्युक्तमेवेत्याह सत्वेनभानत्वेनचसर्वव्यवहारः सत्ताभानेचसर्वत्रत्वदीयेएवेतिभावः तदेवदृष्टांतेनोपपादयति सर्पिर्यथाखिलंपयोव्याप्यतिष्ठति तथात्वमखिलंव्याप्यतिष्ठसीतिसर्वत्रसदितिभासतेइतिचव्यवहारः तमेवभांतमनुभातिसर्वं तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः ७०

रामोनारायणइतिपूर्वमेवप्रोक्तः कथितः तवेतिशेषः एवमनेकप्रकारैः रामस्यनारायणत्वंनबुध्यसे तस्यैतत्फलमागतमि-
तिशेषः ५८ ननुत्वयेदंकथंज्ञाततत्राह एकदेति सानोपर्वतशिखरेविशालायांशिलायामितिशेषःविशालायांनगर्यामि-
त्यन्ये ५९ कुतोगंतासिकुतआगतोसीत्यर्थेआर्षदेवानांमंत्रणेदेवानांविचारस्थानेइत्यर्थः तत्रस्थितोहंततआगतइतिप्राहे

पूर्वमेवमयाप्रोक्तोरामोनारायणःपरः सीताचयोगमायेतिबोधितोपिनबुध्यसे ५८ एकदाहंवनेसा-
नौविशालायांस्थितोनिशि दृष्टोमयामुनिःसाक्षान्नारदोदिव्यदर्शनः ५९ तमप्रुवंमहाभागकुतोग-
तासिमेवद इत्युक्तोनारदःप्राहदेवानांमंत्रणेस्थितः ६० तत्रोत्पन्नमुदंतंतेवक्ष्यामिशृणुतत्वतः युवा-
भ्यांपीडितादेवाःसर्वेविष्णुमुपागताः ६१ ऊचुस्तंदेवदेवेशस्तुत्वाभक्त्यासमाहिताः जहिरावणम-
क्षोभ्यंदेवत्रैलोक्यकंटकम् ६२ मानुषेणमृतिस्तस्यकल्पिताब्रह्मणापुरा अतस्त्वमानुषोभूत्वाजहि
रावणकंटकम् ६३ तथेत्याहमहाविष्णुःसत्यसंकल्पईश्वरः जातोरघुकुलेदेवोरामइत्यभिविश्रुतः
६४ सहनिष्यतिवःसर्वानित्युक्त्वाप्रययौमुनिः अतोजानीहिरामंत्वंपरंब्रह्मसनातनम् ६५ त्यज-
वैरंभजस्वाद्यमायामानुषविग्रहम् भजतोभक्तिभावेनप्रसीदतिरघूत्तमः ६६

त्यन्वयः ६० युवाभ्यांरावणकुंभकर्णाभ्याम् ६१ अक्षोभ्यंकेनाप्यप्रापणीयक्षोभंजहीत्यत्रहेतुगर्भविशेषणंत्रैलो-
क्यकंटकमिति ६२ रावणकंटकंरावणरूपकंटकम् ६३ विष्णोरीश्वरत्वसूचकंसत्यसंकल्पत्वम् ६४ ६५ मायया
मानुष्यशरीरंनत्वसौवस्तुतोमानुषः कश्चिज्जीवइत्यर्थः भजतइतिद्वितीयाबहुवचनम् ६६ ७ ७ ७

नदेवाह त्वद्भासेति ईदृशस्त्वंनसर्ववेद्यइत्याह सर्वगमिति ७१ ज्ञानचक्षुषोप्यात्मन्येवत्वांपश्यंतीत्याह योगिनइति नतुस्वस्माद्भेदेनेत्यर्थः
एतेनसर्वत्रचैतन्यभूतस्त्वमेवेतिसूचितम् विचिन्वंति पश्यंति ७२ तथादर्शनेकारणमाह अतदिति अतद्दृश्यंजडंतन्निरसनमुखे
नस्त्रीनपुमानित्यादिरूपैर्वेदशीर्षैरुपनिषद्भागैः पश्यंति वस्तुतोनिर्धर्मकत्वात्केनापिरूपेणवक्तुमशक्यतयानिषेधमुखेनैवश्रुत्यो

त्वद्भासाभासतेऽर्कादिनत्वंतेनावभाससे सर्वगंनित्यमेकंत्वांज्ञानचक्षुर्विलोकयेत् ७१ नाज्ञानचक्षुस्त्वां
पश्येदंधद्दृक्भास्करंयथा योगिनस्त्वांविचिन्वंतिस्वदेहेपरमेश्वरम् ७२ अतन्निरसनमुखवेदशीर्षैरह
र्निशम् त्वत्पादभक्तिलेशेनगृहीतायदियोगिनः ७३ विचिन्वंतोहिपश्यंतिचिन्मात्रंत्वांनचान्यथा मयाप्र
लपितंकिंचित्सर्वज्ञस्यतवाग्रतः क्षंतुमर्हसिदेवेशतवानुग्रहभागहम् ७४ दिग्देशकालपरिहीनमनन्य
मेकंचिन्मात्रमक्षरमजंचलनादिहीनम् सर्वज्ञमीश्वरमनंतगुणंव्युदस्तमायंभजेरघुपतिंभजतामभिन्न
म् ७५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेद्वितीयः सर्गः २ श्रीरामउ
वाच वालिसुग्रीवयोर्जन्मश्रोतुमिच्छामितत्वतः रवींद्रौवानराकारौजज्ञातइतिनः श्रुतम् १
अगस्त्यउवाच मेरोःस्वर्णमयस्याद्रेर्मध्यशृंगेमणिप्रभे तस्मिन्सभास्तिविस्तीर्णाब्रह्मणःशतयोजना२

ब्रह्मप्रतिपादयंतीतिभावः तदपितेषांज्ञानंत्वद्भक्तिंविनोपनिषन्मात्रेणनेत्याह त्वत्पादेति अन्यथानेतिभावः ७३ विचिन्वंतःउ
पनिषत्सुविचारयंतः अन्यथाकेनचिद्धर्मेणधर्मवंतंनपश्यंतीत्यर्थः ७४ भजतांभक्तानांअभिन्नंस्वाभिन्नत्वेनबुद्धिविषयम् ७५ इतिश्रीम॰
उत्तरकांडेद्वितीयःसर्गः२ वालीति रवींद्राविति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः तयोरेववानराकारत्वमुक्तम् १ सभाआस्तइतिछेदः
२

योगंध्यानम् ३ किंचित्ध्यात्वात दत्यजत् भूमाविति शेषः भूमौपतितमात्रेणातेनसलिलेन दार्ढ्यंप्राप्तमितिशेषः तस्मात्कपिर्जातः ४ द्रुहिणोब्रह्मामेसमीपेवसेत्यन्वयः ५ ब्रह्मणेति एवमुक्तइत्यन्वयः ऋक्षाधिपः सएवकपिः ६ उद्यतउद्यमवान् फलमूलार्थंतल्ला

तस्यांचतुर्मुखः साक्षात्कदाचिद्योगमास्थितः नेत्राभ्यांपतितंदिव्यमानंदसलिलंबहु ३ तद्द्रुहीत्वाकरे ब्रह्माध्यात्वाकिंचित्तदुत्यजत् भूमौपतितमात्रेणतस्माज्जातोमहाकपिः ४ तमाहद्रुहिणोवत्सकिंचि-त्कालंवसाश्रमे समीपेसर्वशोभाढ्येततःश्रेयोभविष्यति ५ इत्युक्तोन्ववसत्तत्रब्रह्मणोवानरोत्तमः एवं बहुतिथेकालेगतेऋक्षाधिपः सुधीः ६ कदाचित्पर्यटन्नद्रौफलमूलार्थमुद्यतः अपश्यद्दिव्यसलिलां वापींमणिशिलान्वितां ७ पानीयंपातुमागच्छत्तत्रछायामयंकपिम् दृष्ट्वाप्रतिकपिंमत्वानिपपातजलां-तरे ८ तत्राहत्वाहरिंशीघ्रंपुनरुत्प्लुत्यवानरः अपश्यत्सुंदरींरामामात्मानंविस्मयंगतः ९ ततःसुरेशोदेवेशं पूजयित्वाचतुर्मुखम् गच्छन्मध्याह्नसमयेदृष्ट्वानारींमनोरमाम् १० कंदर्पशरविद्धांगस्त्यक्तवान्वीर्यमुत्त-मम् तामप्राप्यैवतद्बीजंवालदेशेऽपतद्भुवि ११ वालीसमभवत्तत्रशक्रतुल्यपराक्रमः तस्यदत्वासुरेशानः स्वर्णमालांदिवंगतः १२ भानुरप्यागतस्तत्रतदानीमेवभामिनीम् दृष्ट्वाकामवशोभूत्वाग्रीवादेशेऽसृज-न्महत् १३ बीजंतस्यास्ततःसद्योमहाकायोऽभवद्धरिः तस्यदत्वाहनूमंतंसहायार्थंगतोरविः १४

भार्थमद्रौपर्यटन्

वापीमपश्यत् ७ छायामयंस्वच्छायारूपम् प्रतिकपिंस्वविरोधिकपिम् ८ आत्मानंसुंदरींरामांतद्रूपंस्त्रीरूपमपश्यत् ९ सुरेशइंद्रश्चतु-र्मुखंपूजयित्वापुरंगच्छन् मनोरमांतांनारींदृष्ट्वा १० तामप्राप्यैवतयासहमीलनंविनैववीर्यंत्यक्तवान् ११ १२ १३ तस्याग्रीवादेशेमहद्बीजम-सृजत् सृष्टवान् १४

भक्तान्प्रसीदतिइत्यस्योपपत्तयेभक्तेरुत्कर्षमाह भक्तिरिति ज्ञानजनकत्वादेवतस्यामोक्षदत्वंकिंबहुनाकर्मभक्तिहीनंकृतं असत्समंअकृततुल्यंफलाजनकमित्यर्थः ६७ सर्वावतारेष्वयंमुख्योवतारइत्याहावताराइति लीलानुकारिणस्तत्तज्जाति चेष्टानुकरणशीलस्येत्यर्थः ६८ येनिपुणारामंभजंतितेसंसारंतीर्त्वाहिरेःपदंयांति ६९ शुद्धसत्वाःशुद्धांतःकरणाःभवः

भक्तिर्जनित्रीज्ञानस्यभक्तिर्मोक्षप्रदायिनी भक्तिहीनेनयत्किंचित्कृतंसर्वमसत्समम् ६७ अवतारास्तु बहवोविष्णोर्लीलानुकारिणः तेषांसहस्रसदृशोरामोज्ञानमयःशिवः ६८ रामंभजंतिनिपुणामनसावच सानिशम् अनायासेनसंसारंतीर्त्वायांतिहरेःपदम् ६९ येराममेवसततंभुविशुद्धसत्वाध्यायंतितस्य चरितानिपठंतिसंतः मुक्तास्तएवभवभोगमहाहिपाशैःसीतापतेःपदमनंतसुखंप्रयाति ७० इति श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेसप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच कुंभकर्णवचःश्रुत्वाभ्रुकुटीविकटाननः दशग्रीवोजगादेदमासनादुत्पतन्निव १ त्वमानीतोनमेज्ञानबोध नायसुबुद्धिमान् मयाकृतंसमीकृत्ययुद्धस्वयदिरोचते २ नोचेद्गच्छसुखंसुप्तुंस्वर्थंनिद्रात्वांबाधतेधुना रावणस्यवचःश्रुत्वाकुंभकर्णोमहाबलः ३ रुष्टोयमितिविज्ञायतूर्णंयुद्धायनिर्ययौ सलंघयित्वाप्राका रंमहापर्वतसन्निभः ४

संसारोभोगःशरीरंयस्यतादृशोयोमहानाहिःकालस्तदीयैःपाशैर्बंधने मुक्ताःसीतापतेरनंतसुखंपदंशुद्धंब्रह्मप्रयांतिप्राप्नुवंति ७० इतिश्रीमत्सकल॰अध्यात्मरामायण॰युद्धकांडेसप्त मःसर्गः ७ उत्पतन्निव क्रोधादितिशेषः १ समीकृत्यअंगीकृत्यमत्समव्यवहारोभूत्वा २ ३ ४ ५ ५

पूर्ववत्पुंरूपमित्यर्थः १५ १६ समाश्वास्यभाविनोदुर्वारत्वान्ममस्त्रीरूपताकथमित्यादिखेदोमास्त्वित्याश्वास्येत्यर्थः दैवतादूतंदेवदूत
मित्यर्थः १७ १८ सौभाग्यवलितांतद्युक्तां १९ वशेभविष्यंति अनुगाश्चभविष्यंति २० २१ २२ त्वत्तस्यकिष्किंधाराज्यादिदानमेव

पुत्रद्वयंसमादायगत्वासानिद्रिताक्वचित् प्रभातेऽपश्यदात्मानंपूर्ववद्वानराकृतिम् १५ फलमूलादिभिः
सार्द्धंपुत्राभ्यांसहितःकपिः नत्वाचतुर्मुखस्याग्रेऋक्षराजःस्थितःसुधीः १६ ततोऽब्रवीत्समाश्वास्य
बहुशःकपिकुंजरम् तत्रैकंदेवतादूतमाहूयामरसन्निभम् १७ गच्छदूतमयादिष्टोगृहीत्वावानरोत्त
मम् किष्किंधांदिव्यनगरींनिर्मितांविश्वकर्मणा १८ सर्वसौभाग्यवलितांदेवैरपिदुरासदाम् तस्यांसिं
हासनेवीरराजानमभिषेचय १९ सप्तद्वीपगतायेयेवानराःसंतिदुर्जयाः सर्वेतेऋक्षराजस्यभविष्यं
तिवशेऽनुगाः २० यदानारायणःसाक्षाद्रामोभूत्वासनातनः भूभारासुरनाशायसंभविष्यतिभूतले
२१ तदासर्वेसहायार्थेतस्यगच्छंतुवानराः इत्युक्तोब्रह्मणादूतोदेवानांसमहामतिः २२ यथाऽऽज्ञ
स्तथाचक्रेब्रह्मणातंहरीश्वरम् देवदूतस्ततोगत्वाब्रह्मणेतन्निवेदयत् २३ तदादिवानराणांसाकिष्किं
धाऽभून्नृपाश्रयः सर्वेश्वरस्त्वमेवासीरिदानींब्रह्मणार्थितः २४ भूमेर्भारोहृतःकृत्स्नस्त्वयालीलानृदेहि
ना सर्वभूतांतरस्थस्यनित्यमुक्तचिदात्मनः २५

तदादितत्प्रभृतिहेनृप वानराणांसाकिष्किंधाआश्रयोऽभूत् त्वमेवे
दानींब्रह्मणार्थितःसन्सर्वेश्वरःसर्ववानरेश्वरः २४ लीलानृदेहिना लीलागृहीतमनुष्यदेहेन अयंपराक्रमस्तवनाश्चर्यायेत्याह
सर्वभूतेति यस्त्वामेवंवेत्तिसोऽपिस्वेच्छयासृष्टिसंहारसमर्थोभवतिचेत्साक्षात्तवकिंवाच्यमितिभावः २५ ७

नन्वीदृशस्यानाश्चर्यस्य किंवर्णनेनेत्यत्राह तथापीति सर्वलोकपापनाशायात्मनस्तेषां स्वस्वाय चानाश्चर्यमपि आश्चर्यवत्कृत्वा वर्ण्यत इत्यर्थः २६ २७ तज्जन्मनस्त्वदाश्रयत्वात्तदुपकारार्थत्वात् यस्तयोर्जन्म कथ्यते स पातकैर्मुच्यते २८ यदर्थं सीताहृता तां त्वदाश्रयां त्वद्विषयां कथां वक्ष्यामि प्रजापतेः स्वतं मानसं सुतम् २९ ३० अस्मिन्लोके प्रवरः श्रेष्ठः विवक्षितं श्रेष्ठ्यमेवाह देवानामित्यादि ब

अखंडानंदरूपस्य कियानेष पराक्रमः तथापि वर्ण्यते सद्भिर्लीलामानुषरूपिणः २६ यशस्ते सर्वलोकानां पापहत्यै स्वस्वाय च यइदं कीर्तयेन्मर्त्यो वालि सुग्रीवयोर्महत् २७ जन्म त्वदाश्रयत्वात्स मुच्यते सर्वपातकैः अथान्यां संप्रवक्ष्यामि कथां राम त्वदाश्रयाम् २८ सीता हृता यदर्थं सा रावणेन दुरात्मना पुरा कृतयुगे राम प्रजापति सुतं विभुम् २९ सनत्कुमारमेकांते समासीनं दशाननः विनयावनतो भूत्वा ह्यभिवाद्येदमब्रवीत् ३० कोन्वस्मिन्प्रवरो लोके देवानां बलवत्तरः देवा यं समाश्रित्य युद्धे शत्रुं जयंति हि ३१ कं यजंति द्विजा नित्यं कं ध्यायंति च योगिनः एतन्मे शंस भगवन्प्रश्नं प्रश्नविदां वर ३२ ज्ञात्वा तस्य हृदिस्थं यत्तद्दर्शनेण योगदृक् दशाननमुवाचेदं शृणु वक्ष्यामि पुत्रक ३३ भर्ता यो जगतां नित्यं यस्य जन्मादिकं न हि सुरा सुरैर्नुतो नित्यं हरिर्नारायणोऽव्ययः ३४ यन्नाभिपंकजाज्जातो ब्रह्मा विश्वसृजां पतिः सृष्टं येनैव सकलं जगत्स्थावरजंगमम् ३५ तं समाश्रित्य विबुधा जयंति समरे रिपून् योगिनो ध्यानयोगेन तमेवानुजपंति हि ३६

लवत्तरत्वमेव प्रकटयति देवाश्चेति ३१ ३२ तस्य रावणस्य हृत्स्थं नाहृशान्मे मरणं भवत्विति इच्छारूपम् ३३ यः सुरासुरैर्नुतः स हरिर्नारायणादिपदवाच्य इत्यर्थः ३४ अथ तल्लक्षणमाह यन्नाभीति अनेन ब्रह्मसहितजगत्कर्तृत्वरूपं तल्लक्षणमुक्तम् ३५ अनुजपंति ध्यायंति ३६

अभिनादयन् स्वनादप्रतिध्वनियुतंकुर्वन् ५ कालयामासपीडयामास ६ कालांतकमिवकालमिवांतकमिवचतं दृष्ट्वादुद्रु
वुरित्यर्थः मुद्गरेणायुतामितिशेषः ७ पाणिपादैश्चस्वीयैश्चूर्णयंतं एकवचनाभाव आर्षः एवमनेकप्रकारेणचूर्णयंतं ८ बुद्धिमा
न्सर्वास्वप्यवस्थासुज्येष्ठोमंतव्यइतिसदाचाराभिज्ञः ९ १० परिबोधनप्रकारमाह सीतामित्यादिइतिबोधितस्तन्नशृणो-

निर्ययौनगरात्तूर्णंभीषयन्हरिसैनिकान् सननादमहानादंससमुद्रमभिनादयन् ५ वानरान्कालयामा
सबाहुभ्यांभक्षयन्रुषा कुंभकर्णंतदादृष्ट्वासपक्षमिवपर्वतम् ६ दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकालांतकमिवा-
खिलाः भ्रमंतंहरिवाहिन्यांमुद्गरेणमहाबलम् ७ कालयंतंहरीन्वेगाद्भक्षयंतंसमंततः चूर्णयंतं
मुद्गरेणपाणिपादैरनेकधा ८ कुंभकर्णंतदादृष्ट्वागदापाणिर्बिभीषणः ननामचरणौतस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्य
बुद्धिमान् ९ बिभीषणोहंभ्रातुर्मेदयांकुरुमहामते रावणस्तुमयाभ्रातर्बहुधापरिबोधितः १० सीतांदे
हीतिरामायरामःसाक्षाज्जनार्दनः नशृणोतिचमांहंतुंखड्गमुद्यम्यचोक्तवान् ११ धिक्त्वांगच्छेतिमा
हत्वापदापापिभिरावृतः चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंरामंशरणमागतः १२ तच्छ्रुत्वाकुंभकर्णोऽपिज्ञात्वा
भ्रातरमागतम् समालिंग्यचवत्सत्वंजीवरामपदाश्रयः १३ कुलसंरक्षणार्थायराक्षसानांहितायच
महाभागवतोसित्वंपुरामेनारदाच्छ्रुतम् १४

तिनश्रुतवान् विपरीतंखड्गमुद्यम्यहंतुमुद्यतइतिशेषः ततःकथंचिन्निवृत्तोमां
पदाहत्वाउक्तवांश्च ११ किमुक्तवांस्तदाहधिक्त्वांगच्छेतिततोहंचतुर्भिर्मंत्रिभिरिति १२ समालिंग्यचाहेतिशेषः तदेवाह वत्स
त्वमिति १३ ननुमेजीवनंकथंसंभाव्यतेतत्राह महाभागवतोऽसीति भगवद्भक्तस्यतेनाशःकथमपिनसंभाव्यइतिभावः १४

३७ कांवेति वाशब्दो वाक्यालंकारे ३८ ३९ हरेर्गतिं मुक्तिम् सा च क्रमेण हिरण्यगर्भेण सहेति बोध्यम् ४० एवं मुक्तीन्छुरपि रावणो भगव-
न्मायावशात्तमोगुणप्रधानत्वाच्च भगवद्द्वेषेणैव मुक्तिं प्रार्थयते योत्स्येऽहमिति कथं योत्स्य इत्यर्थः ४१ ४२ स्फुरवीभव वेत्यस्य न तद्इत्या-
दिः ततो मरणलाभेन स्फुरिवत्वम् ४३ स्थावरेषु नदेषु नदीषु च व्याप्त इति शेषः ४४ इदमुपलक्षणं तदाह ओंकार इति प्रणवरूपत्वे

महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच दशाननः दैत्यदानवरक्षांसि विष्णुना निहतानि च ३७ कां वा गतिं प्रपद्यंते प्रेत्य ते मु
निपुंगव तमुवाच मुनिश्रेष्ठो रावणं राक्षसाधिपम् ३८ दैवतैर्निहता नित्यं गत्वा स्वर्गमनुत्तमम् भोगक्ष
ये पुनस्तस्माद्भ्रष्टा भूमौ भवंति ते ३९ पूर्वार्जितैः पुण्यपापैर्म्रियंते चोद्भवंति च विष्णुना ये हतास्ते तु प्राप्नु
वंति हरेर्गतिम् ४० श्रुत्वा मुनिमुखात्सर्वं रावणो हृष्टमानसः योत्स्येऽहं हरिणा सार्द्धमिति चिंतापरोऽभव
त् ४१ मनःस्थितं परिज्ञात्वा रावणस्य महामुनिः उवाच वत्स तेऽभीष्टं भविष्यति न संशयः ४२ कंचित्कालं
प्रतीक्षस्व स्फुरवीभव दशानन एवमुक्त्वा महाबाहो मुनिः पुनरुवाच तम् ४३ तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि ह्यरू
पस्यापि मायिनः स्थावरेषु च सर्वेषु नदेषु च नदीषु च ४४ ओंकारश्चैव सत्यं च सावित्री पृथिवी च सः
समस्तजगदाधारः शेषरूपधरो हि सः ४५ सर्वे देवाः समुद्राश्च कालः सूर्यश्च चंद्रमाः सूर्योदयो दिवारा
त्रीयमश्चैव तथाऽनिलः ४६ अग्निरिंद्रस्तथा मृत्युः पर्जन्यो वसवस्तथा ब्रह्मरुद्रादयश्चैव ये चान्ये देवदानवाः ४७

न सर्ववाङ्मयव्याप्तिरुक्ता ओंकारो वै सर्वा वागिति श्रुतेः तदेवाह सत्यं वाक्यं सा विवीगायत्री च सइत्यनेनार्थोऽपि सर्वस्तद्रूप एवेत्याह पृ
थिवी चेति इदमुपलक्षणं तदाह समस्तेति ४५ ४६ शेषादयो दानवांताः सर्वे तद्रूपा एवेति विराड्रूपमुक्तम् ४७ ५ ७

सूर्यादौ प्रकाशोऽग्नेर्ज्वलनं रक्षासंहारौ च तदधीना एवेत्याह विद्योततीति तत्सर्वमयत्नेनैवेत्याह क्रीडां करोतीति क्रीडामिव करोती-
त्यर्थः न तु कश्चिच्छ्रमस्तस्येति भावः ४८ उक्तमेवार्थं सामान्येनोपसंहरति तेनेति अथैतद्ध्यानाशक्तं प्रति अन्यद्ध्येयं रूपमाह नीलो
त्पलेति विद्युद्वर्णाम्बरं पीताम्बरं जाम्बुनदप्रख्यां तत्सदृशकान्तिम् देवीं पश्यन् स्वदर्शनेन सृष्टिव्यापारे प्रवर्तयन् आलिंग्य तिष्ठतीति
अनेन तस्याः स्वतो नात्यन्तं भेद इति दर्शितम् शक्तिशक्तिमतोस्तादात्म्यस्यैव शास्त्रसिद्धान्तत्वात् ४९ ५० तादृशोऽपि तत्प्रसादं वि-

विद्योतति ज्वलत्येष पाति त्वात्तीति विश्वकृत् क्रीडां करोत्यव्ययात्मा सोऽयं विष्णुः सनातनः ४८ तेन सर्वमिदं
व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् नीलोत्पलदलश्यामो विद्युद्वर्णाम्बरावृतः ४९ शुद्धजाम्बूनदप्रख्यां श्रियं
वामाङ्कसंस्थिताम् सदाऽनपायिनीं देवीं पश्यन्नालिंग्य तिष्ठति ५० द्रष्टुं न शक्यते कैश्चिद्देवदानवपन्न
गैः यस्य प्रसादं कुरुते स चैनं द्रष्टुमर्हति ५१ न च यज्ञतपोभिर्वा न दानाध्ययनादिभिः शक्यते भगवा
न्द्रष्टुमुपायैरितरैरपि ५२ तद्भक्तैस्तद्गतप्राणैस्तच्चित्तैर्धूतकल्मषैः शक्यते भगवान् विष्णुर्वेदान्तामल
दृष्टिभिः ५३ अथवा द्रष्टुमिच्छा ते शृणु त्वं परमेश्वरम् त्रेतायुगे स देवेशो भविता नृपविग्रहः ५४ हि
तार्थं देवमर्त्यानामिक्ष्वाकूणां कुले हरिः रामो दाशरथिर्भूत्वा महासत्त्वपराक्रमः ५५

नाद्रष्टुमशक्य इत्याह द्रष्टुमिति ५१ तद्दर्शने तद्भक्तिरेवासाधारण उपाय इत्याह न चेति ५२ तद्भक्तैरिति च शक्यते द्रष्टुमि
ति शेषः ५३ अथवा द्रष्टुमिच्छा एतैरुपायैर्विनापीति शेषः नृपविग्रहः गृहीतराजशरीरः ५४ हितार्थमित्यस्य त्वद्धार्थमि
ति हृत्स्थः शेषः महासत्त्वपराक्रमः महान्तौ बलपराक्रमौ यस्य सः ५५ ६ ६ ६

यतोहंमदेनमत्तनेत्रस्ततोममस्वीयपरविभागेनकिमपिनदृश्यतेऽतस्त्वंगच्छकदाचित्त्वय्यपिप्रहारसंभवात् १५ चिंतापरःकुंभ
कर्णःकथंनाशमेष्यतीतिचिंतापरः १६ यस्यगंधंसमाघ्रायान्येगजाःपलायंतेसगंधगजःसयथाक्षुद्रपशून्कालयन्चरतित

गच्छतातममेदानींदृश्यतेनचकिंचन मदीयोवापरोवापिमदमत्तविलोचनः १५ इत्युक्तोश्रुमुखोभ्रातुश्चर
णावभिवंद्यसः रामपार्श्वमुपागत्यचिंतापरउपस्थितः १६ कुंभकर्णोपिहस्ताभ्यांपादाभ्यांपेषयन्हरीन्
चचारवानरींसेनांकालयन्गंधहस्तिवत् १७ दृष्ट्वातंराघवःक्रुद्धोवायव्यंशस्त्रमाददात् चिक्षेपकुंभकर्णा
यतेनचिच्छेदरक्षसः १८ समुद्गरंदक्षहस्तंतेनघोरेणनादयन् सहस्तःपतितोभूमावनेकान्दलयन्कपीन्
१९ पर्यंतमाश्रिताःसर्वेवानराभयवेपिताः रामराक्षसयोर्युद्धंपश्यतःपर्यवस्थिताः २० कुंभकर्णश्छिन्न
हस्तःशालमुद्यम्यवेगतः समरेराघवंहंतुंदुद्रावतमथोच्छिनत् २१ शालेनसहितंवामहस्तमैंद्रेणराघवः
छिन्नबाहुमथायांतंनर्दंतंवीक्ष्यराघवः २२ द्वावर्धचंद्रौनिशितावादायास्यपदद्वयम् चिच्छेदपतितोपा
दोलंकाद्वारिमहास्वनो २३ निकृत्तपाणिपादोपिकुंभकर्णोतिभीषणः वडवामुखवद्वक्त्रंव्यादायरघुनंद
नम् २४ अभिदुद्राववन्निनदन्राहुश्चंद्रमसंयथा अपूरयच्छिताग्रैश्चसायकैस्तद्रघूत्तमः २५ शरपू
रितवक्त्रोसौचुक्रोशातिभयंकरः अथसूर्यप्रतीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमम् २६

द्वदयंचचार १७ वायव्यंशस्त्रंवायव्यास्त्राभिमंत्रितंशस्त्रम् १८ १९ पर्यंतमाश्रितायुद्धभूमध्येस्थिताहस्तपातभयात्तत्प्रांतमाश्रि
ताइत्यर्थः २० २१ २२ २३ २४ वडवामुखंनामसमुद्रेशतयोजनविस्तीर्णवडवाग्निवासस्थानम् २५ २६ ७ ७ ७

जगन्मातृत्वंजगत्कारणत्वपालकत्वाभ्याम् ५६ अस्कराध्यक्षइतिच्छेदः तमोगुणप्रधानत्वाद्विरोधेप्स्रुः ५७ एतदर्थंत्वद्विरोधेन त्वत्तोमृत्युफलाभार्थम् ५८ त्वयाऽत्मेति त्वत्कर्तृकात्मवधेच्छयेत्यर्थः ५९ ६० इतिश्रीम॰ उत्तरकांडे तृतीयः सर्गः ३ नारदोऽपि

पितुर्नियोगात्सभ्रात्राभार्ययादंडकेवने विचरिष्यतिधर्मात्माजगन्मात्रास्वमायया ५६ एवंतेसर्वमाख्यातंमयारावणविस्तरात् भजस्वभक्तिभावेनतदारामंश्रियायुतम् ५७ एवंश्रुत्वास्कराध्यक्षोध्यात्वाकिंचिद्धिचार्यच त्वयासहविरोधेप्सुर्मुमुदेरावणोमहान् ५८ युद्धार्थीसर्वतोलोकान्पर्यटन्समवस्थितः एतदर्थंमहाराजरावणोऽतीवबुद्धिमान् हृतवान्जानकींदेवींत्वयात्मवधकांक्षया ५९ इमांकथांयःशृणुयात्पठेद्वासंश्रावयेद्वाश्रवणार्थिनांसदा आयुष्यमारोग्यमनंतसौख्यंप्राप्नोतिलाभंधनमक्षयंच ६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेतृतीयःसर्गः ३ अगस्त्यउवाच

एकदाब्रह्मणोलोकादायांतंनारदंमुनिम् पर्यटन्रावणोलोकान्दृष्ट्वानत्वाब्रवीद्वचः १ भगवन्ब्रूहिमेयोद्धुंकुत्रसंतिमहाबलाः योद्धुमिच्छामिबलिभिस्त्वंज्ञातासिजगत्त्रयम् २ मुनिर्ध्यात्वाहसुचिरंश्वेतद्वीपनिवासिनः महाबलामहाकायास्तत्रयाहिमहामते ३ विष्णुपूजारतायेवैविष्णुनानिहताश्चये तएवतत्रसंजाताअजेयाश्चसुरासुरैः ४ श्रुत्वातद्रावणोवेगान्मंत्रिभिःपुष्पकेणतान् योद्धुकामःसमागत्यश्वेतद्वीपसमीपतः ५

सर्वतोबलवंतंत्वांत्वत्सामीप्यंप्राप्तानेवचाहेत्याह एकदेति १ ज्ञाताऽसीतितृन् २ ३ ४ मंत्रिभिःसहपुष्पकेणश्वेतद्वीपसमीपतःसमागत्यस्थितः ५ ५ ७ ७ ७

तद्द्वीपप्रभयाहततेजस्कं प्रतिरुद्धगतिकम् मंत्रिणश्च प्रययुः पद्भ्यामिति शेषः ६ योषिता दासीरूपया कयाचित् ७ ८ विष्णुना हतः सर्वथा वैकुंठं यामि यास्यामीति निश्चितः निश्चयवान् सन् ९ १० स्वकं वधं स्वीयं वधमित्यर्थः ११ एवं कथामुक्त्वा स्वाश्रमं जिगमिषू रामं भगवंतं स्तौति रामेति सकलज्ञानवत्त्वे हेतुः विज्ञानदृक् विज्ञानं स्वस्वरूपमेव दृक् ज्ञानकारणं यस्य ज्ञाने इतर

तत्प्रभाहततेजस्कं पुष्पकं नाचलत्ततः त्यक्त्वा विमानं प्रययौ मंत्रिणश्च दशाननः ६ प्रविशन्नेव तद्द्वीपं धृतो हस्तेन योषिता पृष्टश्चालंकृतः कोसि प्रेषितः केन वा वद ७ इत्युक्त्वोलीलया स्त्रीभिर्हसंतीभिः पुनः पुनः कृच्छ्राद्धस्ताद्विनिर्मुक्तस्तासां स्त्रीणां दशाननः ८ आश्चर्यमतुलं लब्ध्वा चिंतयामास दुर्मतिः विष्णुना निहतो यामि वैकुंठमिति निश्चितः ९ मयि विष्णुर्यथा कुप्येत्तथा कार्यं करोम्यहम् इति निश्चित्य वै देहं जहार विपिने स्मरः १० जानन्नेव परात्मानं स जहारावनीसुताम् मातृवत्पालयामास त्वत्तः कांक्षन्वधं स्वकम् ११ राम त्वं परमेश्वरोऽसि सकलं जानासि विज्ञानदृक् भूतं भव्यमिदं त्रिकालकलनासाक्षी विकल्पोज्झितः भक्तानामनुवर्तनाय सकलां कुर्वन्क्रियासंहतिं त्वं चाशृण्वन्मनुजाकृतिर्मुनिवचो भासीशलोकार्चितः १२ स्तुत्वैवं राघवं तेन पूजितः कुंभसंभवः स्वाश्रमं मुनिभिः सार्द्धं प्रययौ हृष्टमानसः १३

कारणानपेक्ष इति यावत् अत एव भूतं अतीतं भव्यं भावि इदं वर्तमानं एवं त्रिषु कालेषु या कलना तत्तत्कालवैशिष्ट्यं तस्य साक्षाद्द्रष्टा विकल्पोज्झितः त्यक्तसंशय इत्यर्थः भक्तानामनुवर्तनाय स्वचरितकीर्तनादिना तेषां पापक्षयाय सकलक्रियासंहतिं कुर्वन्मनुजाकृतिः नतु वस्तुतो मनुष्य इत्यर्थः ईशलोकैरिंद्रादिभिरर्चितस्त्वं मुनीनामस्माकं वचः आशृण्वन् भासि शोभसे १२ रामेण पूजितोऽगस्त्य एवं राघवं स्तुत्वा स्वाश्रमं ययौ १३

सशरः तत् शिरः २७ शिरो लंकाद्वारि पतितम् कायो महोदधौ पतित इति शेषः २८ अस्य शिरो द्वारं रोधयत् अरुंधदित्यर्थः अड
भाव आर्षः निवृत्ता प्रेषणा प्राणिनः नक्रादि समुद्रे काय पातात् खगाः पक्षिणः २९ अप्सरोभिः सहेति शेषः ईडिरे तुष्टुवुः कुसुमा
सारैः रामं वर्षंत अभिनंदवंतो बभूवुरिति शेषः ३० ३१ ऐंद्रास्त्रेण युक्तो बाहुर्यस्य तम् ३२ ३३ देवानां हिरण्यगर्भादीनामपि दे

वज्राशनिसमं रामश्चिक्षेपास्त्रं मृत्यवे सतत्पर्वतसंकाशं स्फुरत्कुंडलदंष्ट्रकम् २७ चकर्त रक्षोधिपतेः
शिरो वृत्रमिवाशनिः तच्छिरः पतितं लंकाद्वारि कायो महोदधौ २८ शिरोस्य रोधयद्द्वारं कायो नक्राद्यचूर्ण-
यत् ततो देवाः सऋषयो गंधर्वाः पन्नगाः खगाः २९ सिद्धा यक्षा गुह्यकाश्च अप्सरोभिश्च राघवम् ई-
डिरे कुसुमासारैर्वर्षंतश्चाभिनंदिताः ३० आजगाम तदा रामं द्रष्टुं देवमुनीश्वरः नारदो गगनात्तूर्णं स्वभा
साभासयन् दिशः ३१ राममिंदीवरश्यामसुदारांगं धनुर्धरम् ईषत्ताम्रविशालाक्षमैंद्रास्त्राचितबाहु
कम् ३२ दयार्द्रदृष्ट्यापश्यंतं वानरान् शरपीडितान् दृष्ट्वा गद्गदया वाचा भक्त्या स्तोतुं प्रचक्रमे ३३
नारद उवाच देवदेव जगन्नाथ परमात्मन् सनातन नारायणाखिलाधार विश्वसाक्षिन्नमोस्तु ते
३४ विशुद्धज्ञानरूपोपि त्वं लोकान्निर्वंचयन् मायया मनुजाकारः सुखदुःखादिमानिव ३५

वपूज्य परमात्मन् सर्वे जीवा अंशा यस्य तादृश अत एव सनातन सदा भवनित्येत्यर्थः नारं जीवसमूहस्तस्यायनं अखिलाधार-
जगदुत्पत्तिस्थितिनाशकारण विश्वसाक्षिन् अंतर्यामितयेति भावः ३४ अतिवंचयन् स्वस्वरूपगोपनेन संसारपातिनः कु-
र्वन् एतदपि मायाकृतमेव तत्त्वतस्त्वारोपितं बोध्यम् ३५ ५ ५ ५ ५ ५

संसारीवनतुवस्तुतस्तथा १४ अनासक्तोऽप्यासक्तवद्विषयान्बुभुजे सद्भिःसाधुभिः १५ ततोभवदाज्ञयाकुबेरसमीपगमनानंतरंकुबे
रेणत्वांप्रतिप्रेषितमितिप्राह १६ अथकुबेरवचआह जितमिति १७ यावदुच्छेदितिपाठेऽपियदागच्छेदित्येवार्थः मांयाहिमांप्रत्या
गच्छेत्यर्थः १८ तदागच्छेति छेदः आगमनोत्तरमात्मानमंतर्धायतिष्ठ यथासर्वलोकोमांदेवत्वेन नजानीयादित्यर्थमेवमुक्तिः १९

रामस्तुसीतयासार्द्धंभ्रातृभिःसहमंत्रिभिः संसारीवरमानाथोरममाणोऽवसद्गृहे १४ अनासक्तोऽपिवि
षयान्बुभुजेप्रिययासह हनुमत्प्रमुखैःसद्भिर्वानरैःपरिवेष्टितः १५ पुष्पकंचागमद्राममेकदापूर्ववत्स
भुम प्राहदेवकुबेरेणप्रेषितंत्वामहंततः १६ जितंत्वंरावणेनादौपश्चाद्रामेणनिर्जितम् अतस्त्वंराघ
वंनित्यंवहयावद्वसेद्भुवि १७ यदागच्छेद्युध्येष्ठोवैकुंठंयाहिमांतदा तच्छ्रुत्वाराघवःप्राहपुष्पकंसूर्यस
न्निभम् १८ यदास्मराभिभद्रंतेतदागच्छसमांतिकम् तिष्ठांतर्धायसर्वत्रगच्छेदानीममाज्ञया १९ इत्यु
क्त्वारामचंद्रोऽपिपौरकार्याणिसर्वशः भ्रातृभिर्मंत्रिभिःसार्द्धंयथान्यायंचकारसः २० राघवेशासतिभु
वंलोकनाथेरमापतौ वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतश्चभूरुहाः २१ जनाधर्मपराःसर्वेपतिभक्तिरताः
स्त्रियः नापश्यत्पुत्रमरणंकश्चिद्राजनिराघवे २२ समारुह्यविमानाग्र्यंराघवःसीतयासह वानरैर्भ्रा
तृभिःसार्द्धंसंचचारावनिंप्रभुः २३

२० शास्ति शिक्षयतिसतिपालयतीतियावत् २१ २२ ततःकदाचित्पृथिव्यांसम्यग्र
क्षणंवर्ततेनवेतिद्रष्टुंपुष्पकंस्मृत्वातत्रारुह्यपृथिव्यांसंचारंकुर्वन्ननेकान्यमानुषाणिकार्याणिचकारेत्याह समारुह्येति २३

तेषांमध्येकियत्कर्माह ब्राह्मणस्येति अकालतः अकाले सार्वविभक्तिकस्तसिः २४ २५ लोकानामुपदेशार्थंयद्यदाचरतिश्रेष्ठस्त
त्तदेवेतरोजनःइतिन्यायेन २६ २७ कथांस्वचरित्रविषयाम् २८ २९ शिक्षयन्जनानितिभगवतोधर्माचरणंलोकशिक्षार्थ-

अमानुषाणिकार्याणिचकारबहुशोभुवि ब्राह्मणस्यसुतंदृष्ट्वाबालंमृतमकालतः २४ शोचंतंब्राह्म
णंचापिज्ञात्वारामोमहामतिः तपस्यंतंवनेशूद्रंहत्वाब्राह्मणबालकम् २५ जीवयामासशूद्रस्यददौस्व
र्गमनुत्तमम् लोकानामुपदेशार्थंपरमात्मारघूत्तमः २६ कोटिशःस्थापयामासशिवलिंगानिसर्वशः
सीतांचरमयामाससर्वभोगैरमानुषैः २७ शशासरामोधर्मेणराज्यंपरमधर्मवित् कथांसंस्थापया
माससर्वलोकमलापहाम् २८ दशवर्षसहस्राणिमायामानुषविग्रहः चकारराज्यंविधिवल्लोकवं
द्यपदांबुजः २९ एकपत्नीव्रतोरामोराजर्षिःसर्वदाशुचिः गृहमेधीयमखिलमाचरञ्छिक्षयन्जनान्
३० सीताप्रेम्णानुवृत्त्याचप्रश्रयेणदमेनच भर्तुर्मनोहरासाध्वीभावज्ञासाह्रियाभिया ३१ एकदा
ऽक्रीडविपिनेसर्वभोगसमन्विते एकांतेदिव्यभवनेसुखासीनंरघूत्तमम् ३२ नीलमाणिक्यसंका
शंदिव्याभरणभूषितम् प्रसन्नवदनंशांतंविद्युत्पुंजनिभांबरम् ३३ सीताकमलपत्राक्षीसर्वाभर
णभूषिता राममोहकराभ्यांसालालयंतीपदांबुजे ३४

मेवेतिभावः ३० प्रेमप्ररूढावस्थाप्रीतिः अनुवृत्तिरानुकू
ल्यम् प्रश्रयस्तन्मतावष्ठानं दमइंद्रियनिग्रहः भावज्ञाअभिप्रायज्ञा मनोहरा आसीदितिशेषः ३१ आक्रीडविपिनंपुष्पवाटि-
का ३२ ३३ रामस्यपदांबुजेकराभ्यांलालयंतीराममाह ३४

सर्वेषांत्वद्दिस्थितोपिस्वप्रकाशोपित्वंमाययागूह्यमानोभवसितर्हीदृशत्वेकिंमानमित्यतआह अमलात्मनांव्यक्तएवेति
तदनुभवएवतवतादृशत्वेप्रमाणंइतिभावः ३६ उन्मीलयन्निति तवनिमेषोन्मेषावेवसृष्टिप्रलयाविति भावः ३७ यस्मिन्निति य-
दाधारत्वादिदंभातीतिव्यवहारविषयः भानस्यत्वद्रूपत्वादितिभावः यतएतच्चराचरंजायतेयस्मिन्लीयतेयेनतिष्ठतिचेत्यर्थः
सार्वविभक्तिकस्तसिः यस्मादधिकंनकिंचित्तस्मैब्रह्मरूपिणेनमइत्यर्थः ३८ यंप्रकृतिंजानंतिशक्तिशक्तिमतोरभेदात् यंपुरु
षंजानंति अंशांशिनोरभेदात् ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतः सनातनइतिगीतोक्तेः व्यक्तस्वरूपः कालोनिमिषादिः अव्यक्तः

त्वंमाययागूह्यमानःसर्वेषांत्वद्दिसंस्थितः स्वयंज्योतिःस्वभावस्त्वंव्यक्तएवामलात्मनाम् ३६ उन्मी-
लयन्सृजस्येत न्नेत्रेरामजगत्त्रयम् उपसंह्रियतेसर्वत्वयाचक्षुर्निमीलनात् ३७ यस्मिन्सर्व
मिदंभातियतश्चैतच्चराचरम् यस्मान्नकिंचिल्लोकेस्मिन्तस्मैतेब्रह्मणेनमः ३८ प्रकृतिंपुरुषंका
लंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणम् यंजानंतिमुनिश्रेष्ठास्तस्मैरामायतेनमः ३९ विकाररहितशुद्धज्ञानरूपं
श्रुतिर्जगौ त्वांसर्वजगदाकारमूर्तिंचाप्याहसाश्रुतिः ४० विरोधोदृश्यतेदेववैदिकोवेदवादिनाम् नि-
श्चयंनाधिगच्छंतित्वत्प्रसादंविनाबुधाः ४१ माययाक्रीडतोदेवनविरोधोमनागपि रश्मिजालंरवेर्यद्व
दृश्यतेजलवद्भ्रमात् ४२ क्षणरूपस्तदुभयरूपंकालंयंत्वांजानंतितस्मैनमः ३९ ४० विकाररहितत्ववादसर्वा
कारवादयोरापाततोविरोधोदृश्यतेजगतोविकाररूपत्वात् ४१ त्वत्प्रसादलभ्यंनिश्चयमाह माययेति एवंचजगदाकाररू
पत्वंमायिकमितिनविरोधः मायिकत्वज्ञानंचजगतित्वत्प्रसादंविनादुर्लभमितिभावः ननुमायिकत्वेपिजगतस्तद्रूपत्वंभग
वतःकथमित्यत्राह रश्मिजालमितितथातत्रमरुदेशावच्छिन्नेरविरश्मिजालेजलभ्रमोमृगाणाम् ४२ ७ ७

चिदानंदज्ञानस्वरूप आदिमध्यांतहीन आद्यंतयोरभावादेव मध्यस्याप्यभावः अशेषस्य जगतः कारण ३५ हे देवदेवाः इं
द्राद्याः ते त्वां वैकुंठगमनं प्रति बहुशो मां प्रार्थयमाना वचो ऽब्रुवन् ३६ निर्विषयचितः सविषयत्वसंपादकत्वेन चिच्छक्तिरूपया
मायया विसृज्य त्यक्त्वा स्वकं सनातनं धाम वैकुंठं च हित्वा ३७ अतः प्रथमं त्वमागच्छ ततः स आगमिष्यत्येव शक्त्या विना शक्ति

देवदेव जगन्नाथ परमात्मन् सनातन चिदानंदादिमध्यांतरहिताशेषकारण ३५ देवदेवाः समासा-
द्य मामेकांते ऽब्रुवन्वचः बहुशो ऽर्थयमानास्ते वैकुंठगमनं प्रति ३६ त्वया समेतश्चिच्छक्त्या शमुक्ति
ष्ठति भूतले विसृज्यास्मान् स्वकं धाम वैकुंठं च सनातनम् ३७ आस्ते त्वया जगद्धात्रि रामः कमललोच
नः अग्रतो याहि वैकुंठं त्वं तथा चेद्रघूत्तमः ३८ आगमिष्यति वैकुंठं सनाथान्नः करिष्यति इति विज्ञा
पिताहं तैर्मया विज्ञापितो भवान् ३९ यद्युक्तं तत्कुरुष्वाद्य नाहमाज्ञापये प्रभो सीतायास्तद्वचः श्रुत्वा रा
मो ध्यात्वाब्रवीत्क्षणम् ४० देवि जानामि सकलं तत्रोपायं वदामि ते कल्पयित्वा मिषं देवि लोकवाद-
त्वदाश्रयम् ४१ त्यजामि त्वां वने लोकवादाद्भीत इवापरः भविष्यतः कुमारौ द्वौ वाल्मीकेराश्रमांतिके
४२ इदानीं दृश्यते गर्भः पुनरागत्य मेंऽतिकम् लोकानां प्रत्ययार्थं त्वं कृत्वा शपथमादरात् ४३ भूमे
र्विवरमात्रेण वैकुंठं यास्यसि द्रुतम् पश्चादहं गमिष्यामि एष एव सुनिश्चयः ४४

मतः स्थातुमशक्यत्वात् ३८ ३९ ४० लोकवादरूपं मिषं कल्पयित्वा तत्तो भीतः अपर इव पृथग्जन इव त्वां त्यजामि सर्वस्या
पि स्वकल्पनारूपत्वादिमम पि जनमनसि कल्पयिष्यामीत्याशयः ४१ ४२ प्रत्ययार्थं सीता नेदृशीति विश्वासार्थम् ४३ ४४

४५ हास्यविषयेप्रौढाश्चतेकथासुसूज्ञाः ४६ इह एतज्जन्मविषये ४७ सीतामित्यादेः प्रतीतिशेषः तत्तद्विषयं किंशुभाशुभं वदं
तीत्यर्थः शापितोऽसि स्वशपथपूर्वं पृच्छामीत्यर्थः ४८ ४९ वेश्मप्रत्यपादयत् गृहं प्रवेशितवान् ५० यादुष्टेनरावणेन हृता

इत्युक्त्वातांविसृज्याथरामोज्ञानैकलक्षणः मंत्रिभिर्मंत्रतत्वज्ञैर्बलमुख्यैश्चसंवृतः ४५ तत्रोपविष्टंश्री
रामंसुहृदःपर्युपासत हास्यप्रौढकथासुज्ञा हासयंतःस्थिताहरिम् ४६ कथाप्रसंगात्पप्रच्छरामो
विजयनामकम् पौराजानपदामेर्किंवदंतीहशुभाशुभम् ४७ सीतांवामातरंवामेभ्रातॄन्वाकेकयीमथ
नभेतव्यंत्वयाब्रूहिशापितोऽसिममोपरि ४८ इत्युक्तःप्राहविजयोदेवसर्वेवदंतिते कृतंसुदुष्करंसर्वं
रामेणविदितात्मना ४९ किंतुहत्वादशग्रीवंसीतामाहृत्यराघवः अमर्षपृष्ठतःकृत्वास्ववेश्मप्रत्यपादय
त् ५० कीदृशंहृदयेतस्यसीतासंभोगजंसुखम् याहृताविजनेऽरण्येरावणेनदुरात्मना ५१ अस्माक
मपिदुष्कर्मयोषितांमर्षितंभवेत् यादृक्करोतिवैराजातादृश्योनियतंप्रजाः ५२ श्रुत्वातद्वचनंरामःस्व
जनान्पर्यपृच्छत तेऽपिनत्वाब्रुवन्राममेवमेतन्नसंशयः ५३ ततोविसृज्यसचिवान्विजयंसुहृदस्त
था आहूयलक्ष्मणंरामोवचनंचेदमब्रवीत् ५४ लोकापवादस्तुमहान्सीतामाश्रित्यमेऽभवत् सीतां
प्रातःसमानीयवाल्मीकेराश्रमांतिके ५५

बलान्नीतासापिगृहंप्रवेशितेति अध्याहृत्यमेतदितिशेषः ५१ किंत्वेवंसति
अस्मदादीनामपियोषितां दुष्कर्ममर्षणं सहनयोग्यंभवेत् भविष्यतीत्यर्थः तदेवस्पष्टयति यादृगिति नियतंनियमेनप्रजास्ता
दृश्योभवंति राजव्यवहारानुरूपव्यवहाराभवंतीत्यर्थः ५२ ५३ ५४ लोकापवादःकलंकः समानीय अंतःपुरान्निःकास्य ५५

तथात्वयिजगत्भ्रांतिज्ञानात् शुक्तौरजतमिवप्रकल्प्यतेजनैः माययापिनिरधिष्ठानकभ्रमोत्पादनासंभवात् अतस्त्वंतद्रू-
पइत्युच्यसेयत्तुनैवास्तवंनिर्गुणंरूपंतन्मनसः श्रवणमनननिदिध्यासनादिसंस्कृतस्यमनसोविषयः दृश्यतेपरयाबुद्ध्येति
श्रुतेः ४३ तत्तवनिर्गुणंरूपंदृश्यंचक्षुरादिविषयः कथंभवेत्दृश्याभावेदृश्यत्वाभावेकथंभजेत्सेवेत् अतःतज्ज्ञानासं
भवात्तद्रूपाविचारेणावताररूपाणिभजंतितावत्तेवभवार्णवंतरंत्येव ४४ ४५ मोषयंतितत्स्थानान्निवर्तयंतिध्यानदा

भ्रांतिज्ञानात्त्वयारामत्वयिसर्वंप्रकल्प्यते मनसोविषयोदेवरूपंतेनिर्गुणंपरम् ४३ कथंदृश्यंभवेद्देव
दृश्याभावेभजेत्कथम् अतस्तवावतारेषुरूपाणिनिपुणाभुवि ४४ भजंतिबुद्धिसंपन्नास्तरंत्येवभवा
र्णवम् कामक्रोधादयस्तत्रबहवःपरिपंथिनः ४५ मोषयंतिसदाचेतोमार्जारीमूषकंयथा. त्वन्नामस्म
रतांनित्यंत्वद्रूपमपिमानसे ४६ त्वत्पूजानिरतानांतेकथामृतपरात्मनाम् त्वद्भक्तसंगिनांराममसंसारो
गोःपदायते ४७ अतस्तेसगुणंरूपंध्यात्वाहंसर्वदाहृदि मुक्तश्चराम्यिल्लोकेषुपूज्योहंसर्वदैवतैः
४८ रामत्वयामहत्कार्यंकृतंदेवहितेच्छया कुंभकर्णवधेनाद्यभूभारोपगतःप्रभो ४९

दर्शोपायमाह त्वन्नामस्मरतांपुंसांत्वद्रूपमपिमानसेभवतीतिशेषः नामस्मरणमेवभगवद्रूपध्यानेदृढउपायइतिभावः ४६
सगुणसेवाऽपिमोक्षदेत्याह त्वत्पूजेत्यादिगोःपदायतेइत्यनेनतस्यशक्यतरणत्वंसूच्यते ४७ अतोनिर्गुणसेवायादुष्कर-
त्वात्सगुणसेवायाअपिमोक्षदत्वाच्चेत्यर्थः मुक्तःसंसारक्लेशान्मुक्तावस्थत्वंस्वस्यसूचितम् अतएवसर्वदैवतैःपूज्यः ४८
एवंमुख्यरूपेणस्तुत्वाप्रस्तुतकर्मणाऽपिस्तौतिरामेतिगतःगतप्रायः ४९

रथेनपुनरायाहीत्युक्तत्यासीतायाअपिरथेननयनंसूचितम् नतुसाक्षात्तथोक्तम् तस्यांक्रोधातिशयंद्योतयितुमेवमांहतवानसिअत्रा
र्थेविपरीतोक्तौमद्वधप्रयुक्तप्रायश्चित्तमित्यर्थः ५६ ५७ ५८ ५९ अतिमुग्धवत् अत्यज्ञवत् शिष्यैः शिष्यमुखैः ६० मुनियोषि

त्यक्त्वाशीघ्रंरथेनत्वंपुनरायाहिलक्ष्मण वक्ष्यसेयदिवाकिंचित्तदामांहतवानसि ५६ इत्युक्तोलक्ष्म-
णोभीत्याप्रातरुत्थायजानकीम् सुमंत्रेणरथेकृत्वाजगामसहसावनम् ५७ वाल्मीकेराश्रमस्यांतेत्य.
क्त्वासीतामुवाचसः लोकापवादभीत्यात्वांत्यक्तवान्राघवोवने ५८ दोषोनकश्चिन्मेमातर्गच्छाश्रमपदं
मुनेः इत्युक्त्वालक्ष्मणःशीघ्रंगतवान्रामसन्निधिम् ५९ सीताऽपिदुःखसंतप्ताविललापातिमुग्धव
त् शिष्यैःश्रुत्वाचवाल्मीकिःसीतांज्ञात्वासुदिव्यदृक् ६० अर्घ्यादिभिःपूजयित्वासमाश्वास्यचजा
नकीम् ज्ञात्वाभविष्यंसकलमार्पयन्मुनियोषिताम् ६१ तास्तांसंपूजयंतिस्मसीतांभक्त्यादिनेदि
ने ज्ञात्वापरात्मनोलक्ष्मींमुनिवाक्येनयोषितः सेवांचक्रुःसदातस्याविनयादिभिरादरात् ६२ रामोऽ
पिसीतारहितःपरात्माविज्ञानदृक्केवलआदिदेवः संत्यज्यभोगानखिलान्विरक्तोमुनिव्रतोऽभून्मुनि
सेवितांघ्रिः ६३ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादे उत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

नामार्पयन् एषासर्वथारक्षणीयेतितासांहस्तेदत्तवान् ६१ परात्मनोविष्णोः ६२ मुनिसेवितांघ्रिः मुनिभिःसेवितावंघ्रीयस्य मुनी
नांसेवितांघ्रीयेनेतिवा ६३ इतिश्रीमत्सकलराजवि॰ अध्यात्मरामायणसेतौ उत्तरकांडेचतुर्थःसर्गः ४

अथभगवान्शिवोरामलक्ष्मणसंवादमुखेनपरतत्वमुपदेष्टुमाह ततइति जगतांयानिमंगलानि आनंदास्तेषामुपजीव्यभूतंमंगल
ब्रह्मानंदः सएवात्मास्वरूपंतेनतस्यैवानंदस्यान्यानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेश्च किंच जगतांमं
गलंकल्याणंयस्मात्ताहृशकल्याणरूप आत्मामूर्तिस्तयाउत्तमांश्रोत्रादीनांमोक्षदत्वेनात्युत्तमांरामायणकीर्तिंवाल्मीक्यादिकृ
तनानाविधरामायणप्रवर्तिकांरावणवधादिजांकीर्तिंविधायस्थितोरघूत्तमः ततः सीतापरित्यागानंतरंपूर्वैः स्ववंशजैराचरितंप्र
जापालनसत्कथाश्रवणादिकंकेवलंतत्पूर्वजैरेवाचरितमितिन किंत्वन्यैरपिराजर्षिश्रेष्ठैर्यथाऽभिसेवितंतथाचचार कृतवान्

श्रीमहादेवउवाच ततोजगन्मंगलमंगलात्मनाविधायरामायणकीर्तिमुत्तमाम् चचारपूर्वाचरितं
रघूत्तमोराजर्षिवर्यैरभिसेविततथा १ सौमित्रिणापृष्टउदारबुद्धिनारामः कथाःप्राहपुरातनीःशुभाः
राज्ञःप्रमत्तस्यनृगस्यशापतोद्विजस्यतिर्यक्त्वमथाहराघवः २ कदाचिदेकांतउपस्थितंप्रभुंराम
रमालालितपादपंकजम् सौमित्रिरासादितशुद्धभावनःप्रणम्यभक्त्याविनयान्वितोऽब्रवीत् ३

१ उदाराग्रुरुदेवविश्वासलक्षणमहागुणवती यद्वा उदारादानशीलाबुद्धिर्यस्य तेनपुरातनीःप्राचीनराजसंबंधिनीः शुभाःध
र्माधर्मनिर्णेत्रीः प्रमत्तस्यस्वगोमंडलमिश्रितब्राह्मणगोदानात्प्रमत्तस्यनृगस्यराज्ञोद्विजस्यशापात्तिर्यक्त्वमाह तेनाज्ञानकृतब्र
ह्मस्वापहारेणपरमधार्मिकस्यापीदृश्यवस्थेति सर्वथाब्रह्मस्वविमुखताधर्मइतिसूचितम् २ एकांतेविजनेउपस्थितंप्राप्तम् वि
नयान्वितःसन् भक्त्यागुरुरयमितिबुद्ध्याप्रणम्य अनेनगुरूपसदनप्रकारउक्तः आसादितंशुद्धभावनंभावनांऽतःकरणंयेन
सःशुद्धांतःकरणइतियावत् भगवदुक्तसत्कथाश्रवणेनशुद्धांतःकरणइत्यर्थः ३ ५ ७

ष्यइति इदंतद्वधस्यासन्नकालतायोतकंवाल्मीक्युक्त्या अग्निवेश्योक्त्याचदिनत्रयेणेंद्रजितोवधः प्रतीयते अग्रेत्रापिवक्ष्यति अहो रात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितइति एवंपरत्रइत्यपि अग्निवेश्यरामायणे अष्टादशाहानि रामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धस्योक्तेः ५० नभोगतः नभःशब्देन भूर्लोकोर्ध्वलोकास्तदन्यतमस्थितः सर्वयुद्धवृत्तांतंपश्यामि साक्षात्करोमित्वद्भक्तिजनितज्ञानोत्कर्षेणज्ञानप्रतिबंधकस्यसर्वेंद्रियतमसोनिवर्तनात् अनेनगमनानुज्ञार्थमुक्तंयुद्धदर्शनार्थंस्थेयमित्यस्यावसरोनिराकृतः ५१ ५२ रामे

ष्योहनिष्यतिसौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे हनिष्यसेथराम त्वंपरश्वोदशकंधरम् ५० पश्यामिसर्वंदेवेशासिद्धैःसहनभोगतः अनुगृण्हीष्वमांदेवगमिष्यामिसुरालयम् ५१ इत्युक्त्वारामामंत्र्यनारदोभगवानृषिः ययौदेवैःपूज्यमानोब्रह्मलोकमकल्मषम् ५२ भ्रातरंनिहतंश्रुत्वाकुंभकर्णंमहाबलम् रावणःशोकसंतप्तोरामेणाक्लिष्टकर्मणा ५३ मूर्छितःपतितोभूमावुत्थायविललापह पितृव्यंनिहतंश्रुत्वापितरंचातिविव्हलम् ५४ इंद्रजित्प्राहशोकार्तंत्यजशोकंमहामते मयिजीवतिराजेंद्रमेघनादेमहाबले ५५ दुःखस्यावसरःकुत्रदेवांतकमहामते व्येतुतेदुःखमखिलंस्वस्थोभवमहीपते ५६ सर्वंसमीकरिष्यामिहनिष्यामिचवैरिपून् गत्वानिकुंभिलांसद्यस्तर्पयित्वाहुताशनम् ५७ लब्ध्वारथादिकंतस्मादजेयोहंभवाम्यरेः इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानिर्दिष्टंहवनस्थलम् ५८

णनिहतंश्रुत्वेत्यन्वयः ५३ पितरंचातिविव्हलंदृष्ट्वेतिशेषः ५४ शोकार्तंरावणंप्राहत्यजेत्यादि ५५ देवांतकेतिदेवनाशकस्यमनुष्यमात्राद्दुःखावसरः केत्यर्थः ५६ समीकरिष्यामितदीयसुखव्यहननेनात्मीयंसर्वंदुःखंदुःखेनसमंकरिष्यामीत्यर्थः तदेवाह हनिष्यामीति तदुपायमाहगत्वेति ५७ लब्ध्वेत्यस्ययोत्स्यामीतिशेषः तस्माद्रथादिलाभात् अजेयःयुद्धेइतिशेषः निर्दिष्टमुक्तंहवनस्थलंगत्वाहवनायोपचक्रमेइत्यन्वयः ५८ ७

हेमहामते महतीसर्वविषयामतिर्यस्यतस्यसंबोधनंत्वंशुद्धबोधोऽसि अनवच्छिन्नचैतन्यरूपोऽसि सर्वदेहिनामात्माऽसिजीवानां
तत्प्रतिबिंबत्वात् अधीशोऽसि अंतर्यामित्वान्नियंताऽसि वास्तवभेदाभावाच्च सर्वात्मत्वम् औपाधिकभेदाच्च नियंतृनियम्यभा
वोबोध्यः निराकृतिः अस्मदादिवत्स्वार्जितकर्माधीनशरीराकृतिरहितः नन्वेवंसर्वैः कथमेवंनज्ञायसेऽतआह ज्ञानदृशांस्वय
मेवंप्रतीयसे ज्ञायसेऽनेनेतिज्ञानं वेदांतवाक्यजातं तदेव दृक्दर्शनसाधनंयेषांतेषामिति संबंधसामान्येषष्ठी तैरित्यर्थः तादृशद
त्वलाभश्चत्वद्भक्त्यधीनइत्याह पादेति त्वच्चरणकमलयोर्भृंगवदाहितः कृतःसंगोयेन तादृशांतःकरणसंगवतां त्वच्चरणकमल

त्वंशुद्धबोधोऽसिहिसर्वदेहिनामात्मास्यधीशोऽसि निराकृतिःस्वयम् प्रतीयसेज्ञानदृशांमहामतेपादा-
ब्जभृंगाहितसंगसंगिनाम् ४ अहंप्रपन्नोऽस्मिपदांबुजंप्रभोभवापवर्गंतवयोगिभावितम् यथा
ऽञ्जसाज्ञानमपारवारिधिंसुखंतरिष्यामितथानुशाधिमाम् ५

सत्त्वलग्नांतःकरणवतामित्यर्थः ४ अथप्रार्थयते अहमिति भवस्यसंसारस्यापवर्गोनिवृत्तिर्यस्मात्तादृशंतवपदांबुजंप्रपन्नोऽस्मि
शरणंप्राप्तोऽस्मि योगिभावितंयोगिभिःसंसारमुक्तयेभावितम् अनेनतस्यभवापवर्गत्वेसदाचारःप्रमाणमुक्तम् प्रार्थनीय
माह अपारवारिधिरूपंयदज्ञानंसंसारमूलकारणंयथासुखमक्लेशेननरिष्यामि तथामामनुशाधिशिक्षय अपारवारिधि-
मित्यनेनसपारप्रसिद्धसमुद्रादव्यतिरेकउक्तः अशक्यतरणताऽनेनध्वनिता ५ ७ ७

अथोत्तरमवतारयति श्रुत्वेति रामः सौमित्रिवचः श्रुत्वा अथशब्दो वाक्यालंकारे तदा श्रवणाव्यवहितकाले एवंप्रपन्ना नांभक्तानामार्त्तिं संसारदुःखं हरति तादृशः प्रसन्नाभ्रमादिहीना भक्तानुग्रहपरा च धीर्यस्य सः क्षितिपालानां राज्ञां भूषणभूतो ज्ञानरूपतमस उपशांतये तदर्थम् संधिरार्षः श्रुतिभिः तमेव विदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभिः प्रपन्नं तत्फलकत्वेन बोधितं विज्ञानमात्मतत्त्वज्ञानमिति सामान्यतः प्रथमं प्राह ६ अथ तादृशज्ञानप्राप्तये क्रमेण बहिरंगांतरंगसाधनान्याह आदाविति स्ववर्णाश्रमेषु शास्त्रेण वर्णिताः याः क्रियानित्यनैमित्तिकयज्ञदानादिरूपास्ताः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः प्राप्तांतःकरण

श्रुत्वाथ सौमित्रिवचोऽखिलं तदा प्राह प्रपन्नार्तिहरः प्रसन्नधीः विज्ञानमज्ञानतमोपशांतये श्रुतिप्रपन्नं क्षितिपालभूषणः ६ आदौ स्ववर्णाश्रमवर्णिताः क्रियाः कृत्वा समासादितशुद्धमानसः समाप्य तत्पूर्वमुपात्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये ७

शुद्धिः तत्पूर्वमुपात्तसाधनः तदनुष्ठानपूर्वकमेव उपात्तानि साधनानि शमदमादीनि येन तादृशः अनेन कर्मणां बहिरंगत्वं शमादीनामंतरंगत्वं स्फुटमेवोक्तम् किंच शमदमवैराग्यदार्ढ्यपर्यंतं कर्मानुष्ठानमेवेति सूचितम् ततस्तत्कर्मानुष्ठानं समाप्य त्यक्त्वा सन्न्यस्येति यावत् आत्मलब्धये आत्मज्ञानाय तत्फलकाय तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थविचाराय सद्गुरुं श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिलक्षणलक्षितं समाश्रयेत् सेवेत अनेन स्वयुक्तिबलेन स्वयमेव वाक्यार्थविचारः क्रियमाणो न फलायेति सूचितम् ७ ६ ६ ६

५९ दुरात्मनः इंद्रजितः तदा अजेय इति च्छेदः ६० शीघ्रं होमसमाप्तेः प्रागेव बालो लक्ष्मणः कथं तं हन्यादिति संदेहो मास्त्वि
त्याह हनिष्यतीति ६१ रामो मायामानुष्यं नाटयन्नाहाहमेवेति ६२ ६३ लक्ष्मणस्तु तादृश इत्याह लक्ष्मणस्त्विति त्वया सह

रक्तमाल्यांबरधरो रक्तगंधानुलेपनः निकुंभिलास्थले मौनी हवनायोपचक्रमे विभीषणोथ तच्छ्रुत्वा
मेघनादस्य चेष्टितम् ५९ प्राह रामाय सकलं होमारंभं दुरात्मनः समाप्यते चेद्धोमोयं मेघनादस्य दुर्मतेः
तदाजेयो भवेद्राम मेघनादः सुरासुरैः ६० अतः शीघ्रं लक्ष्मणेन घातयिष्यामि रावणिम् आज्ञापय म-
यासार्द्धं लक्ष्मणं बलिनां वरम् हनिष्यति न संदेहो मेघनादं तवानुजः ६१ श्रीराम उवाच अहं
मेघागमिष्यामि हंतुमिंद्रजितं रिपुम् आग्नेयेन महास्त्रेण सर्वराक्षसघातिना ६२ विभीषणोपि तं प्राह ना
सावन्यैर्निहन्यते यस्तु द्वादशवर्षाणि निद्राहारविवर्जितः ६३ तेनैव मृत्युर्निर्दिष्टो ब्रह्मणास्य दुरात्मनः
लक्ष्मणस्तु अयोध्याया निर्गम्यायात्त्वया सह ६४ तदादि निद्राहारादीन्न जानाति रघूत्तम सेवार्थं तव रा-
जेंद्र ज्ञातं सर्वमिदं मया ६५ तदाज्ञापय देवेश लक्ष्मणं त्वरया मया हनिष्यति न संदेहः शेषः साक्षाद्धरा
धरः ६६ त्वमेव साक्षाज्जगतामधीशो नारायणो लक्ष्मण एव शेषः युवां धराभारनिवारणार्थं जातौ जग-
न्नाटकसूत्रधारौ ६७ इति श्रीमदध्यात्मरामा० युद्धकांडे अष्टमः सर्गः ८

यस्त्वमुत्थायायात् ६४ तदादि निद्रादीनिन
जानाति न स्मरति अनुष्ठानं तु दूरापास्तमित्यर्थः तत्त्यागे हेतुः सेवार्थं तवेति ६५ मया सहेति शेषः ६६ तस्य शेषत्वमेव दार्ढ्याय
पुनराह त्वमेवेति जगतो निर्माणरूपं नाटकं तस्य सूत्रधारौ मुख्यकारणौ ६७ इति श्रीमत्सकलरा० युद्धकांडे अष्टमः सर्गः ८

संसारस्य भ्रमिमच्चक्ररूपत्वात्तन्निवृत्तेश्च तत्कारणाज्ञाननिवृत्तिमूलकत्वादज्ञाननिवृत्तेश्च तत्त्वज्ञानैकसाध्यत्वात्तत्त्वज्ञान-
स्य च वेदांतविचारसाध्यत्वात्तदर्थं गुरुसमाश्रयणमित्याह क्रियेति भवः संसारश्चक्रवद्विपरिवर्तमान ईर्यते कथ्यते तदेवो-
पपादयति आहृता आदरपूर्वं पूर्वजन्मार्जिता क्रिया एतस्य शरीरोद्भवस्य जन्मनो हेतुः तत्र जन्मनि सुरागिणो विषयाभिलाषवत-
स्तौ शास्त्रप्रसिद्धौ धर्मेतरौ धर्माधर्मौ प्रियाप्रियौ सुखदुःखजनकौ भवतः कस्यचिदधर्म एव सुखत्वबुद्ध्या प्रवृत्तिः क-
स्यचिद्धर्म एवं कदाचिदित्यप्यूह्यम् एवं तत्रोत्पादितकर्मणा पुनः शरीरं पुनः क्रिया इत्येवं चक्रवद्विपरिवृत्तिः यथा चक्रे भ्रा-
म्यमाणेऽधोभागः कदाचिदुपरि उपरितनश्चाधः पुनरुपरि पुनरध एवं जन्मक्रिययोर्जन्यजनकभावेन परिवृत्तिरिति बोध्यम्

क्रियाशरीरोद्भवहेतुराहृता प्रियाप्रियौ तौ भवतः सुरागिणः धर्मेतरौ तत्र पुनः शरीरकं पुनः क्रि-
याचक्रवदीर्यते भवः ८ अज्ञानमेवास्य हि मूलकारणं तद्धानमेवात्र विधौ विधीयते विद्यैव तन्ना-
शविधौ पटीयसी न कर्म तज्जं सविरोधमीरितम् ९

मू॰ ८ तस्य चाज्ञानमेव मूलमित्याह अज्ञानमेवेति अत्र
विधौ संसारनिवृत्तिलक्षणकर्तव्येऽर्थे तद्धानमेव मूलकारणत्वादज्ञानहानमेव विधीयते साधनत्वेनेति शेषः ननु कर्मैव तन्ना-
शकमस्तु किं ज्ञानेनेत्याशंक्याह विद्यैव ज्ञानमेव तन्नाशविधौ मूलाज्ञाननाशने पटीयसी समर्था न कर्म समर्थमिति शेषः
यतस्तत् तज्जं अज्ञानजं आत्मस्वरूपाज्ञानजन्यदेहाद्यभिमानजन्यत्वात्कर्मणो ज्ञानजन्यत्वं बोध्यम् ननु तज्जन्यस्यापि त-
न्नाशकत्वं वृश्चिककर्कट्यादौ दृष्टमित्याशंक्य तज्जन्यत्वं वा न नाशकत्वे प्रयोजकं किंतु सविरोधत्वमेवेत्याह यत्सविरोधं त-
दीरितं नाशकमुक्तमित्यर्थः ९ ७ ७ ७ ७

अतएवकर्मण। नाज्ञानहानिरित्याह नाज्ञानेत्यादि यतः कर्मणाविरोधाभावान्नाज्ञाननाशोनापिरागनाशो यस्तुनः कर्मानुष्ठानात्पुनः
सदोषंक्षयिफलत्वादिदोषविशिष्टंकर्मैवोद्भवेत् कर्मणश्चपुनः संसारएवेति नमुक्तिमित्याशा ततस्तस्माद्बुधोविवेकी ज्ञानविचारः
वान् ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानं वेदांतवाक्यं तद्विचारवान् भवेत् १० इदानींज्ञानस्यैवमोक्षहेतुत्वंवक्तुंज्ञानेकर्मसमुच्चयवादंदूष
णायानुवदति सार्द्धेन नन्विति नन्वितिशंकायांयथाविद्यावेदमुखेनश्रुतिपुराणलक्षणेन ब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादिना
पुरुषार्थसाधनमुक्ता तथाउभाभ्यामेवपक्षाभ्यांयथाखेपक्षिणांगतिः तथैवज्ञानकर्मभ्यांप्राप्यते ब्रह्मशाश्वतमित्यादिना
क्रियाऽपितत्साधनत्वेनोक्ता किंच क्रियाकर्तव्यता तृतीयार्थेप्रथमा कर्तव्यतया आवश्यकेकृत्ये अवश्यकर्तव्यतयाप्रचोदिता

नाज्ञानहानिर्नचरागसंक्षयोभवेत्ततः कर्मसदोषमुद्भवेत् ततः पुनः संसृतिरप्यवारिता तस्माद्बुधो
ज्ञानविचारवान्भवेत् १० ननुक्रियावेदमुखेनचोदिता यथैवविद्यापुरुषार्थसाधनम् कर्तव्यता
प्राणभृतः प्रचोदिता विद्यासहायत्वमुपैतिसापुनः ११ कर्मकृतोदोषमपिश्रुतिर्जगौ तस्मात्सदा
कार्यमिदंमुमुक्षुणा ननुस्वतंत्राध्रुवकार्यकारिणीविद्यानकिंचिन्मनसाप्यपेक्षते १२

नित्यनैमित्तिकरूपा एवंचतदकरणेप्रत्यवायोत्पत्त्याज्ञानोत्पत्तिरेवनस्यात् तस्मात्सापुनर्विद्यायाः सहायत्वंप्राप्नोतिय
थाजननीयेयथादंडचक्रादीनांपरस्परसहायता ११ कर्तव्यतेतिस्वोक्तमेवविवृणोति कर्मेति वीरहावाएषदेवानांयोग्निमुद्वासय
तेयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतीतिश्रुतिः तत्रसिद्धांतीशंकते नन्विति ध्रुवंस्थिरंकार्यमिदंपुरुषार्थमोक्षजनिकाविद्यायतः स्वतंत्रा
विनापिसहायेनस्वकार्यसंपादनेसमर्था यथातेजस्तिमिरनिवर्तनसमर्थमनसाऽपिकिंचित्सहायभूतंवस्तुनापेक्षते तथा
फलेजननीयेसहायांतरसंभावनाऽपिनेतिभावः अनेनविद्याफलजननेनिरपेक्षास्वतंत्रत्वात्तेजोवदित्यनुमानंसूचितम् १२

बिभीषणेतितस्यइंद्रजितः रौद्रस्यअतितामसस्य १ ममसेवनंमत्सेवाकरणंनिद्रादिराहित्यरूपम् २ पूर्वंवनवाससमये हंतस्यनिद्राहारादिराहित्यं ज्ञात्वापिभविष्यतः कार्यस्येंद्रजिद्वधरूपस्यगुरुत्वात्तूष्णीमासंतंननिषिद्धवानित्यर्थः इत्युक्त्वा बिभीषणमितिशेषः ३ लक्ष्मणेतिद्विःसंबोधनमादरपूर्वमन्यासाध्यत्वसूचनाय ४ ससैन्यसंवृतऋक्षराजः सचिवसहितो

श्रीमहादेवउवाच बिभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नांबिभीषण १ सहिब्रह्मास्त्रविच्छूरोमायावीचमहाबलः जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपंममसेवनम् २ ज्ञात्वैवास महंतूष्णीभविष्यत्कार्यगौरवात् इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः ३ गच्छलक्ष्मणसैन्येनमहताजहिरावणिम् हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःसहलक्ष्मण ४ जांबवानृक्षराजोयंसहसैन्येनसंवृतः बिभीषणश्च सचिवैःसहत्वामभियास्यति ५ अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानातिविवराणिसः रामस्यवचनंश्रुत्वालक्ष्मणःस बिभीषणः ६ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः रामपादांबुजंस्पृष्ट्वाहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ७ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिम् गमिष्यंतिहिपातालंस्नातुंभोगावतीजले ८ एवमुक्त्वाससौमित्रिःपरिक्रम्यप्रणम्यतम् इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्रमः ९ वानरैर्बहुसाहस्रैर्हनूमान्पृष्ठतोऽन्वगात् बिभीषणश्चसहितोमंत्रिभिस्त्वरितंययौ १०

बिभीषणश्चत्वामभियास्यतिअनुयास्यति ५ बिभीषणस्यानुगमनंकार्यसाधकमित्याहाभिज्ञइति तस्यइंद्रजिद्वनदेशस्यविवराणिरिपूणांछिद्राणि ६ स्पृश्य स्पृष्ट्वा ७ भोगावतीपातालगंगा ८ संस्मृतात्मरूपःस्मृतस्वनिवासश्चतंरामम् ९ १० ६ ६ ६

समुच्चयवादी परिहरति नेति त्वदुक्तं नेत्यर्थः सत्यकार्यः अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः सुकृतं भवतीत्यादि वेदेन बोधितः
स्थिरकार्योऽपि अध्वरः यथान्यानपिकारकादिकान् आरादुपकारकप्रयाजाद्यंगानि देशकालादीनि च प्रकांक्षते
तथा विद्यापि अग्निहोत्रं जुहोतीत्यादि विधिवाक्यतः तत्समूहेन प्रकाशितैः कर्मभिः सहितैव मुक्तये विशिष्यत इत्यर्थः विद्या
फलदाने कर्मापेक्षा अंगित्वात् प्रयाजाद्यंगापेक्षादर्शादिवदिति सत्प्रतिपक्षानुमानमनेन सूचितम् १३ तदनूद्य सिद्धांती

नसत्यकार्योऽपि हि यद्वदध्वरः प्रकांक्षतेऽन्यानपि कारकादिकान् तथैव विद्या विधितः प्रकाशितै
र्विशिष्यते कर्मभिरेव मुक्तये १३ केचिद्वदंतीति वितर्कवादिनस्तदप्यसद्दृष्टविरोधकारणात् दे
हाभिमानादभिवर्द्धते क्रिया विद्यागताहंकृतितः प्रसिद्ध्यति १४

दूषयति केचिदिति यत्केचि द्वितर्कवादिन इ
ति ज्ञानकर्मणी समुच्चित्य मुक्तिसाधनं वदंति तदप्यसत् यथा केवलं कर्म मोक्षसाधनमित्यसत्तथा तन्मीलितमित्यप्यसत् तत्र हे
तुर्दृष्टविरोधकारणात् दृष्टो यो विरोधः सर्वलोकदृष्टविरोधरूपात् कारणात्तदसदित्यर्थः विरोधमेवाह देहाभिमानात्क्रियावर्द्ध
ते अनात्मनि देहादावात्मत्वाभिमानात् क्रियावृद्धिः विद्यानुगताहंकृतितः गताहंकृतिर्यस्य तस्य नष्टाहंकृतेः प्रसिद्ध्यति सार्व
विभक्तिकस्तसिः एवं चाहंकारसत्तामूलकत्वात् क्रियाज्ञानयोः समुच्चयो विरुद्ध इत्यर्थः १४ ७ ७

अथपूर्वपक्षुक्तानुमानंदूषयन्विद्यास्वरूपमाह विशुद्धंविज्ञानंयेभ्यस्तेषांवेदांतवाक्यानांयद्विशेषेणरोचनंखलयोरभेदा
दालोचनंविचारस्तेनांचिताप्रापितायाचरमाआत्मवृत्तिर्ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःसाविद्येतिभण्यतेविद्वद्भिरितिशेषः
पुनःसमुच्चयवारणायविद्याकर्मणोर्वैषम्यमाह कर्मयज्ञादि अखिलकारकादिभिःकर्तव्यकर्मादिभिरंगैश्चसहितंसदुदेति
फलोन्मुखंभवति विद्यापुनरखिलकारकादिनिहंति तत्रकर्तृत्वादिबुद्धिंनिहंति सकलव्यापारपरित्यागेनब्रह्मणिसमाप्ति
र्हिविद्या अतःसोत्पत्तौचित्तशुद्धिद्वाराकर्मसापेक्षास्वफलेजनयितव्येतन्निरपेक्षैवान्यथाविद्यास्वरूपस्यैवभंगापत्तेरि

विशुद्धविज्ञानविरोचनांचिताविद्यात्मवृत्तिश्चरमेतिभण्यते उदेतिकर्माखिलकारकादिभिर्निहं
तिविद्याखिलकारकादिकम् १५ तस्मात्त्यजेत्कार्यमशेषतःसुधीर्विद्याविरोधान्नसमुच्चयोभवे
त् आत्मानुसंधानपरायणःसदानिवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिगोचरः १६

तिपूर्वपक्षुक्तहेतोरसिद्धिरितिभावः १५

उपसंहरन्मुमुक्षोर्वृत्तिप्रकारमाह तस्मादिति विद्याविरोधाद्विद्यायाःकर्मणासहविरोधेनसमुच्चयोनभवेत्तस्मात्सुधीर्मुमु
क्षुरशेषतःकर्मत्यजेत् काम्यंतुसर्वथात्याज्यमेवनित्यनैमित्तिकमपियावच्चित्तशुद्धिस्तावत्कर्तव्यमेव ततोऽपिब्रह्मणिचित्तस्थै
र्यपर्यंतंकर्तव्यमेव ततस्तदनुसंधानप्रतिबंधकत्वात्प्रयोजनाभावाच्चतदपित्याज्यमेवेतिभावः इदानींमुमुक्षुःकर्तव्यमाह
निवृत्ताःसर्वेषामिंद्रियाणांगोचराविषयाःशब्दादयोयस्मात्तादृशःसन् आत्मनःसच्चिदानंदस्यानुसंधानमेवपरमयनंप्राप्यं
यस्यतथाविधोभवेत् अत्रेंद्रियप्रत्याहारःकर्तव्यस्तेनोक्तस्तेनतत्पूर्वप्राणायामाद्यर्थादाक्षिप्तम् १६ ७

११ बलसंघातंइंद्रजिद्रक्षणार्थंस्थितंराक्षससंकुलंराक्षसव्याप्तम् १२ अंगदेनवीरेणजांबवान्यत्तोभूदित्यनुकर्षः राक्षसा
धिपइत्युत्तरार्द्धस्थविभीषणान्वयिराक्षसान्इंद्रजिद्रक्षकान् १३ १४ अस्मिन्रक्षोनीकेभिन्नेत्वच्छरभेदेनपलायिते एत
त्कर्मइंद्रजिद्धवनकर्म १५ १६ राक्षसेंद्रसुतेप्रतितत्सेनांप्रतीत्यर्थः १७ तेराक्षसाः १८ शब्दःशूराणांसिंहनादरूपः १९

जांबवत्प्रमुखाऋक्षाःसौमित्रिंत्वरयान्वगुः गत्वानिकुंभिलादेशंलक्ष्मणोवानरैःसह ११ अपश्यद्बल
संघातंदूराद्राक्षससंकुलम् धनुरायम्यसौमित्रिर्यत्तोभूद्भूरिविक्रमः १२ अंगदेनचवीरेणजांबुवान्रा
क्षसाधिपेः तदाविभीषणःप्राहसौमित्रिंपश्यराक्षसान् १३ यदेतद्राक्षसानीकमेघश्यामंविलोक्यते
अस्यानीकस्यमहतोभेदनेयत्नवान्भव १४ राक्षसेंद्रसुतोप्यस्मिन्भिन्नेदृश्योभविष्यति अभिद्रवा
शुपावर्ह्यैनैतत्कर्मसमाप्यते १५ जहिवीरदुरात्मानंहिंसापरमधार्मिकम् विभीषणवचःश्रुत्वालक्ष्म-
णःशुभलक्षणः १६ ववर्षशरवर्षाणिराक्षसेंद्रसुतंप्रति प्राषाणैःपर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चहरियूथपाः १७
निर्जघ्नुःसर्वतोदैत्यान्तेपिवानरयूथपान् परश्वधैःसितैर्बाणैरसिभिर्यष्टितोमरैः १८ निजघ्नुर्वानरान्नी
कृतदाशब्दोमहानभूत् ससंप्रहारस्तुमुलःसंजज्ञेहरिरक्षसाम् १९ इंद्रजित्स्वबलंसर्वंमर्द्यमानंवि-
लोक्यसः निकुंभिलांचहोमंचत्यक्त्वाशीघ्रंविनिर्गतः २० रथमारुह्यसधनुःक्रोधेनमहतागमत् स
माव्हयित्वासौमित्रिंयुद्धायरणमूर्द्धनि २१

निकुंभिलांचहोमंचेतिकेवलंकर्मत्यागएवनकिंतुतद्देशत्यागोपीत्यर्थः २०
महताक्रोधेनयुतोयुद्धायसौमित्रिंलक्ष्मणमाव्हयित्वारणमूर्द्धनिरणभूमध्यभागंआगमत्प्राप्तः ल्यब्भावआर्षः २१ ८२ ८

रागिविरागिभेदेन कर्मणां कर्तव्यनेत्याह यावदिति मायया ऽविद्यया शरीरादिष्वनात्मसु आत्मधीरहं कर्तेत्यादिरूपा यावद्वर्तते ता
वद्विधिवाद कर्मणां विधिर्यजेतेत्यादिवादः कर्तव्यताबोधको येषां कर्मणां विधेयो वरीवर्ति तत्कर्मता भवेत् तदपगमे तु तदखिलं जग
न्नेतीतिवाक्यैः अथात आदेशो नेति नेतीत्यादिवाक्यैर्निषिद्धं मिथ्यात्वेन निर्णीय तद्विलक्षणतया सत्यत्वेन परमात्मस्वरूपं ज्ञात्वा
क्रियास्त्यजेत् निरूपितमेतत् १७ आत्मविज्ञाने सत्यवश्यमविद्या निवर्तत इत्याह यदेति आत्मनि शुद्धे ऽतःकरणे परमात्मन ई
शस्यात्मनो जीवस्य चयो विभेदो मायांतःकरणरूपोपाधिद्वयकृतो विभेदो भेदस्तस्य भेदकं नाशकं भास्वरं प्रकाशशीलं यद्विज्ञा
नं इतरवृत्त्युपमर्दनपूर्वकं ब्रह्माकारा ऽखंडा वृत्तिर्यदावभाति असंभावनादितिरस्कारेणोदेति तदैव सकारका जन्मांतरप्रापक

यावच्छरीरादिषु माययात्मधीस्तावद्विधेयो विधिवादकर्मणाम् नेतीतिवाक्यैरखिलं निषिध्य तत् ज्ञात्वा
परात्मानमथ त्यजेत् क्रियाः १७ यदा परात्मात्मविभेदभेदकं विज्ञानमात्मन्यवभाति भास्वरम् तदै
व माया प्रविलीयते ऽजसा सकारका कारणमात्मसंसृतेः १८ श्रुतिप्रमाणाभिनिवेशिता च सा क-
थं भविष्यत्यपि कार्यकारिणी विज्ञानमात्रादमलाद्द्वितीयतस्तस्मादविद्या न पुनर्भविष्यति १९

कर्मसहिता माया तत्तज्जीवोपाधिभूताविद्यां ऽजसा झटिति विलीयते नश्यति ननु तन्नाशे ऽपि संसारनाशः कथमतो मायाविशेष
णं आत्मसंसृतेः कारणं संसारस्योपादानं कारणमेवं च तन्नाशे कार्यनाशो भवत्येवेति भावः १८ उक्तमेवार्थं पुनर्दार्ढ्यायाह श्रु
तीति तत्त्वमसीत्यादिश्रुतिरूपैः प्रमाणैस्तज्जनितज्ञानेन नाशिता साविद्या कथमपि कार्यकारिणी भविष्यतीति काकुरत्र सर्वथा नै
त्यर्थः असतः कार्यकारित्वासंभवादिति भावः पुनश्च तस्या नोद्भव इत्याह विज्ञानमात्रादिति अमलाद्द्वितीयतः शुद्धाद्द्वितीया
त्मविषयकविज्ञानमात्रादितरासहकृतान्निदिध्यासनपरिपाकजज्ञानाद्यतो नष्टा तस्मात्सा पुनर्न भविष्यति रज्ज्वज्ञानमूल
कस्य सर्पस्य रज्जुज्ञानेन निवृत्तस्य यथा न पुनरुत्पत्तिरिति भावः १९

विद्याया इतरनिरपेक्षाया एव मोक्षकारणत्वमुक्तम् युक्तिपूर्वकं पुनः कथयति श्रोतृदार्ढ्याय यदीति यदि नष्टा तत्त्वज्ञाननाशिता सा न पुनः प्रसूयते नोत्पद्यते तदा कारणाभावादहंमतिः कथं भवेत् कथमपि न भवेदित्यर्थः तदभावाच्च तत्काले कर्माभाव इति स्वफल जनने सा स्वतंत्रा इतरनिरपेक्षैव न किमप्यपेक्षते द्वितीयस्यासंभवात् अतः केवलासहायैव विमोक्षाय विभाति तत्कालिका भवती त्यर्थः २० अत्रार्थे श्रुतिरपि प्रमाणमित्याह सेति सा प्रसिद्धा न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुरित्यादिका तैत्तिरीयश्रुतिः प्रशस्तानामर्थवादैः प्राशस्त्येन बोधितानामपि कर्मणां न्यासं त्यागं सादरं स्फुटमाह न तु कर्मसमुच्चयमित्यर्थः तथा वाजिनां वाजसनेयिनां एतावदरे खल्वमृतत्वमित्यादिका ज्ञानं विमोक्षाय साधनं न कर्मेत्येतदाह २१ अहंकारत्यागरूपकारणवैषम्या

यदस्मिन्नष्टे न पुनः प्रसूयते कर्ताहमस्मीति मतिः कथं भवेत् तस्मात्स्वतंत्रा न किमप्यपेक्षते विद्या विमोक्षाय विभाति केवला २० सा तैत्तिरीयश्रुतिराह सादरं न्यासं प्रशस्ताखिलकर्मणां स्फुटम् एतावदित्याह च वाजिनां श्रुतिर्ज्ञानं विमोक्षाय न कर्म साधनम् २१ विद्यासमत्वेन तु दर्शितस्त्वया क्रतुर्न दृष्टान्त उदाहृतः समः फलैः पृथक्त्वाद्बहुकारकैः क्रतुः संसाध्यते ज्ञानमतो विपर्ययम् २२

ननु क्रियाज्ञानयोर्वैषम्यमुक्तं फलप्रयुक्तमपि वैषम्यमाह विद्येति हे समुच्चयवादिन् त्वया क्रतुरग्निष्टोमादिर्विद्यासमत्वेन दर्शितः परंतु समो दृष्टान्तो नोदाहृतः अनेन क्रतुर्विद्यासमः श्रुतिबोधितकर्तव्यताकत्वात् इत्यनुमानं निरस्तम् दृष्टान्ताभावात् अन्वय्येवानुमानं न व्यतिरेकीति भावः एतच्चाकरे विस्तरेण प्रपंचितम् ननु विद्याकर्मणी समे एकफलत्वाच्चक्रदंडादिवदित्यनुमानमिति चेत्तत्राह फलैः पृथक्त्वात् षष्ठ्यर्थे तृतीया फलानां भेदादित्यर्थः एवं च स्वरूपासिद्धो हेतुरिति भावः समानकारकत्वमपि हेतुर्नेत्याह क्रतुर्बहुभिः कारकैरहंममताभिमानरूपैरांतरैर्बाह्यैश्च देशकालादिनियमैश्च साध्यते ज्ञानं त्वतो विपर्ययवदतो न तयोः साम्यमिति भावः २२ ७

समाह्वयन्नेवाह सौमित्रे इति निष्ठुरभाषणं निष्ठुरवाक्यम् २२ परभृत्यत्वमागत इत्यस्ये दृशं त्वां धिगिति शेषः २३ हुत्वासि मदीयं छि
द्रं शत्रुभ्यो दर्शयन्नित्यर्थः पृष्ठतः सार्वविभक्तिकस्तसिः पृष्ठे इत्यर्थः २४ उद्यंति प्रकाशं स्थितानि आयुधानि निस्त्रिंशाश्च यस्मिन्
तादृशे रथे इत्यर्थः महाप्रमाणं सार्धसप्तवितस्ति २५ भो वानरा युष्माकं प्राणान्मम बाणाः पास्यंति इति अवददिति शेषः दाशर

सौमित्रे मेघनादोहं मया जीवन्न मोक्ष्यसे तत्र दृष्ट्वा पितृव्यं सः प्राह निष्ठुरभाषणम् २२ इहैव जातः संवृद्धः साक्षा
द्भ्राता पितुर्मम यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः २३ कथं द्रुह्यसि पुत्राय पापीयानसि दुर्मतिः इत्यु-
क्त्वा लक्ष्मणं दृष्ट्वा हनूमत्पृष्ठतः स्थितम् २४ उद्यदायुधनिस्त्रिंशे रथे महति संस्थितः महाप्रमाणमुद्यम्य
घोरं विस्फारयन्धनुः २५ अद्य वो मामका बाणाः प्राणान्पास्यंति वानराः ततः शरं दाशरथिः संधायामि
त्रकर्षणः २६ ससर्ज राक्षसेंद्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् इंद्रजिद्रक्तनयनो लक्ष्मणं समुदैक्षत २७
शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः शरैः मुहूर्तमभवन्मूढः पुनः प्रत्याहृतेंद्रियः २८ ददर्शावस्थितं वीरं
वीरो दशरथात्मजम् सौमित्रिं चक्राम सौमित्रिं क्रोधसंरक्तलोचनः २९ शरान्धनुषि संधाय लक्ष्मणं चेद-
मब्रवीत् यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मे पराक्रमः ३० अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः इत्युक्त्वा
सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम् ३१

थिर्लक्ष्मणः २६ इंद्रजित्क्रोधाद्रक्तनयनो बाण-
पातसमकालं लक्ष्मणमपश्यत् २७ ततः शरैराहतः पीडितो मूढः मूर्छितोभवत् प्रत्याहृतेंद्रियः प्राप्तेंद्रियज्ञानः पुनर्व्यपग
तमूर्छोभवदिति यावत् २८ सौमित्रिमभिचक्राम तत्संमुखं जगामेत्यर्थः २९ ३० ३१ ६ ६ ६

नन्वकरणेप्रत्यवायभियाकर्मकार्यमितिचेन्नेत्याह सप्रत्यवायइति कर्मत्यागेनहिनिश्चयेनाहंप्रत्यवायसहितोभविष्यामीत्येवंशङ्कात्मनिअनात्मधर्मस्यधीरज्ञस्यतत्त्वज्ञानविकलस्यप्रसिद्धा नतुतत्त्वदर्शिनः तस्याहंबुद्धेरभावात् पापादेरनात्मधर्मतानिश्चयाच्च तस्माद्बुधैः कर्मक्रियात्मभिः षष्ठ्यर्थेतृतीया क्रियाफलसक्तचित्तानांविधानतोविधानेनेति कर्तव्यतयासुक्तंकर्मविधिभिरवश्यकर्तव्यतयाबोधितमपित्याज्यमित्यर्थः २३ अथविरक्तस्यकार्यमाह श्रद्धेति गुरुशास्त्रयोर्विश्वासःश्रद्धा तदन्वितोबुभुत्सुःशुद्धमानसोपिनिष्कामकर्मानुष्ठानाच्छुद्धमानसश्चगुरोःप्रसादाल्लब्धम्तत्त्वमसीतिवाक्यतःश्रुतमात्मजीवयो

सप्रत्यवायोह्यहमित्यनात्मधीरज्ञप्रसिद्धानतुतत्त्वदर्शिनः तस्माद्बुधैस्त्याज्यमपिक्रियात्मभिर्विधा
नतःकर्मविधिप्रकाशितम् २३ श्रद्धान्वितस्तत्त्वमसीतिवाक्यतोगुरोःप्रसादादपिशुद्धमानसः वि
ज्ञायचैकात्म्यमथात्मजीवयोःसुखीभवेन्मेरुरिवाप्रकंपनः २४ आदौपदार्थावगतिर्हि कारणंवाक्या
र्थविज्ञानविधौविधानतः तत्त्वंपदार्थौपरमात्मजीवकावसीतिचैकात्म्यमथानयोर्भवेत् २५

रैकात्म्यंविज्ञायमनननिदिध्यासनपरिपाकाभ्यांसाक्षात्कृत्यचएवार्थःसाक्षात्कृत्यैवसुखीभवेत् सकलदुःखहीनोभवेदित्यर्थः अप्रकंपनःविषयाभिलाषाक्षोभितांतःकरणः २४ महावाक्यंविवरितुंवाक्यार्थस्यपदार्थबोधपूर्वकत्वमाह आदाविति विधानतःक्रमप्रमादराहित्येनवाक्यार्थविज्ञानस्यविधावुत्पत्तौ आदौप्रथमंमुख्यमितियावत्पदार्थावगतिः कारणंहिप्रसिद्धं तस्य पदत्रयंतत्त्वमसीति तत्रतत्पदार्थपरमात्मासर्वज्ञत्वादिगुणःत्वंपदार्थोजीवःअनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैकात्म्यंतद्बोधकमसीतिपदम्

२५

ननुसर्वज्ञत्वादिगुणस्येशस्यकिंचिज्ज्ञत्वधर्मवताजीवेनैकात्म्यंविरुद्धमित्याशंक्याह प्रत्यगिति अहंबुद्धिवेद्यत्वंप्रत्यक्त्वं
जीवधर्मः परोक्षत्वमीशधर्मस्तदादिधर्मकृतमात्मनोः परमात्मजीवात्मनोर्विरोधंविहायत्यक्त्वातयोः संशोधितांयुक्तिभिः
सम्यग्विचारितांतत्त्वंपदाभ्यांशक्त्यभावेऽपिवक्ष्यमाणप्रकारयालक्षणयालक्षितांचिदात्मतांसंगृह्य तत्त्वंपदोपस्थितिविषयां
कृत्वा स्वमात्मानंतथाज्ञात्वाऽथएकात्मज्ञानानंतरंअद्वयोभवेत् चित्स्वरूपतांप्राप्तइवभवेत् पूर्वमपितत्स्वरूपएवविस्मृतकंठ

प्रत्यक्परोक्षादिविरोधमात्मनोर्विहायसंगृह्यतयोश्चिदात्मताम्
संशोधितांलक्षणयाचलक्षितांज्ञात्वास्वमात्मानमथाद्वयोभवेत् [illegible]

चामीकरन्यायेनचतत्प्राप्तिरतइवेत्युक्तम् अयंभावः तत्त्वंपदयोर्द्वावर्थौवाच्योलक्ष्यश्च तत्रतत्पदस्यमायोपाधिः सर्वज्ञत्वा
दिविशिष्टोवाच्यः त्वंपदस्यापिकिंचिज्ज्ञत्वादिविशिष्टोमायाकार्याविद्योपाधिरविद्यावदंतःकरणोपाधिर्वाच्यःउभयोरपि-
विशेषणांशत्यागेनशुद्धश्चिदात्मालक्ष्यः तत्रवाच्ययोर्विरुद्धधर्मकत्वादैक्यासंभवेऽपिलक्ष्ययोरैक्यंनिर्बाधमेवेति २६

संप्रयुक्तेनधनुषःसकाशात्प्रेरितेन ३२ ३३ रूसंविद्धंरूतरांसम्यक् विद्धंरथमध्येविशीर्णंतत्रपुनर्बाणैलोस्तिलशःखंडितंभुवि
पतितम् ३४ ३५ दिव्यमपिलक्ष्मणस्यकवचंतद्बाणैर्व्यशीर्यतापतच्च अन्योन्यंकृतप्रतिकृतौकृतंप्रतिकृतंयाभ्यांतादृशौसाधि

दशाभिश्चहनूमंतंतीक्ष्णधारैःशरोत्तमैः ततःशरशतेनैवसंप्रयुक्तेनवीर्यवान् ३२ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो-
निर्बिभेदविभीषणम् लक्ष्मणोऽपितथाशत्रुशरवर्षैरवाकिरत् ३३ तस्यबाणैःरूसंविद्धंकवचंकांच
नप्रभम् व्यशीर्यतरथोपस्थेतिलशःपतितंभुवि ३४ ततःशरसहस्रेणसंक्रुद्धोरावणात्मजः बिभेद
समरेवीरंलक्ष्मणंभीमविक्रमम् ३५ व्यशीर्यतापतद्दिव्यंकवचंलक्ष्मणस्यच कृतप्रतिकृतान्योन्यंब
भूवतुरभिद्रुतौ ३६ अभीक्ष्णंनिश्वसंतौतौयुध्येतांतुमुलंपुनः शरसंकृत्तसर्वांगौसर्वतोरुधिरोक्षितौ
३७ रूदीर्घकालंतौवीरावन्योन्यंनिशितैःशरैः अयुध्येतांमहासत्वौजयाजयविवर्जितौ ३८ एतस्मिन्नं
तरेवीरोलक्ष्मणःपंचभिःशरैः रावणेःसारथिंसाश्वंरथंचसमचूर्णयत् ३९ चिच्छेदकार्मुकंतस्यदर्श-
यन्हस्तलाघवम् सोन्यत्तुकार्मुकंभद्रंसज्यंचक्रेत्वरान्वितः ४० तच्चापमपिचिच्छेदलक्ष्मणस्त्रिभिरा-
शुगैः तमेवंछिन्नधन्वानंविव्याधानेकसायकैः ४१ पुनरन्यत्समादायकार्मुकंभीमविक्रमः इंद्रजिल्ल
क्ष्मणंबाणैःशितैरादित्यसन्निभैः ४२ बिभेदवानरान्सर्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ततऐंद्रंसमादायल-
क्ष्मणोरावणिंप्रति ४३

रार्थः ३६ तुमुलंअत्याश्चर्यंद्रष्टृभिर्विशिष्यज्ञातुमशक्यंच ३७ जयाजयविवर्जितावित्यने
नसमयुद्धमुक्तं ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ऐंद्रंऐंद्रास्त्राभिमंत्रितंयद्वा अगस्त्यद्वाराइंद्रदत्ततूणीराद्रामेणदत्तमित्यर्थः ४३ ७

उक्तलक्षणास्वरूपमाह एकात्मकत्वादिति जहतीलक्षणाजहत्स्वार्थलक्षणायथागंगायांघोषइत्यत्रगंगापदार्थस्यप्रवाहस्यघो षाधारतानुपपत्त्यासर्वथातत्परित्यागेनतीररूपार्थलक्षणा साप्रकृतेनएकात्मकत्वात् विशेष्यांशस्यैकत्वात् सर्वथास्वार्थत्या गाभावात् तथाजहल्लक्षणताजहत्स्वार्थलक्षणावत्त्वमपि अत्रनसंभवति यथाकाकेभ्योदधिरक्ष्यतामित्यादौकाकपदस्यस्वा र्थत्यागेनैवदध्युपघातकेलक्षणासापिनविरोधतः विशेषणत्यागेनसर्वथास्वार्थत्यागाभावात् अतोभागलक्षणाजहदजह ल्लक्षणायुज्येत अदोषतःपूर्वोक्तदोषाभावात् विशेष्यांशस्यात्यागाद्विशेषणांशस्यत्यागाच्च तत्रदृष्टांतः सोयंपदार्थाविव यथासोऽयंदेवदत्तइत्यत्रतद्देशादिविशिष्टोतीतानुभवविषयोवातत्पदार्थः एतद्देशादिविशिष्टोऽनुभूयमानोयंदंशब्दार्थः

एकात्मकत्वाज्जहतीनसंभवेत्तथाजहल्लक्षणताविरोधतः सोयंपदार्थाविवभागलक्षणायुज्येततत त्त्वंपदयोरदोषतः २७ रसादिपंचीकृतभूतसंभवंभोगालयंदुःखसुखादिकर्मणाम् शरीरमाद्यंत वदादिकर्मजंमायामयंस्थूलमुपाधिमात्मनः २८

तयोश्चविरुद्धविशेषणकत्वादैक्यासंभवेनदेशादिरूपवि शेषणत्यागेनानुभवतातीतत्वादिविशेषणत्यागेनवालक्षणयैक्यंतद्वदितिभावः २७ अथत्याज्यत्वायजीवोपाधिमाह रसादीति रसापृथ्वीआदिर्येषांतानिपंचीकृतानियानिभूतानितेभ्यःसंभवोयस्यतत् पंचीकरणंचेत्थम् एकैकंभूतंद्विधा विभज्यतत्रैकंभागंचतुर्धाविभज्यतेषांभागानांस्वेतरभूतचतुष्टयार्धभागचतुष्टयेसंयोजनेएकैकंभूतंपंचात्मकंभवति भागाधिक्याच्च प्रातिस्विकतयाभूरादिव्यवहारोपि सुखदुःखादीनियानिकर्माणितेषांभोगस्तत्कर्मजसुखदुःखानुभव स्तस्यालयमाश्रयभूतमाद्यंतवत् उत्पत्तिनाशयोगि आदिकर्मजंप्राग्भवीयकर्मजन्यंमायामयंपरंपरयामायाधिकारः तद्विकारभूतविकारित्वात् एतच्छरीरमात्मनःस्थूलमुपाधिंवदंतीतिशेषः २८

४४ ४५ तंबाणमैंद्रबाणम् ४६ ४७ रघूत्तमंकीर्त्तयंतः तद्गुणान्कीर्तयंतः तैरेवस्तुवंतश्चेत्यर्थः ४८ ४९ स्थिराभूत् नाव
सर्येतंराक्षसभारेणकंपमानेवासीदितिव्यंग्यंजयजल्पः सृष्टोजयशब्दः ५० ५१ गतश्रमाआसन्नितिशोषः स्तुवद्भिर्लक्ष्म

संधायाकृष्यकर्णांतंकार्मुकंदृढनिष्ठुरम् उवाचलक्ष्मणोवीरःस्मरन्रामपदांबुजम् ४४ धर्मात्मासत्य
संधश्चरामोदाशरथिर्यदि त्रिलोक्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनंजहिरावणिम् ४५ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णाद्विकृ
ष्यतमजिह्मगम् लक्ष्मणःसमरेवीरःससर्जेंद्रजितंप्रति ४६ सशरःसशिरस्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंड
लम् प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले ४७ ततःप्रमुदितादेवाःकीर्तयंतोरघूत्तमम् ववर्षुःपुष्प
वर्षाणिस्तुवंतश्चमुहुर्मुहुः ४८ जहर्षशक्रोभगवान्सहदेवैर्महर्षिभिः आकाशेपिचदेवानांशुश्रुवेदुं
दुभिस्वनः ४९ विमलंगगनंचासीत्स्थिराभूद्विश्वधारिणी निहतरावणिंदृष्ट्वाजयजल्पसमन्वितः
५० गतश्रमःससौमित्रिःशंखमापूरयद्रणे सिंहनादंततःकृत्वाज्याशब्दमकरोद्विभुः ५१ तेननादेनसं
हृष्टावानराश्चगतश्रमाः वानरेंद्रैश्चसहितःस्तुवद्भिर्हृष्टमानसैः ५२ लक्ष्मणःपरितुष्टात्माददर्शाभ्येत्य
राघवम् हनूमद्राक्षसाभ्यांचसहितोविनयान्वितः ५३ ववंदेभ्रातरंरामंज्येष्ठंनारायणंविभुम् वत्सत्वया
द्यप्रघुश्रेष्ठहतोरावणिराहवे ५४ श्रुत्वातल्लक्ष्मणाद्भक्त्यातमालिंग्यरघूत्तमः मूर्ध्न्यवघ्राय मुदितःसस्ने
हमिदमब्रवीत् ५५ साधुलक्ष्मणतुष्टोस्मिकर्मतेदुष्करंकृतम् मेघनादस्यनिधनेजितंसर्वमरिंदम ५६

णमितिशेषः ५२ राक्षसोबिभीषणः ५३ ५४ लक्ष्मणात्ततद्इंद्रजिन्निधनंश्रुत्वेत्यर्थः ५५ सर्वराक्षसकुलम् ५६ ७ ७

५७ मयायोद्धुंनिर्यास्यतीत्यन्वयः ५८ ५९ पर्यदेवयत् शोकंकृतवानित्यर्थः ६० पुत्रलालसः पुत्रेलालसाप्रीतिर्यस्यसः ६१
सर्वान् राक्षसान् निनाशयिषुर्नाशयितुमिच्छुरुवाचयुद्धायगच्छध्वमि तीतिशेषः ६२ बुद्ध्यासंवीक्ष्यसीतानाशेरामना-

अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरःकथंचिद्विनिपातितः निःसपत्नःकृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ५७ पुत्रशोकान्
मयायोद्धुंतहनिष्यामिरावणम् मेघनादंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहाबलम् ५८ रावणःपतितोभूमौमूर्च्छि
तःपुनरुत्थितः विललापातिदीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ५९ पुत्रस्यगुणकर्माणिसंस्मरन्पर्यदेवयत्
अद्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः ६० हतमिन्द्रजितंज्ञात्वासुखंस्वप्स्यन्तिनिर्भयाः इत्यादिबहुशः
पुत्रलालसोविललापह ६१ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः उवाचराक्षसान्सर्वान्निनाशयिषु
राहवे ६२ सपुत्रवधसंतप्तःशूरःक्रोधवशंगतः संवीक्ष्यरावणोबुद्ध्याहन्तुंसीतांप्रदुद्रुवे ६३ खड्गपाणि
मयायान्तंक्रुद्धंदृष्ट्वादशाननम् राक्षसीमध्यगासीताभयशोकाकुलाभवत् ६४ एतस्मिन्नन्तरेतस्यस-
चिवोबुद्धिमान्शुचिः सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत् ६५ ननुनामदशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणा
नुजः वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मपरिनिष्ठितः ६६ अनेकगुणसंपन्नःकथंस्त्रीवधमिच्छसि अस्माभिः
सहितोयुद्धेहत्वारामंचलक्ष्मणम् प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तःसन्यवर्तत ६७

शइतिविचार्येत्यर्थः ६३ ६४ ६५ हेदशग्रीववैश्रवणानुजत्वादिभिर्ननुनाम अतिशयेनप्रसिद्धः कथंस्त्रीवध-
मिच्छसीत्यन्वयः ६६ इतिसुपार्श्वेनोक्तः सरावणोन्यवर्ततनिवृत्तः ६७ ७ ७ ७ ७

शुचाशोकेनविमूढधीःसभागमनमेवतदवसरेयुक्तम् तत्रगृहगमनंविमोहः ६८ इतिश्रीमत्सकल॰युद्धकांडेनवमःसर्गः ९ १ २ ३ चापीपादपूरणे मारुतेश्चपौरुषंदृष्ट्वेतिअनुकर्षः ४ एवंप्रकारेणराक्षसयूथपैःसहलंकाविनाशितेत्य

ततोदुरात्मासुहृदानिवेदितंवचःसधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः गृहंजगामाशुशुचाविमूढधीःपुनःसभांचप्रययौसुहृद्वृतः ६८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे॰युद्धकांडेनवमःसर्गः ९ श्रीमहादेवउवाच सविचार्यसभामध्येराक्षसैःसहमंत्रिभिः निर्ययौयेवशिष्टास्तैराक्षसैःसहराघवम् १ शलभैःशलभैर्युक्तःप्रज्वलंतमिवानलम् ततोरामेणनिहताःसर्वेतेराक्षसायुधि २ स्वयंरामेणनिहतस्तीक्ष्णबाणेनवक्षसि व्यथितस्त्वरितंलंकांप्रविवेशदशाननः ३ दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषम् रावणोमारुतेश्चैवशीघ्रंशुक्रांतिकंययौ ४ नमस्कृत्यदशग्रीवःशुक्रंप्रांजलिरब्रवीत् भगवन्राघवेणैवलंकाराक्षसयूथपैः ५ विनाशितामहादैत्यानिहताःपुत्रबांधवाः कथंमेदुःखसंदोहस्त्वयितिष्ठतिसद्गुरौ ६ इतिविज्ञापितोदैत्यगुरुःप्राहदशाननम् होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ७ यदिविघ्नोनचेद्धोमेतर्हिहोमानलोत्थितः ८ महान्रथश्चअश्वाश्चचापतूणीरसायकाः संभविष्यंतितैर्युक्तस्त्वमजेयोभविष्यसि ९ गृहाणमंत्रान्मद्दत्तान्गच्छहोमंकुरुद्रुतम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः १० गुहांपातालसदृशींमंदिरेस्वेचकारह लंकाद्वारकपाटादिबध्वासर्वत्रयत्नतः ११

न्वयः ५ तदेवाह महादैत्याइत्यादिदुःखसंदोहोदुःखसमूहः ६ ७

८ तूणीरसायकाः तूणीरस्थिताःसायकाइत्यर्थः संभविष्यंतित्वांसम्यक्प्राप्स्यंति ९ १० सर्वत्रसर्वदिक्षुआदिनाअन्यान्यपिछिद्राणि ११

१२ रावणानुजोविभीषणः १३ समारभत् आरब्धवान् अजेयइतिच्छेदः १४ १५ १६ १७ विभीषणस्यभार्यासरमानाम हस्तसं

होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्तान्याभिचारिके गुहांप्रविश्यचैकांतेमौनी होमंप्रचक्रमे १२ उत्थितंधूममालोक्य महांतंरावणानुजः रामायदर्शयामासहोमधूमंभयाकुलः १३ पश्यरामदशग्रीवोहोमकर्तुंसमारभत् यदिहोमः समाप्तःस्यात्तदाजेयोभविष्यति १४ अतोविघ्नायहोमस्यप्रेषयाशुहरीश्वरान् तथेतिरामःसुग्रीवसंमतेनांगदंकपिम् १५ हनूमत्प्रमुखान्वीरानादिदेशमहाबलान् प्राकारंलंघयित्वातेगत्वारावणमंदिरम् १६ दशकोट्यःप्लवंगानांगत्वामंदिररक्षकान् चूर्णयामासुरश्वांश्चगजांश्चान्यहनन्क्षणात् १७ ततश्चसरमानामप्रभातेहस्तसंज्ञया विभीषणस्यभार्यासाहोमस्थानमसूचयत् १८ गुहापिधानपाषाणमंगदःपादघट्टनैः चूर्णयित्वामहासत्वःप्रविवेशमहागुहाम् १९ दृष्ट्वादशाननंतत्रमीलिताक्षंदृढासनम् ततोऽंगदाज्ञयासर्वेवानराविविशुर्द्रुतम् २० तत्रकोलाहलंचक्रुस्ताडयंतश्चसेवकान् संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः २१ स्रुवमाच्छिद्यहस्ताच्चरावणस्यबलाद्रुषा तेनैवसजघानाशुहनूमान्प्लवगाग्रणीः २२ घ्नंतिदंतैश्चकाष्ठैश्चवानरास्तमितस्ततः नजहौरावणोध्यानंहतोपिविजिगीषया २३ प्रविश्यांतःपुरेवेश्मन्यंगदोवेगवत्तरः समानयत्केशबंधेधृत्वामंदोदरींशुभाम् २४

ज्ञयाहोमस्थानमसूचयत् ज्ञापितवती १८ पादघट्टनैः पादाघातैः १९ २० संभारान्होमसाधनानि २१ हनूमान् स्रुवमाच्छिद्यतेनैवजघान २२ २३ २४ ५ ५ ५ ५ ५ ५

विददारनखैः विदीर्णंकृतवान् २५ ततः कंचुकाद्विमुक्ताविभक्ता मुक्ताः रत्नसंचयैस्तेनो विभक्तैः सह भूमौ पतिता इत्यर्थः त्रुटितं वानराणामाकर्षणेन भग्नम् २६ तस्य रावणस्य पश्यत एवेत्यर्थः २७ नीता रावणहोमस्थानमिति शेषः २८ करुणं यथा स्यात्तथा क्रोशंती जगाद इत्यन्वयः त्वं निर्लज्जोसि यत्तव भार्या तवैवाग्रे परैर्वानरैः केशपाशे धृत्वा विकृष्यते च २९ अतः किं

रावणस्यैव पुरतो विलपंतीमनाथवत् विददारांगदस्तस्याः कंचुकं रत्नभूषितम् २५ मुक्ताविमुक्ताः पतिताः समंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रं निपतितं त्रुटितं रत्नचित्रितम् २६ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तानीवीतस्यैव पश्यतः भूषणानि च सर्वाणि पतितानि समंततः २७ देवगंधर्वकन्याश्च नीता हृष्टैः प्लवंगमैः मंदोदरी रुरोदाथ-रावणस्याग्रतो भृशम् २८ क्रोशंती करुणं दीना जगाद दशकंधरम् निर्लज्जोसि परैरेवं केशपाशो विकृ-ष्यते २९ भार्या तवैव पुरतः किं जुहोषि न लज्जसे हन्यते पश्यतो यस्य भार्या पापैश्च शत्रुभिः ३० मर्तव्यं तेन तत्रैव जीवितान्मरणं वरम् हा मेघनाद ते माता क्लिश्यते बत वानरैः ३१ त्वयि जीवति मे दुःखमीदृशं च कथं भवेत् भार्या लज्जा च संत्यक्ता भर्त्रा मे जीविताशया ३२ श्रुत्वा तद्देवितं राजा मंदोदर्या दशाननः उत्त-स्थौ खड्गमादाय त्यज देवीमिति ब्रुवन् ३३ जघानांगदमव्यग्रः कटिदेशे दशाननः ततोऽसृज्यय युः स वै विध्वंस्य हवनं महत् ३४

जुहोषि किं न लज्जसे तदेवाह हन्यते पश्यंत इत्यादि ३० ३१ त्वयि जीवति ई-दृशं दुःखं भवेत् न भवेदेव त्वन्नाशात्तु मे इदं दुःखं प्राप्तं च पादपूरणे मे भर्त्रा जीविताशया भार्या लज्जा चेत्युभयमपि त्य-क्तमित्यर्थः ३२ ३३ ततोऽसृज्यनत उत्सृज्येति छेदः आर्षः संधिः महत् महाफलजनकं हवनमित्यर्थः ३४ ७ ६७

३५ जीवनाप्राणिना किंनदृश्यते असंभावितमपिदृश्यत इत्यर्थः ततोममेदृश्यवस्थेतिशोकंत्यजज्ञानंभाविदुर्लंघ्यमिति
ज्ञानम् ३६ अज्ञानकृतस्यवस्तुतोज्ञानेननाशइतिचेत्सर्वमिदमज्ञानकृतमेवेत्याहाज्ञानेति अतएवकर्तव्याकर्तव्यविषय
ज्ञाननाशकोतः सर्वथाज्ञानालंबेनसत्यक्तुंशक्यइतिभावः किंबहुनासर्वःसंसारएवाज्ञानमूलकस्तन्मूलस्यशरीरादिष्वहं
ज्ञानस्याज्ञानप्रभवत्वादित्याहाज्ञानप्रभवेति ३७ पुत्रदारादिसंबंधएतेमदीयाइत्यध्यासः ततःसंसृतिःबंधककर्मोत्पत्तिः

रामपार्श्वमुपागम्यतस्थुःसर्वेप्रहर्षिताः रावणस्तुततोभार्यामुवाचपरिसांत्वयन् ३५ दैवाधीनमिदंभद्रे-
जीवताकिंनदृश्यते त्यजशोकंविशालाक्षिज्ञानमालंब्यनिश्चितम् ३६ अज्ञानप्रभवःशोकःशोकोज्ञा-
नविनाशकृत् अज्ञानप्रभवाहंधीःशरीरादिष्वनात्मसु ३७ तन्मूलःपुत्रदारादिसंबंधःसंसृतिस्ततः
हर्षशोकभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ३८ अज्ञानप्रभवाह्येतेजन्ममृत्युजरादयः आत्मातुकेवलःशु-
द्धोव्यतिरिक्तोह्यलेपकः ३९ आनंदरूपोज्ञानात्मासर्वभावविवर्जितः नसंयोगोवियोगोवाविद्यतेकेनचित्स
नः ४० एवंज्ञात्वास्वमात्मानंत्यजशोकमनिंदिते इदानीमेवगच्छामिहत्वारामसलक्ष्मणम् ४१ आगमिष्या
मिनोचेन्मांदारयिष्यतिसायकैः श्रीरामोवज्रकल्पैश्चततोगच्छामितत्पदम् ४२

एवंहर्षादयोजन्माद्याश्चाज्ञानमूलाः तत्तज्जनककर्म
णामज्ञानजन्यत्वात् इदंलब्धमितिहर्षजनकस्येदंमेनष्टमितिशोकजनकस्यायंमेहंतेत्यादिभयादिजनकज्ञानस्याज्ञानमूलकत्वाच्च
३८ आत्मनातुवास्तवोनकेनापिसंबंधइत्याह आत्मात्विति बहुशोव्याख्यातमेनत् ३९ सर्वभावैःसुखदुःखैर्विवर्जितः तदेवाहनसंयो
गइति नहुद्धिरेवमुख्यतयाहर्षशोकादिकारणमितिभावः ४०४१ दारयिष्यतिदारणेननाशयिष्यतीत्यर्थः वज्रकल्पैःसायकैर्दारयिष्य
तीत्यन्वयः ततस्तत्पदंसर्वोत्तमंस्थानंवैकुंठंगमिष्यामि ४२ ६

सीतांहत्वात्वयामेक्रियासपिंडीकरणांनाकर्तव्यापुत्राभावेतुपत्न्यास्यादितिस्मृतेः यद्वामयासार्द्धंपावकंप्रवेक्ष्यसिसत्यामिच्छाया
मितिशेषः ४३ सत्यंवाक्यंशृणुतथाकुरुचमद्वाक्यार्थमनुतिष्ठचेत्यर्थः ४४ प्रधानस्यप्रकृतेःपुरुषाणांजीवानांचेश्वरःनियंता

तदात्वयामेकर्तव्याक्रियामच्छासनास्त्रिये सीतांहत्वामयासार्द्धंत्वंप्रवेक्ष्यसिपावकम् ४३ एवंश्रुत्वावचु-
स्तस्यरावणस्यातिदुःखिता उवाचनाथमेवाक्यंशृणुसत्यंतथाकुरु ४४ शक्योनराघवोजेतुंत्वयाचान्यैः
कदाचन रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४५ मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतंप्रभुः ररक्षस
कलापब्धोराघवोभक्तवत्सलः ४६ रामःकूर्मोभवत्पूर्वंलक्षयोजनविस्तृतः समुद्रमथनेपृष्ठेदधारकन-
काचलम् ४७ हिरण्याक्षोतिदुर्वृत्तोहतोनेनमहात्मना क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्वचित् ४८ त्रि
लोककंटकंदैत्यंहिरण्यकशिपुंपुरा हतवान्नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ४९ विक्रमैस्त्रिभिरेवासौबलिंबध्वा
जगत्त्रयम् आक्रम्यादात्सुरेंद्रायभृत्यायरघुसत्तमः ५० राक्षसाःक्षत्रियाकाराजाताभूमेर्भरावहाः
तान्हत्वाबहुशोरामोभुवंजित्वाह्यदान्मुनेः ५१ सएवसांप्रतंजातोरघुवंशेपरात्परः भवदर्थेरघुश्रेष्ठो-
मानुषत्वमुपागतः ५२ तस्यभार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बलात् ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधनाय
च ५३ इतःपरंवावैदेहींप्रेषयस्वरघूत्तमे बिभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छामहेवनम् ५४

४५ तदेवबोधयंतीतदवतारानाहमत्स्यइतिइदंपुराणेप्रसिद्धम् ४६ ४७ क्रोडरूपेणवाराहरूपेण ४८ ४९ जगत्त्रयमाक्र
म्यपादैरितिशेषः ५० रामःपरशुरामःमुनेःकश्यपस्य ५१ भवदर्थेभवन्नाशार्थम् ५२ ५३ रघूत्तमेतत्समीपमित्यर्थः ५४

५५ राघवेणघातयित्वाकथंजीवामिजीवनेप्रियताबुद्धिंकरोमिमरणस्यसन्निहितत्वाद्विपरीतबुद्धिरावणस्याह रामेणसहेत्या
दिजानामिराघवमितिच ५६ ५७ रामेणनिधनंप्राप्यपरंपदंयास्यामीतिज्ञात्वैवजानकीबलादानीतेत्यन्वयः हेप्रियेत्वांविमु
च्यत्यक्त्वासंसारात् ल्यब्लोपेपंचमीसंसारंसंत्यज्यमृतैर्बंधुभिःसहगमिष्यामि ५८ गम्यतेप्राप्यतेसागतिःस्थानंपरानंद

मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् कथंभद्रेरणेपुत्रान्भ्रातृन्राक्षसमंडलम् ५५ घातयित्वाराघवे
णजीवामिवनगोचरः रामेणसहयोत्स्यामिरामबाणैःसुशीघ्रगैः ५६ विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपर
मंपदम् जानामिराघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीम् ज्ञात्वैवजानकीसीतामयानीतावनाद्बलात् ५७
रामेणनिधनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदम् विमुच्यत्वांतुसंसाराद्गमिष्यामिसहाभिये ५८ परानंदमयी
शुद्धासेव्यतेयामुमुक्षुभिः तांगतिंतुगमिष्यामिहतोरामेणसंयुगे ५९ प्रक्षाल्यकल्मषाणीहमुक्तिं-
यास्यामिदुर्लभाम् ६०

मयींदुःखराहित्यात् ब्रह्मलोकैकदेशवैकुंठरूपाशुद्धारजस्तमोऽस्पृष्टाशुद्धसत्वमयीया
मुमुक्षुभिःसेव्यतेदहराद्युपासनाभिःप्राप्यतेरामेणसंयुगेहतस्तांगतिंगमिष्यामि ५९ इहकल्मषाणिराक्षसदेहेनकृ
तानिपापानिअंतकालेरामनामस्मरणाद्रामभूर्त्तिदर्शनाच्चप्रक्षाल्यदूरीकृत्यमुक्तिंयास्यामि ६० ६१ ६२ ६३

क्लेशादीति अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचक्लेशाइतियोगशास्त्रोक्ताः तत्राविद्याअनित्याशुचिदुःखरूपानात्मसु
नित्यशुचिसुखात्मत्वख्यातिः शुक्तिरजतादिज्ञानानिच अस्मिताशरीराद्यतिरिक्त आत्मानास्तीत्येवंप्रत्ययःरागद्वेषौप्र
सिद्धौअभिनिवेशोमरणादित्रासः तज्जन्याःस्थूलवृत्तयआदिपदग्राह्याः यासांध्यानहेयत्वंयोगशास्त्रेउक्तंतद्रूपास्तरं-

क्लेशादिपंचकतरंगयुगंभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबंधुझषाभियुक्तम् और्वानलाभनिजरोषमनंगजालंसं
सारसागरमतीत्यहरिंव्रजामि ६१ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेदशमःसर्गः
१० श्रीमहादेवउवाच इत्युक्त्वावचनंप्रेम्णाराज्ञींमंदोदरींतदा रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसं
युगे १ दिव्यस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाचरैः चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंसकूबरम् २ पिशाचवदनै
र्घोरैःखरैर्युक्तंभयावहम् सर्वास्त्रशस्त्रसहितंसर्वोपस्करसंयुतम् ३ निर्ययौमाययासहसारावणोभीष
णाकृतिः आयांतंरावणंदृष्ट्वाभीषणंरणकर्कशम् ४ संत्रस्ताभूत्तदासेनावानरीरामपालिता ५ हनूमा
नथचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ आगत्यहनुमान्रक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ६ मुष्टिंबध्वादृढंबध्वाताडया
मासवेगतः तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्रथे ७ मूर्च्छितोथमुहूर्तेनरावणःपुनरुत्थितः उवाचच-
हनूमंतंशूरोसिममसंमतः ८ हनूमानाहतंधिङ्मांयस्त्वंजीवसिरावण त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममताडय
रावण ९ गायत्रतंचेमंयुगंतत्परिवृत्तिरूपभ्रमेणाढ्यंदारादिरूपैर्झषैर्ग्राहैर्युक्तंतत्तत्प्राणिनांरोषएवौर्वानलाभो
यत्रशोषकत्वात्तंअनंगःकामएवजालंबंधकत्वाद्यत्रतंकामेनहितत्तद्विषयेजनोबध्यते ६१ इतिश्रीमत्स॰युद्धकांडेदश
मःसर्गः १० इत्युक्त्वेति १ वरूथोरथगुप्तिः २ उपस्करोयुद्धसामग्री ३ रणकर्कशंअतिनिर्दयम् ४ ५ ६ ७ ८ ९ ७ ७

१० ११ १२ समवेतायेइतिच्छेदः संधिरार्षः १३ १४ पृथक्सिंहनादंकृत्वा प्रत्येकंसिंहनादंकृत्वेत्यर्थः दशनच्छदं ओष्ठम् १५वि
वृत्यक्रोधवशाद्विस्तार्य १६ तोयदोधाराभिरिवपर्वतमितिशेषः विव्यथेव्यथयामास अंतर्भावित ण्यर्थः १७ १८ १९ मम का

पश्चान्मयाहतः प्राणान्मोक्ष्यसेनात्रसंशयः तथेतिमुष्टिनावक्षोरावणेनापिताडितः १० विघूर्णमाननयनः
किंचित्कस्खलमाययौ संज्ञामवाप्यकपिराट्रावणं हंतुमुद्यतः ११ ततोन्यत्रगतोभीत्यारावणोराक्षसा-
धिपः हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्तथैवच १२ चत्वारःसमवेतायेदृष्ट्वाराक्षसपुंगवान् अग्निवर्णं
तथासर्परोमाणंखड्गरोमकम् १३ तथावृश्चिकरोमाणंनिर्जघ्नुःक्रमशोस्फुरान् चत्वारश्चतुरोहत्वारा
क्षसान्भीमविक्रमान् १४ सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपागताः ततःक्रुद्धोदशग्रीवःसंदश्यदशन
च्छदम् १५ विवृत्यनयनेक्रूरोराममेवान्वधावत दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैःशरैः १६ आजघा
नमहाघोरैर्धाराभिरिवतोयदैः रामस्यपुरतःसर्वान्वानरानपिविव्यथे १७ ततःपावकसंकाशैःशरैः
कांचनभूषणैः अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः १८ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाभूमिष्ठंरघुनंदनम् आ
हूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् १९ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम् त्वरितंभूतलंगत्वाकु
रुकार्यंममानघ २० एवमुक्तोथतंनत्वामातलिर्देवसारथिः ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमम्
म् २१ स्वर्गाज्जयार्थंरामस्यत्वृपचक्राममातलिः अब्रवीच्चततोरामंमप्रतर्क्यंरथेस्थितः प्रांजलिर्देव
राजेनप्रेषितोस्मिरघूत्तम २२

यैरामस्यरथेनयोजनरूपम् २० हरिभिःहरितवर्णैः २१ उपचक्रामरामसमीपंज-
गामेत्यर्थः अप्रतर्क्यंरथे अन्यैःसर्वैरदृश्यरथेप्रांजलिरब्रवीदित्यन्वयः किमब्रवीत्तदाहदेवराजेनेत्यादि २२ ७ ७

अयंदेवराजस्यरथइतिरूपबोधनंसचनवविजयायतेनप्रेषितः ऐंद्रंस्वीयंधनुश्चतेनप्रेषितम् २३ २४ २५ लोकान्लक्ष्म्यानियो
जयन्रावणवधस्याल्पकालावशिष्टत्वबोधनेनानंदयन्नित्यर्थः २६ २७ २८ २९ अनलमग्निम् ३० पुरःरावणसंमुखे ३१ ३२ ३३ घोरेण

रथोयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो प्रेषितश्चमहाराजधनुरैंद्रंचभूषितम् २३ अभेद्यंकवचंखड्गंदिव्यतू
णीयुगंतथा आरुह्यचरथंरामरावणंजहिराक्षसम् २४ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा इत्युक्त
स्तपरिक्रम्यनमस्कृत्यरथोत्तमम् २५ आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्यानियोजयन् ततोभवन्महायुद्धं
भैरवंरोमहर्षणम् २६ महात्मनोराघवस्यरावणस्यचधीमतः आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः
२७ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमास्त्रवित् ततस्तुससृजेघोरंराक्षसंचास्त्रमस्त्रवित् २८ क्रोधेनमहता
विष्टोरामस्योपरिरावणः रावणस्यधनुर्मुक्ताःसर्पाभूत्वामहाविषाः शराःकांचनपुंखाभाराघवंपरितोपतन्
२९ तैःशरैःसर्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः दिशश्चविदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाभवन् ३० रामःसर्पांस्ततोदृ
ष्ट्वासमंतात्परिपूरितान् सौपर्णमस्त्रंतत्घोरंपुरःप्रावर्तयद्रणे ३१ रामेणमुक्तास्तेबाणाभूत्वागरुडरूपि
णः चिच्छिदुःसर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशत्रवः ३२ अस्त्रेप्रतिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः अभ्यवर्षत्त
तोरामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ३३ ततःपुनःशरानीकैरामम्अक्लिष्टकारिणम् अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्रत्य
विध्यत ३४ पातयित्वारथोपस्थेरथकेतुंचकांचनम् ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रावणःक्रोधमूर्च्छितः ३५

बाणेनेतिशेषः

३४ रथोपस्थेरथकेतुंपातयित्वेत्यनेनतस्यवेतसादिवत्शरैर्नम्रीकरणंविवक्षितंक्रोधमूर्च्छितःउच्छ्रितक्रोधइत्यर्थः ३५ ६

आर्ताकारं आर्तसदृशाकारं अभिनीलदाकारं नवस्तुनस्तदाकारम् ३६ ३७ ३८ सदृशंकोपं आत्मनःसदृशकोपं देवेंद्रधनु र्वर्षाकालेदृश्यमानमिंद्रधनुरितिख्यातंनत्सदृशम् ३९ ४० कालरूपी रामस्तद्रूपमनुसंधायप्रचक्रमेरावणवधार्थमितिशेषः ४१

विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाःपितरस्तथा. आर्ताकारंहरिंदृष्ट्वाव्यथिताश्चमहर्षयः ३६ व्यथितावानरेंद्रा श्चबभूवुःसबिभीषणाः दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ३७ ददृशेरावणस्तत्रमैनाकइवप र्वतः रामस्तुभ्रुकुटींबध्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ३८ कोपंचकारसदृशंनिर्दहन्निवराक्षसम् धनुरा दायदेवेंद्रधनुराकारमद्भुतम् ३९ गृहीत्वापाणिनाबाणंकालानलसमप्रभम् निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यां ददृशेरिपुमंतिके ४० पराक्रमंदर्शयितुंतेजसाप्रज्वलन्निव प्रचक्रमेकालरूपीसर्वलोकस्यपश्यतः ४१ विकृष्यचापंरामस्तुरावणंप्रतिविध्यच हर्षयन्वानरानीकंकालांतकइवाबभौ ४२ क्रुद्धंरामस्यवदनंदृ ष्ट्वाशत्रुंप्रधावतः तत्रसुःसर्वभूतानिचचालचवसुंधरा ४३ रामंदृष्ट्वामहारौद्रमुत्पातांश्चसुदारुणान् त्रस्तानिसर्वभूतानिरावणंचाविशद्भयम् ४४ विमानस्थाःसुरगणाःसिद्धगंधर्वकिन्नराः ददृशुःसुमहा युद्धंलोकसंवर्तकोपमम् ऐंद्रमस्त्रंसमादायरावणस्यशिरोच्छिनत् ४५ मूर्द्धानोरावणस्याथबहवोरुधि रोक्षिताः गगनात्प्रपतंतिस्मतालादिवफलानिहि ४६ नदिनंनचवैरात्रिर्नसंध्यानदिशोपिवा प्रकाशंतेन तद्रूपंदृश्यतेतत्रसंगरे ४७

४२ ४३ ४४ लोकसंवर्तकोपमंसर्वलोकप्रलयकृदाडीबकादियुद्धसदृशं ४५ मूर्धानःरामबाणकृत्ताइतिशेषः ४६ नदिनमित्यादिअनेनानेकदिनंरामरावणयोर्निरंतरंयुद्धवृत्तमितिसूचितम् तद्रूपंछिन्नमस्तकरावणरूपंपुनःपुनःशिरःप्रा दुर्भावात् ४७

तदेवाह ततइति एकवर्चसांतुल्यतेजसाम् ४८ शांतोगतचेष्टः ४९ ५० निष्फलत्वंयाताःप्राप्ताःनिष्फलाजाताइतिक्वचित्पाठः
५१ ५२ कुंडलाकारेगर्तेसंस्थितम् ५३ अनलास्त्रेणाग्नेयास्त्रेण ५४ ५५ ५६ शितैस्तीक्ष्णैः ५७ तेजोपगमाच्चम्लानरूपोब

ततोरामोबभूवाथविस्मयाविष्टमानसः शतमेकोत्तरंछिन्नंशिरसांचैकवर्चसाम् ४८ नचैवरावणःशांतोदृ
श्यतेजीवितक्षयात् ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्द्धनः ४९ अस्त्रैश्चबहुभिर्युक्तश्चिंतयामासरा
घवः येयैर्बाणैर्हतादैत्यामहासत्वपराक्रमाः ५० तएतेनिष्फलंयातारावणस्यनिपातने इतिचिंता-
कुलेरामेसमीपस्थोबिभीषणः ५१ उवाचराघवंवाक्यंब्रह्मदत्तवरोत्यसौ विच्छिन्नाबाहवोप्यस्य-
विच्छिन्नानिशिरांसिच ५२ उत्पत्स्यंतिपुनःशीघ्रमित्याहभगवानजः नाभिदेशेमृतंतस्यकुंडलाकार
संस्थितम् ५३ तच्छोषयानलास्त्रेणतस्यमृत्युस्ततोभवेत् बिभीषणवचःश्रुत्वारामःशीघ्रपराक्रमः
५४ पावकास्त्रेणसंयोज्यनाभिंविव्याधरक्षसः अनंतरंचचिच्छेदशिरांसिचमहाबलः ५५ बाहूनपि
चसंरब्धोरावणस्यरघूत्तमः ततोघोरांमहाशक्तिमादायदशकंधरः ५६ बिभीषणवधार्थायचिक्षेपक्रो
धविह्वलः चिच्छेदराघवोबाणैस्तांशितैर्हेमभूषितैः ५७ दशग्रीवशिरश्छेदात्तदातेजोविनिर्गतम् म्ला-
नरूपोबभूवाथछिन्नैःशीर्षैर्भयंकरैः ५८ एकेनमुख्यशिरसाबाहुभ्यांरावणोबभौ रावणस्तुपुनःक्रु-
द्धोनानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ५९ ववर्षरामंतंसमस्तथाबाणैर्ववर्षच ततोयुद्धमभूद्घोरंतुमुलंरोमह-
र्षणम् ६०

भूव ५८ मुख्यशिरसेत्यनेनान्यानियुद्धादिकालेएवप्रादुर्भवंतीतिसूचितम् ५९ ६० ६१ ६२ ६३

६१ प्रथितः कथितः उत्तमांगंशिरः ६२ मर्मणिउरस्थलरूपे ६३ ६४ आकाशमयमित्यनेनातिमहत्त्वंसूचितंआकाशपदेनव्या
पकत्वाद्धिरण्यगर्भोवागौरवेमेरुमंदरोयस्यसदृशाविनिशेषः ६५ भास्करवर्चसाभातंतत्तुल्यतेजः प्रकाशंअस्त्रशब्दोर्थवा-

अथसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा विसृजास्त्रंवधायास्यब्राह्मंशीघ्रंरघूत्तम ६१ विनाशकालः प्रथि
तोयः सुरैः सोद्यवर्तते उत्तमांगनचैतस्यछेत्तव्यंराघवत्वया ६२ नैवशीर्षिप्रभुर्वध्योवध्यएवह्निमर्मणि
ततः संस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमातलेः ६३ जग्राहससशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगम् यस्यपार्श्वेतुपव-
नः फलेभास्करपावकौ ६४ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालामहौजसः
६५ जाज्वल्यमानंवपुषाभातंभास्करवर्चसा तमुग्रमस्त्रंलोकानांभयनाशनमद्भुतम् ६६ अभिमंत्र्यततो
रामस्तंमहेषुंमहाभुजः वेदप्रोक्तेनविधिनासंदधेकार्मुकेबली ६७ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे
सर्वभूतानिवित्रेसुश्चचालचवसुंधरा ६८ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानम्यकार्मुकम् चिक्षेपपरमायत्त
स्तमस्त्रंमर्मघातिनम् ६९ सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रपाणिविसर्जितः कृतांतइवधारास्योन्यपतद्रावणोर
सि ७० सनिमग्नोमहाघोरः शरीरांतकरः परः बिभेदहृदयंतूर्णंरावणस्यमहात्मनः ७१ रावणस्याहर
त्प्राणान्विवेशधरणीतले सशरोरावणंहत्वारामतूणीरमाविशत् ७२

चिः शस्त्रपर्यायोत्र ६६ वेदप्रोक्तेनब्र
ह्मास्त्रविधिनाअभिमंत्र्येत्यन्वयः ६७ ६८ भृशमतिशयेन ६९ वज्रपाणिनात्यक्तोवज्रइवसबाणोरावणोरसिन्यपतत् ७०
७१ वेगवशाद्रावणप्राणहरणोत्तरंभूमौप्रविश्यपुनः स्वाधिष्ठातृदेवतातेजोवशाद्रामतूणीरंप्रविष्टः ७२ ६ ६

भ्रमिइति शरपतनकालजातभ्रमिवेगेन ७३ ७४ दशग्रीवनिधनंरामविजयंचदृष्ट्वाविदुद्रुवुरित्यन्वयः ७५ ततोरामजयंरा वणस्यतद्वधंतनोरामाद्वधंचवदंतोविनेदुरनेनान्वयः सिंहनादांश्चक्रुरित्यर्थः ७६ ७७ सूर्यतुल्यंरावणस्यदेहोत्थंतेजोरघुश्रे- ष्ठंप्रविवेशतंप्रविश्यतदाज्ञयावैकुंठलोकंजगामेतिबोध्यम् ७८ ७९ वयंत्वितिवयंदेवाअपितेजसाद्योतमानाअपिसात्त्विका

तस्यहस्तात्पपातासुसशरंकार्मुकंमहत् गतासुर्भ्रमिवेगेनराक्षसेंद्रोपतद्भुवि ७३ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहत- शेषाश्चराक्षसाः हतनाथाभयत्रस्तादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ७४ दशग्रीवस्यनिधनंविजयंराघवस्यच ततो विनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ७५ वदंतोरामविजयंरावणस्यचतद्वधम् अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रि दशदुंदुभिः ७६ पपातपुष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि तुष्टुवुर्मुनयःसिद्धाश्चारणाश्चदिवौकसः ७७ अथां तरिक्षेननृतुःसर्वतोप्सरसोमुदा रावणस्यचदेहोत्थंज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ७८ प्रविवेशरघुश्रेष्ठंदेवानां पश्यतांसताम् देवाऊचुरहोभाग्यंरावणस्यमहात्मनः ७९ वयंतुसात्त्विकादेवाविष्णोःकारुण्यभाजनाः भयदुःखादिभिर्व्याप्ताःसंसारेपरिवर्तिनः ८० अयंतुराक्षसःक्रूरोब्रह्महातीवतामसः परदाररतोवि- ष्णुद्वेषीतापसहिंसकः ८१ पश्यत्सुसर्वभूतेषुराममेवप्रविष्टवान् एवंब्रुवत्सुदेवेषुनारदःप्राहसु- स्मितः ८२

अपिसत्त्वप्रधानाअपिविष्णोर्भगवतःकरुणापात्रभूताअपिभयदुःखादिव्याप्ताःपुनःपुनःसं सारभाजश्च ८० अयंराक्षसःक्रूरोपिब्रह्महापिअत्यंततामसोपिपरदाररतत्वादिगुणोपि ८१ रामंप्रविष्टवान्तत्प्रवेशे नमोक्षद्वारंलब्धवान्वैकुंठगतानांप्रतिसंचरेमुक्तिश्रवणात्इत्याश्चर्यमित्यर्थः ८२ ७ ७ ७

रावणोद्वेषसंयुक्तोपिभृत्यैःसहरामचरित्रंशुकसारणादिभ्यःश्रुत्वानद्वेषादेवानिशंतंहृदिभावयन् अत्रश्रुत्वाभावयन्नित्यनेन श्रवणमनननिदिध्यासनसंपदुक्ता मनननमनुक्तमपिअर्थाक्षिप्तंबोध्यम् तथारामात्स्वनिधनंश्रुत्वाभयात्सर्वत्रराघवंपश्यन्नूइदंफलंलब्धवानितिशेषः तस्यचदर्शनस्यसार्वकालिकत्वमाह अनुदिनंस्वप्नेपिराममेवपश्यति अनेनसाक्षात्कारउक्तःएवंसगुणविषयत्वादेषांवैकुंठलोकप्राप्तिद्वारामोक्षजनकत्वम् दहराद्युपासनावदितिबोध्यम् ८३ ८४ उपसंहरतिक्रोधोपीतिअपिनापःप्रीत्येवमाचरेत् तस्यमुक्तिःसर्वथेतिध्वनितंगुरुबोधःगुरुसेवाजन्योबोधस्तद्वत् अधिकःसर्वधर्माधिकोऽभ

शृणुतात्रसुरायूयंधर्मतत्त्वविचक्षणाः रावणोराघवद्वेषादनिशंहृदिभावयन् ८३ भृत्यैःसहसदाराम चरित्रंद्वेषसंयुतः श्रुत्वारामात्स्वनिधनभयात्सर्वत्रराघवम् ८४ पश्यन्ननुदिनंस्वप्नेराममेवानुपश्यति क्रोधोपिरावणस्याशुगुरुबोधाधिकोभवत् ८५ रामेणनिहतश्चांतेनिर्धूताशेषकल्मषः रामसायुज्यमेवापरावणोमुक्तबंधनः ८६ पापिष्ठोवादुरात्मापरधनपरदारेषुसक्तोयदिस्यान्नित्यंस्नेहात्भयाद्वारघुकुलतिलकंभावयन्संपरेतः भूत्वाशुद्धांतरंगोभवशतजनितानेकदोषैर्विमुक्तःसद्योरामस्यविष्णोःसुरवरविनुतंयातिवैकुंठमाद्यम् ८७

वदित्यर्थः ८५ भगवतोहस्तान्मृत्युरप्येवंफलक इत्याह रामेणेतिसहसमानेदेशेयुज्यतेसयुक्तस्तस्यभावःसायुज्यंसमानलोकवासइत्यर्थः तदेवाभिप्रेत्याग्रेवक्ष्यतिवैकुंठंयातीति ८६ दुरात्मापरानिष्टादिचिंतकःपापिष्ठत्वंकायिकपापवत्त्वंतदेवस्फुटयतिपरधनपरदारेत्यादिस्नेहाद्भयाद्वेत्यनेनोभयोस्तुल्यफलत्वंस्नेहाद्भोप्यादिभयाद्रावणादिस्तत्रस्नेहवतामैहलौकिकसुखाधिक्यंविशेषइतिबोध्यंपारलौकिकंतुफलंतुल्यमित्याशयेनवाशब्दःअंतरंगंअंतःकरणंतच्छुद्धंयस्यसः सुरवरोब्रह्मा ८७ ७७

त्रिभुवनस्यविषमंदुःखदंशरैर्दलितंविदारितंवपुर्यस्यसः बंधुरांगः यथोचितंनतोन्नतांगः एवंध्यातॄणांसर्वभयापहमितितंत्रेषु प्रसिद्धम् ८८ इतिश्रीमत्सकल० युद्धकांडेएकादशःसर्गः ११ रामइति १ तेषांवीराणामुत्साहार्थंवाक्यमाह भवनमिति एवं

हत्वायुद्धेदशास्यंत्रिभुवनविषमंवामहस्तेनचापंभूमौविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकम् आरक्तोपांतनेत्रःशरदलितवपुःसूर्यकोटिप्रकाशोवीरश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतःपातुमांवीररामः ८८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेरावणवधोनाम एकादशःसर्गः ११ श्रीमहादेवउवाच रामोबिभीषणंदृष्ट्वाहनूमंततथांगदम् लक्ष्मणंकपिराजंचजांबवंततथापरान् १ परितुष्टेनमनसासर्वानिदमब्रवीद्वचः भवतांबाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया २ कीर्तिःस्थास्यतिवःपुण्यायावच्चंद्रदिवाकरौ कीर्तयिष्यंतिभवतांकथांत्रैलोक्यपावनीम् ३ ययोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमांगतिम् एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वारावणंपतितंभुवि ४ मंदोदरीमुखाःसर्वाःस्त्रियोरावणपालिताः पतितारावणस्याग्रेशोचंत्यःपर्यदेवयन् ५ बिभीषणःशुशोचार्तःशोकेनमहताहृतः पतितोरावणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ६ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबोधयस्वबिभीषणम् करोतुभ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ७ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याःपतिताविलपंतिच निवारयतुताःसर्वाराक्षसीरावणप्रियाः ८

विधवाक्येनबाधितावीरारणेप्राणव्ययेनापिस्वाभीष्टंसाधयंतीतिसूचितम् २ अथपारितोषिकंददातिकीर्तिरितिवःपुण्याकीर्तिःस्थास्यतीतिकिंचययाकीर्त्यासंयुक्तामिमांभवतांविजयकथांयेकीर्तयिष्यंतितेपरमांगतिंयास्यंति ३ ४ ५ पर्यदेवयत्शोकेनविललापेत्यर्थः ६ बोधयस्वशोकापनयनवाक्यैःसंसारानित्यत्वंबोधयेत्यर्थः ७ ८ ९

मृतकस्यरावणस्यसमीपेमृतकतुल्यतयानिश्चेष्टंपतितम् ९ अयंत्वकः आत्मनःशुद्धबुद्धस्वभावत्वान्नकेनापिसंबंधइतिभावः
१० किंचसृष्टेःपुरानवास्यकश्चित्संबंधोनैवासीत् एवमितःपरमिदानींचनकश्चित्संबंधःपूर्वापरकालयोःसंबंधाभावेनमध्येपि
नवास्तवःसंबंधःकिंत्वाभिमानिकएवेतिभावः नदेवदृष्टांतेनाह यद्वदितितोयौघपतिताः सिकताजलवेगाहताःकिंचिद्दूरंमिलिता–
यांतिततःकाश्चित्गुरुतयाअधस्तिष्ठंतिलघुतयाविलीयंतेवाअपरागच्छंतितासांयथानकश्चित्संबंधः ११ एवंदेहिनःकालेनत

एवमुक्तोथरामेणलक्ष्मणोगाद्विभीषणम् उवाचमृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् ९ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्रवीत् यंशोचसित्वंदुःखेनकोयंतवविभीषण १० त्वंवास्यकतमःसृष्टेःपुरेदानीमितःपरम् यद्वत्तोयौघपतिताःसिकतायांतिनद्दशाः ११ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः यथाधानाःस्रुवेधाना भवंतिनभवंतिच १२ एवंभूतेषुभूतानिप्रेरितानीशमायया त्वंचेमेवयमन्येचतुल्याःकालवशोद्भवाः १३ जन्ममृत्यूयदायस्मात्तदातस्माद्भविष्यतः ईश्वरःसर्वभूतानिभूतैःसृजतिहंत्यजः १४

द्वेगेनसंयुज्यंतेवि
युज्यंतेचवस्तुतश्चतेषांनकश्चित्संबंधइत्यर्थः दृष्टांतांतरमाह यथेतिधानाभृष्टयवास्तास्रुऊर्ध्वाधरभावेनकाश्चिद्धानाःक्ष
णंभवंतिततःपुनस्तासांस्निग्धत्वात्ततोनभवंतिवियुज्यंते १२ एवमीशमाययाप्रेरितानिभूतानिभूतेषुसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचे
त्यर्थः एवमयंसंयोगोवियोगश्चतवैवेतिनकिंतुसर्वेषामस्माकंतुल्यइत्याह त्वंचेमेवयमित्यादि अस्माकमप्येवंवियोगोभा
वीतिभावः १३ यदायस्मिन्कालेयस्माज्जन्ममृत्यूकर्मसहकृतोभगवताकल्पितोनदातस्मिन्कालेतौभविष्यतएवनत्वन्यथेत्यर्थः १४

यथाबालोनपेक्षोपिबाल्यस्वभावादेवस्वैर्मृन्मयादिभिश्चित्रैःस्वनिर्मितानितादृशानिसृजतिहे स्त्रीपुरुषाकारेहत्वातृतीय मेकंनिर्मीयै तद्द्दंजातमनयोरपत्यमितिव्यवहरतिपरस्पराभिघातेननाशयतिचैवमीश्वरअनपेक्षोपिसृजनजन्यफलानपेक्षो ऽपिआत्मसृष्टैरेवभूतैःप्राणिभिःस्त्रीपुरुषग्राम्यव्यवहारद्वारापराणिसृजतितत:केनचित्किंचिद्दंतिचननुतेषामेवतत्र कर्तृत्वम स्त्विस्यत्राह अस्वतंत्रैरितितृणमात्रचालनेपिस्वातंत्र्यरहितैःननुतत्किंसृज्यमानदेहएवजीवोनेत्याह देहेनेतिजीवास्तेनदेहेन देहिनोननुदेहात्मानएवतेननुदेहःकिमपिकारणमेवनेत्याह देहादितिकर्मद्वारेतिशेषः १५ अस्यव्यवहारस्यानादित्वेदृष्टांतमा

आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् देहेनदेहिनोजीवादेहाद्देहोभिजायते १५ बीजादेवयथाबी जदेहान्यइवशाश्वतः देहीदेहविभागोयमविवेककृतःपुरा १६ नानात्वजन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिःक्रिया फलम् द्रष्टुराभात्यतद्धर्मायथाग्नेदारुविक्रिया: १७

ह बीजादेवेतिसचदेहादन्यइवअन्यएवेत्यर्थः भेदकंधर्ममाह शा श्वतइतितेननित्यत्वानित्यत्वाभ्यांदेहदेहिनोर्भेदउक्तः वस्तुतस्तस्यदेहिव्यवहारप्रयोजकोदेहसंबंधोपिकल्पितएवेत्याह दे हीति अविवेककृतःअंतःकरणेनात्मनोऽविवेकात् अहंममेत्यादिबुद्धिरितिभावः एवंचदेहएवममताबुद्धेरवास्तवत्वेन्मात्रादौ ममत्वबुद्धिःसुतरामवास्तवीतिसूचितम् १६ वस्तुतोभ्रात्रादौस्वातिरिक्तत्वबुद्धिर्नाशादिबुद्धिश्चसर्वमिथ्यैवशक्तिरजता दिबुद्धिवदित्याह नानात्वमितिनानात्वंभेदः क्रियाफलंसुखदुःखे एतेअतद्धर्मा अनात्मधर्माद्रष्टस्तद्वृत्तित्वेनभांति अंतःकर णतत्कार्यधर्माएवैतेतदविवेकात् आत्मनिभांतियथादारुगतवक्रत्वादिनातद्गताग्नेर्वक्रत्वादितिभावः १७ ७ ७

तद्भिन्नानात्मादयः देहसंयोगाद्देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते असद्ग्रहोऽहंममताबुद्धिः यथासदसद्वान्यत्किंचिद्वस्तु आग्र
हात् ध्यायतो भृंगिकीटन्यायेन तथा प्रथा भवति ध्यायमानवस्तु सदसत्त्वाभ्यां ध्यातुरपि सदसत्त्वप्रथा भवति तद्वत् अनेन वा-
स्तवता नाशादीनां निराकृता एवं च शोको निरालंब इति तात्पर्यम् १८ ज्ञानाच्च दुःखनिवृत्तिरित्याह प्रसक्तस्येति यथा प्रसक्तस्या
हंभावाभावात्संसृतिर्न भाति प्रस्वापोऽत्र सुषुप्तिः तथा विमुक्तस्य तत्त्वज्ञानाज्जीवन्मुक्तस्य जीवतोऽपि अनहंकृतेः अहंकाराभा-
वात्तथा संसाराभावात्तज्जन्यदुःखशोकाद्यभाव इत्यर्थः १९ उपसंहरति तस्मादिति मायामनोधर्मं मायापरिणाममनोधर्मं

तद्भिन्नं देहसंयोगादात्मन्याभात्यसद्ग्रहात् प्रथा यथा तथा चान्यत्ध्यायतोऽसत्सदाग्रहात् १८ प्रसक्त
स्यानहंभावात्तदा भाति न संसृतिः जीवतोऽपि तथा तद्वद्विमुक्तस्यानहंकृतेः १९ तस्मान्मायामनोध
र्मजत्वहंममतात्मजम् रामभद्रे भगवति मनोधेह्यात्मनीश्वरे २० सर्वभूतात्मनि परे मायामानुषरू
पिणि बाह्येंद्रियार्थसंबंधात्त्याजयित्वा मनः शनैः २१ तत्र दोषान्दर्शयित्वा रामानंदेन योजय देह
बुद्ध्या भवेद्भ्राता पिता माता सुहृत्प्रियः २२

अहंममतात्मकं जहि अन्यधर्मस्यान्यनिष्ठत्वेन ग्रहात् भ्रमत्वं मायाप
रिणामत्वेन मनसो जडत्वमुक्तं मनो मात्रांतःकरणं आत्मनीश्वरे इत्यनेन तस्यैव मुख्यमात्मत्वं मन्येतत्प्रतिबिंबत्वादात्मव्यव
हारमात्रमिति भावः २० उक्तमेव पुनराह सर्वभूतात्मनीति बाह्येंद्रियविषयसंबंधात् मनो दूरीकृत्य भगवति नियोजय तत्संबंध
त्यागोपायमाह तत्र दोषानिति ननु भगवति तदनुसंधानेऽपि कथं संसारहानिस्तत्राह देहबुद्ध्येति देहेंतःकरणादावात्मबुद्ध्ये
त्यर्थः भगवतो मनसानुसंधाने तत्प्रसादाद्देहभिन्नात्मप्रतीतेस्तदविवेककृतसंसारस्य स्वत एव हानिरिति भावः २१ २२ ७

२३ तदेवपुनर्दर्शयिताहमिथ्येति अगारंगृहम् २४ अज्ञानस्याजस्त्रंपरिणामस्वभावतयातज्जन्यानांक्षणसंगमभंगुरत्वम् २५ प्रारब्धभोगंविनादुस्त्यजमितिबुद्ध्याराज्यादिभुंजन्ननुवर्तस्वतत्पालनेयत्नस्व २६ भूतंभविष्यच्चाभजन्कथमिदंगतंकथमग्रे

विलक्षणंयदादेहात्जानात्यात्मानमात्मना तदाकःकस्यवाबंधुर्भ्रातामातापितासुहृत् २३ मिथ्याज्ञान वशाज्जातादारागारादयःसदा शब्दादयश्चविषयाविविधाश्चैवसंपदः २४ बलंकोशोभृत्यवर्गोरा- ज्यंभूमिःसुतादयः अज्ञानजत्वात्सर्वेतेक्षणसंगमभंगुराः २५ अयोत्तिष्ठत्वहृदारामभावयन्भक्तिभावि तम् अनुवर्तस्वराज्यादिभुंजन्प्रारब्धमन्वहम् २६ भूतंभविष्यदभजन्वर्तमानमथाचरन् विहरस्व. यथान्यायंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ आज्ञापयतिरामस्त्वांयद्भ्रातुःसांपरायिकम् तत्कुरुष्वयथाशास्त्रं रुदतीश्चापियोषितः २८ निवारयमहाबुद्धेलंकांगच्छतुमांचिरम् श्रुत्वायथावद्वचनंलक्ष्मणस्यबिभी षणः २९ त्यक्त्वाशोकंचमोहंचरामपार्श्वमुपागमत् विमृश्यबुद्ध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः ३० रामस्यै वानुवृत्त्यर्थमुत्तरंपर्यभाषत नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो ३१ नार्होऽस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शि नम् श्रुत्वातद्वचनंप्रीतोरामोवचनमब्रवीत् ३२ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनम् क्रियतामस्य- संस्कारोममाप्येषयथातव ३३

भविष्यतीत्यविचारयन् एवंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ २८ यथावद्वचनंयथोक्तंवचनम् २९ विमृश्य भगवच्छत्रोःक्रियाकरणेभगवतोदुःखंस्यादितिविचार्य ३० ३१ ३२ निर्वृत्तंनिष्पन्नंयथानवभ्रातानथाममापिमरणेनविरोधस्यापगमा त् ३३

सांत्ववाक्यैः शोकापनोदकवाक्यैः ३४ ३५ आहिताग्नेरग्निहोत्रिणो यथाकार्यं योग्यं तथैवौर्ध्वदेहिकमकरोत् ३६ विधियुक्तं मंत्रादियुक्तम् ३७ ३८ प्रदाय चोदकं तस्मै इति शकुंजलं करकादिपात्रे श्वत्थशाखायां तदुद्देशेन बध्वेत्यर्थः अनुनयामास विग

रामाज्ञां शिरसा धृत्वा शीघ्रमेव बिभीषणः सांत्ववाक्यैर्महाबुद्धिं राज्ञीं मंदोदरीं तदा ३४ सांत्वयामास धर्मात्मा धर्मबुद्धिर्बिभीषणः त्वरयामास धर्मज्ञः संस्कारार्थं स बांधवान् ३५ चित्यां निवेश्य विधिवत् पितृमेधविधानतः आहिताग्नेर्यथाकार्यं रावणस्य बिभीषणः ३६ तथैव सर्वमकरोद्बंधुभिः सह मंत्रिभिः ददौ च पावकं तस्य विधियुक्तं बिभीषणः ३७ स्नात्वा चैवार्द्रवस्त्रेण तिलान् दर्भाभिमिश्रितान् उदकेन च संमिश्रान् प्रदाय विधिपूर्वकम् ३८ प्रदाय चोदकं तस्मै मूर्ध्ना चैनं प्रणम्य च ताः स्त्रियोऽनुनयामास सांत्वमुक्त्वा पुनः पुनः ३९ गम्यतामिति ताः सर्वा विविशुर्नगरं तदा प्रविष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु बिभीषणः ४० रामपार्श्वमुपागत्य तदातिष्ठद्विनीतवत् रामोऽपि सह सैन्येन ससुग्रीवः सहलक्ष्मणः ४१ हर्षं लेभे रिपून्हत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः मातलिश्च तदा रामं परिक्रम्याभिवंद्य च ४२ अनुज्ञातश्च रामेण ययौ स्वर्गं विहायसा ततो हृष्टमना रामो लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् ४३ बिभीषणाय मे लंकाराज्यं दत्तं पुरैव हि इदानीमपि गत्वा त्वं लंकामध्ये बिभीषणं ४४ अभिषेचय विप्रैश्च मंत्रवद्विधिपूर्वकम् इत्युक्तो लक्ष्मणस्तूर्णं जगाम सह वानरैः ४५

तशोकाश्च कार ३९ ग

म्यतामिति बिभीषणेनोक्ता इति शेषः ४० युद्धमूर्ध्नि हतस्य सद्यः शोचत्वात्तद्दहरेव सर्वं प्रेतकृत्यं समाप्य रामसमीपमागमनम् ४१ ४२ ४३ ४४ ४५

लंकांजगामेत्यन्वयः ततः स्वर्णकलशै राक्षसेंद्रस्याभिषेकं प्रचक्रे ४६ उपायनपुरस्कृतोग्रेकृतमुपायनं येन सः आहिताग्न्यादित्वा
त्परनिपातः ४७ आगत्यदंडप्रणामं दंडवत्प्रणामम् ४८ कृतकृत्य मिव प्रतिज्ञातार्थसिद्ध्येतिभावः ४९ महान्देवैरपिदुर्जेयः

लंकांस्वर्णकलशैः समुद्रजलसंयुतैः अभिषेकं शुभं चक्रे राक्षसेंद्रस्य धीमतः ४६ ततः पौरजनैः सार्द्धं ना-
नोपायनपाणिभिः बिभीषणः ससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः ४७ दंडप्रणाममकरोद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः
रामोबिभीषणं दृष्ट्वा प्राप्तराज्यं मुदान्वितः ४८ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यत सहानुजः सुग्रीवं च समालिं-
ग्य रामोवाक्यमथाब्रवीत् ४९ सहायेन त्वया वीर जितो मे रावणो महान् बिभीषणोऽपि लंकायामभिषि
क्तो मया नघ ५० ततः प्राह हनूमंतं पार्श्वस्थं विनयान्वितम् बिभीषणस्यानुमते गच्छ त्वं रावणालयम्
५१ जानक्यै सर्वमाख्याहि रावणस्य वधादिकम् जानक्याः प्रतिवाक्यं मे शीघ्रमेव निवेदय ५२ एवमा-
ज्ञापितो धीमान्रामेण पवनात्मजः प्रविवेश पुरीं लंकां पूज्यमानो निशाचरैः ५३ प्रविश्य रावणगृहं शिंश
पामूलमाश्रिताम् ददर्श जानकीं तत्र कृशां दीनामनिंदिताम् ५४ राक्षसीभिः परिवृतां ध्यायंतीं राममेव हि
विनयावनतो भूत्वा प्रणम्य पवनात्मजः ५५ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रह्वो भक्त्याग्रतः स्थितः तं दृष्ट्वा जानकी तू-
ष्णीं स्थित्वा पूर्वस्मृतिं ययौ ५६

बिभीषणः पूर्वं प्रतिज्ञाताभिषेकः ५० बिभीषणस्यानुमते लंकाधीशत्वात्तदाज्ञां गृहीत्वा ५१ ५२ ५३ अ
निंदितां रावणतिरस्कारादप्राप्तनिंदाम् ५४ ५५ भक्त्येति प्रह्वत्वादेर्हेतुकथनं पूर्वस्मृतिं पूर्वमागतो यः स एवायमिति स्मृतिं स्मरणं ययौ
प्राप्तवती ५६

भवत् अभवदित्यर्थः अडभावआर्षः रामस्यभाषितंरामभाषितंसंदेशम् ५७ वानराणांसैन्यैः सहैवलक्ष्मणश्चकुशलीसर्वेकु-
शलिनइत्यर्थः ५८ राज्येबिभीषणंकृत्वाइत्यनेननिरवशेषसर्वकृत्यसिद्धिरुक्ता ५९ तेप्रियवाक्यस्यसमंरत्नादिषुनकिंचि-

ज्ज्ञात्वातंरामदूतंसाहर्षात्सौम्यमुखीभवत्सतांसौम्यमुखींदृष्ट्वातस्याःपवननंदनः रामस्यभाषितंसर्वमाख्या
तुमुपचक्रमे ५७ देविरामःससुग्रीवोबिभीषणसहायवान् कुशलीवानराणांचसैन्यैश्चसहलक्ष्मणः
५८ रावणंससुतंहत्वासबलंसहमंत्रिभिः त्वामाहकुशलंरामोराज्येकृत्वाबिभीषणम् ५९ श्रुत्वाभर्तुः
प्रियंवाक्यंहर्षगद्गदयागिरा किंतेप्रियंकरोम्यद्यनपश्यामिजगत्त्रये ६० समंतेप्रियवाक्यस्यरत्नान्याभ
रणानिच एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ६१ रत्नौघाद्विविधाद्वापिदेवराज्याद्विशिष्यते हतशत्रुं
विजयिनंरामंपश्यामिसुस्थिरम् ६२ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीप्राहमारुतिम् सर्वेसौम्यागुणाःसौ
म्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ६३ रामंद्रक्ष्यामिशीघ्रंमामाज्ञापयतुराघवः तथेतितांनमस्कृत्ययोद्धंद्रष्टुंरघूत्त
मम् ६४ जानक्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवेदयत् यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांचफलोदयः ६५ तांदेवीं
शोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम् एवमुक्तोहनुमतारामोज्ञानवतांवरः ६६ मायासीतांपरित्यज्यजानकी-
मनलेस्थिताम् आदातुमनसाध्यात्वारामःप्राहबिभीषणम् ६७

पश्यामि ६०६१ देवराज्यादित्यस्यअपीतिशेषः आप्तजयस्य
रामस्यसर्वतोप्यधिकंनिरवधिफलदातृत्वादितिभावः ६२ सौम्याःसोमवत्चंद्रवत्प्रियदर्शनाःशोभमानाइतियावत्सौम्यसोमव
त्प्रियदर्शन ६३ ६४ कर्मणांयुद्धादीनांफलोदयरूपांतांदेवीमित्यन्वयः ६५ ६६ अनलेअग्नौस्थितांजानकीमादातुंमनसाध्यात्वाबि
भीषणंप्राहेत्यन्वयः ६७ ७

विरजवस्त्राणिनिर्मलवस्त्राणितदाढ्यांतैःशोभिताम् ६८ सहमारुतिःसमासेपिवैकल्पिकत्वात्समासाभावः ६९शिबिकोत्तमे
सर्वशिबिकाभ्यउत्तमेशिबिकारूपेवाहनेयाष्टिकैः आचारवशाद्यष्टिहस्तैरक्षिकैःषंढैर्बहुभिर्गुप्ताम् ७० ७१ कोलाहलंप्रकुर्वतः

गच्छराजन्जनकजामानयाशुममांतिकम् स्नातांविरजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभूषिताम् ६८ बिभीषणो-
पितच्छ्रुत्वाजगामसहमारुतिः राक्षसीभिःसुवृद्धाभिःस्नापयित्वातुमैथिलीम् ६९ सर्वाभरणसंपन्नामा
रोप्य शिबिकोत्तमे याष्टिकैर्बहुभिर्गुप्तांकंचुकोष्णीषिभिःशुभाम् ७० तांद्रष्टुमागताःसर्वेवानराजन
कात्मजाम् तान्वारयंतोबहवःसर्वतोवेत्रपाणयः ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतोरामपार्श्वमुपाययुः दृष्ट्वा
तांशिबिकारूढांदूरादथरघूत्तमः ७२ बिभीषणकिमर्थंतेवानरान्वारयंतिहि पश्यंतुवानराःसर्वेमैथि
लीमातरंयथा ७३ पादचारेणसायातुजानकीममसन्निधिम् श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा
७४ पादचारेणशनकैरागतारामसन्निधिम् रामोपिदृष्ट्वातांमायासीतांकार्यार्थनिर्मिताम् ७५ अवाच्यवा
दान्बहुशःप्राहतांरघुनंदनः अमृष्यमाणासासीतावचनंराघवोदितम् ७६ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालय
हुताशनम् विश्वासार्थंहिरामस्यलोकानांप्रत्ययायच ७७ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणोपितदैवहि
महाकाष्ठचयंकृत्वाज्वालयित्वाहुताशनम् ७८

दूरेतिष्ठतेतिवदंतः ७२ तेयाष्टिकाः ७३ सायासूर्यचंद्रादिभिर
पितत्त्वतोऽज्ञाताताद्दृशींवानराःसुखेनपश्यंत्वित्याशयःशिबिकात्शिबिकायाःलिंगव्यत्ययआर्षः ७४ ७५ अवाच्यवा-
दान्वक्तुमनर्हवचनानिपरपुरुषगृहेस्थितासिधिक्त्वामित्यादीनि ७६ प्रत्ययायविश्वासाय ७७ ७८ ६ ६

७९ ८० ८१ सर्वतःपातुशीतोभवत्वित्यर्थः ८२ ८३ ज्ञःसर्वज्ञोपिरामःकथंसीतामत्यजत् वन्हिप्रवेशमनुज्ञातवाःनितिप्राहुः
८४ इतिश्रीमत्सकल० अध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ ततइति १ २ ३ साक्षीअंतर्यामितयासर्वद्र

रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ततःसीतापरिक्रम्यराघवंभक्तिसंयुता ७९ पश्यतांसर्वलो
कानांदेवराक्षसयोषिताम् प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ८० बद्धांजलिपुटाचेदमुवा
चाग्निसमीपगा यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ८१ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपाव
कः एवमुक्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनम् ८२ विवेशज्वलनंदीप्तनिर्भयेनहृदासती ८३ दृष्ट्वा
ततोभूतगणाःससिद्धाःसीतांमहावन्हिगतांभृशार्ताः परस्परंप्राहुरहोससीतांरामःश्रियंस्वांकथम
त्यजज्ज्ञः ८४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ श्री
महादेवउवाच ततःशक्रःसहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा कुबेरश्चमहातेजाःपिनाकीवृषवाहनः १ ब्र-
ह्माब्रह्मविदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्धचारणैः पितरोऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः २ एतेचान्येविमानाग्र्ये
राजग्मुर्यत्रराघवः अब्रुवन्परमात्मानंरामंप्रांजलयश्चते ३ कर्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञानविग्रहः
वसूनामष्टमोसित्वंरुद्राणांशंकरोभवान् ४ आदिकर्तासिलोकानांब्रह्मात्वंचतुराननः अश्विनौघ्राण
भूतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ५

ष्टा अथसार्वात्म्यमाह वसूनामित्यादि ४ आदिकर्तासृष्टेःप्रथमक-
र्तीविराड्रूपमाहाश्विनावित्यादि इदंपुराणांतरोक्तस्यसर्वस्योपलक्षणम् ५ ६ ७ ८

आदिरुत्पत्तिकृत् अंतोनाशकृत्सदोदितः रात्रिदिनव्यवहारहीनः शुद्धः मायागुणास्पृष्टः अतएवसदाबुद्धः ज्ञानस्वरूपः अ
तएवमुक्तोसंसारी अगुणोऽद्वयइतिच्छेदः ६ त्वन्मा ययासंवृतानांसंवृतज्ञानानाम् चिदात्मकः शुद्धज्ञानस्वरूपः ७ तेजसा
सहस्थानंहृतंतेजोऽपिहृतंस्थानंचेत्यर्थः ८ ९ अशेषस्यस्थितिकारणंअध्यात्मज्ञानिनआत्मविषयतत्त्वज्ञानवंतः हेयाहेये
दुःखसुखेनत्साधनेनद्वूपंद्वंद्वविहीनंकूटस्थत्वात्सत्तामात्रंसर्वस्यत्हृदिनिष्ठतीनिव्यवहारनियामकंहृशिङ्गींनंइकृत्कृष्णा

लोकानामादिरंतोसिनित्यएकःसदोदितः सदाशुद्धःसदाबुद्धःसदामुक्तोगुणोद्वयः ६ त्वन्मायासंवृतानांत्वं
भासिमानुषविग्रहः त्वन्नामस्मरतोरामसदाभासिचिदात्मकः ७ रावणेनहृतंस्थानमस्माकंतेजसासह
त्वयाद्यनिहतोदुष्टःपुनःप्राप्तंपदंस्वकम् ८ एवंस्तुवत्सुदेवेषुब्रह्मासाक्षात्पितामहः अब्रवीत्प्रणतोभूत्वा
रामंसत्यपथेस्थितम् ९ ब्रह्मोवाच वंदेदेवंविष्णुमशेषस्थितिहेतुंत्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदिभा-
व्यम् हेयाहेयद्वंद्वविहीनंपरमेकंसत्तामात्रंसर्वहृदिस्थंदृशिरूपम् ११ प्राणापानौनिश्चयबुद्ध्याहृदि
रुद्ध्वाछित्वासर्वंसंशयबंधंविषयौघान् पश्यंतीशंयंगतमोहायतयस्तंवंदेरामंरत्नकिरीटंरविभासम् ११

दृश्यइतिइकृत्प्रत्ययः १० निश्चयबुद्ध्याहठयोगेनावश्यंभगवंतंज्ञास्यामीत्येवंरूपेणकुंभकेनहृदिप्राणापानौरुद्ध्वासंचारही
नौकृत्वातत्रप्राणऊर्ध्वसंचारीअपानोधश्चारीश्रवणादिभिरीश्वरविषयसंशयबंधईश्वरोस्तिनवाज्ञानरूपोवाशरीरीवेत्यादि
संशयरूपंबंधनंएवंसंशयस्यैवसंसारमूलकारणत्वात् विषयौघांश्चछित्वाततोंऽतःकरणंविमुखंकृत्वातत्रेश्वरविषयसंदेह
स्यश्रवणादिना छेदःविषयाणांचानित्याशुचित्वप्रतिसंधानेनत्यागः गतमोहास्त्यक्ततमसः यंपश्यंतितंरामंवंदेइत्यन्वयः ११

मायातीतंतद्गुणास्पृष्टम् आद्यमित्यस्यैवविवरणंजगदादिमिति मानातीतंदेशकालकृतपरिच्छेदशून्यंमोहविनाशंसेवका
नांमोहनाशकंयोगविधानंयोगविधातारंयोगमार्गप्रवर्तकम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनंसंसारेमिथ्यात्वान्नतस्यभावप्रत्ययो
नाप्यभावप्रत्ययोदृश्यत्वात्तेनानिर्वचनीयत्वज्ञानविषयस्तस्यसइतिसूचितंयद्वाऽज्ञानाभावाभावप्रत्ययाविषयंशास्त्रतः
सत्वात्प्रत्यक्षेणानुलंभाच्चनत्व यद्वाभावोदृश्यमभावस्तुछंतद्विषयज्ञानाविषयंअदृश्यत्वादतुछत्वाच्चभोगासक्तैर्भोगेषसक्तै
स्त्यक्तभोगैर्भवमुख्यैःशिवादिभिःपूजितचरणकमलंनित्यंकालत्रयाबाध्यम् शुद्धमायादोषास्पृष्टंबुद्धंज्ञानस्वरूपम् अनंतंदे-

मायातीतंमाधवमाद्यंजगदादिंमानातीतंमोहविनाशंमुनिवंद्यम् योगिध्येयंयोगविधानंपरिपूर्णंवंदेरामंरं
जितलोकंरमणीयम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनंभवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादाबुजयुग्मम् नित्यंशुद्धंबु
द्धमनंतंप्रणवाख्यंवंदेरामंवीरमशेषासुरदावम् १३ त्वंमेनाथोनाथितकार्याखिलकारीमानातीतोमाधवरू
पोखिलधारी भक्त्यागम्योभाविनरूपोभवहारीयोगाभ्यासैर्भावितचेतःसहचारी १४

शाद्यपरिच्छेद्यंप्रणवआख्याना
मयस्यतंप्रणवाख्यंतस्यवाचकःप्रणवइतिपातंजलसूत्रात् अशेषासुरदावंसर्वदैत्यनाशकमित्यर्थः १३ मेब्रह्मणस्त्वंनाथः नाथत्वमेवो
पपादयति नाथितकार्याखिलकारी प्रार्थितसकलकार्यकर्ता अखिलशब्दस्यपरनिपातआर्षः मानातीतः देशतः कालतोरूपतश्चेत्ये
वंत्रिविधपरिच्छेदशून्यः मालक्ष्मीस्तस्याःपतिः भक्त्यानन्यशरणत्वरूपयागम्यःप्राप्यः भाविनरूपःसन्भवस्यसंसारस्यहारी
हर्तायोगाभ्यासैर्भावितंविहीनदोषंतथाशुद्धंयच्चेतोंतःकरणंतत्रसहचारीतद्वृत्तिविषयइत्यर्थः दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्येतिश्रुतेः१४

लोकततीनांपरंपराणांआद्यंतंसृष्टिनाशहेतुम् लोकानांपरमीशंपालनेहेतुम् लौकिकमानै लौकिकैः प्रमाणैर्नअधिगम्यंअज्ञेयं शास्त्रैकगम्यमित्यर्थः भक्तिः परमेश्वरेतत्पूजादौ प्रीतिः श्रद्धाततः फलावश्यंभावनिश्चयः तद्रूपैर्भावैश्चित्तधर्मैर्युक्तैः पुरुषैः सेव्यम् १५ हेमाधवअनिमानंसर्वतोऽपिव्यापकंगतमानं स्वगतेयत्तयापरिच्छेद्यंईदृशंत्वांज्ञातुंमानासक्तः मानेषुप्रमाणेषुइंद्रियेष्वासक्तः कोवाशक्तः समर्थः कृष्णावतारे वृंदारण्येस्थितंत्वामायया वंदितंनमस्कृतं वृंदारकाणां देवानां वृंदंयेनभवसुखैः शिवा

त्वामाद्यंतंलोकततीनांपरमीशंलोकानांनोलौकिकमानैरधिगम्यम् भक्तिश्रद्धाभावसमेतैर्भजनीयंवंदेरामं सुंदरमिंदीवरनीलम् १५ कोवाज्ञातुंत्वामतिमानंगतमानमानासक्तोमाधवशक्तोमुनिमान्यम् वृंदारण्ये वंदितवृंदारकवृंदंवंदेरामंभवसुखवंद्यसुखकंदम् १६ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैःप्रतिपाद्यंनित्यानंदंनिर्विषय-ज्ञानमनादिम् मत्सेवार्थंमानुषभावंप्रतिपन्नंवंदेरामंमरकतवर्णंमथुरेशम् १७ श्रद्धायुक्तोयःपठतीमं स्तवमाद्यंब्राह्मंब्रह्मज्ञानविधानंभुविमर्त्यः रामंश्यामंकामितकामप्रदमीशंध्यात्वाध्यातापातकजालैर्विगतः स्यात् १८ श्रुत्वास्तुतिंलोकगुरोर्विभावसुः स्वांकेसमादायविदेहपुत्रिकाम् विभ्राजमानांविमलारुणद्युतिंरक्तां बरांदिव्यविभूषणान्विताम् १९

दिभिर्वंद्यंसुखकंदंसुखजनकंत्वांवंदे १६ नानाशास्त्रैःनिर्णीतार्थायेवेदकदंबावेदसमूहास्तैःप्रतिपाद्यम् निर्विषयज्ञानंनिर्विकल्पकज्ञानविषयंबाह्यविषयाविषयकज्ञानविषयमित्यर्थः मत्सेवार्थंरावणादिवधेनेतिशेषः मथुरेशंअग्रेशत्रुघ्नायमथुराराज्यदानात्तत्वंकृष्णावताराभिप्रायेणच १७ ब्राह्मंब्रह्मकृतंब्रह्मज्ञानविधानंतज्जनकंकामितकामप्रदंअभीष्टवस्तुदातारंतादृशंध्यात्वायःपठतिसध्यातापुरुषःपातकजालैर्विगतःहीनःस्यात् १८ विभावसुरग्निःदिव्यविभूषणान्वितांतद्युक्ताम् १९

जगतांसाक्षीतत्पुण्यपापद्रष्टामय्यवरोपितांस्थापिताम् २० मायाजनकात्मजांमायारूपांतांजनकात्मजासदृशीमाययाविधा यनिर्माय्येति यावत्पुरामय्यवरोपिता मिति पूर्वेणान्वयः इदानींतन्निर्माणकृत्यस्यजातत्वान्मायानिर्मितामयिलीनेत्याह हत इति अनेनदशास्यवधेन २१ प्रतिबिंबरूपिणीसीताप्रतिबिंबरूपायदर्थंसाकृतानिर्मितातद्विषयतःकृतकृत्यतागतानस्ति- रोहितालीना २२ स्मरनायकइद्धः२३ भक्त्यासमेत्यभक्तियुक्तोभूत्वाइंदीवरंनीलोत्पलंतदाभंतत्कांतिम् भवारण्यस्यसंसारार-

प्रोवाचसाक्षीजगतांरघूत्तमंप्रपन्नसर्वार्तिहरंहुताशनः गृहाणदेवींरघुनाथजानकींपुरात्वयामय्यवरोपि तांवने २० विधायमायाजनकात्मजांहरेदशाननप्राणविनाशनायच हतोदशास्यःसहपुत्रबांधवैर्निरा- कृतोनेनभरोभुवःप्रभो २१ तिरोहितासाप्रतिबिंबरूपिणीकृतायदर्थंकृतकृत्यतांगता ततोतिहृष्टापरि- गृह्यजानकींरामःप्रहृष्टःप्रतिपूज्यपावकम् २२ स्वांकेसमावेश्यसदानपायिनींश्रियंत्रिलोकीजननींश्रियःप तिः दृष्ट्वाथरामंजनकात्मजायुतंश्रियास्फुरंतंस्मरनायकोमुदा २३ भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिः स्तोतुमथोपचक्रमे इंद्रउवाच भजेहंसदाराममिंदीवराभंभवारण्यदावानलाभाभिधानम् भवानी हृदाभावितानंदरूपंभवाभावहेतुंभवादिप्रपन्नम् २४ स्मरानीकदुःखौघनाशैकहेतुंनराकारदेहंनिराकार मीड्यम् परेशंपरानंदरूपंवरेण्यंहरिंराममीशंभजेभारनाशम् २५

ण्यस्यदावानलाभंतत्तुल्यंतन्नाशकत्वादभिधानंनामयस्यतंभवानी हृदापार्वतीहृदयेनभावितंध्यातमानंदरूपंयस्यतंभवाभावहेतुंसंसारनिराकरणंभवादिभिःप्रपन्नंसेवितम् २४ स्मरसमूहस्ययो दुःखौघोदुःखसमूहस्तन्नाशस्यमुख्यकारणंनराकारदेहंमाययेतिशेषः वस्तुतोनिराकारंईड्यंस्तुत्यम् परेषांब्रह्मादीनामपीशंपरे ण्यंश्रेष्ठंभारनाशंभूभारनाशकम् २५

प्रपन्नेति शरणागतानामखिलानंददातारं प्रपन्नं भक्तैरितिशेषः प्रपन्नानामार्तीनांनिःशेषंयथाभवतितथानाशंनाशकृत् अभिधा
नंनामयस्यतपसाशमदमादिना योगायेषांतादृशैर्योगीशैर्भाविनसत्तयातद्रूपेणाभिभाव्यंध्येयंकपीशःसुग्रीवःआदिनाबिभीषण
स्तन्मित्रंराममित्रंरामरूपंसूर्यम् २६ भोगभाजांभोगिनांसंसारिणांसुदूरेविभांतंतज्ज्ञानाविषयमितियावत् योगिनांसदादूरेवि-
भांतंतेषांसर्वदाआत्मत्वेनज्ञानविषयमित्यर्थः चिदानंदकंदंचितश्चैतन्यस्यानंदस्यकंदंसर्वचेतनानांसर्वानंदानांतन्मूलकत्वात् अ
स्यैवानंदस्यसर्वेमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः राघवेशंरघुवंशस्वामिनंविदेहात्मजानंदरूपंजानक्याआनंदरूपंसर्वानंदप्रदम् २७ म

प्रपन्नाखिलानंददोहंप्रपन्नंप्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानम् तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यंकपीशा
दिमित्रंभजेराममित्रम् २६ सदाभोगभाजांसुदूरेविभांतंसदायोगभाजामदूरेविभातम् चिदानंदकंदंस
दाराघवेशंविदेहात्मजानंदरूपंप्रपद्ये २७ महायोगमायाविशेषानुयुक्तोविभासीशलीलानराकारवृत्तिः
त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाःसदानंदरूपाभवंतीहलोके २८ अहंमानपानाभिमत्तप्रमत्तोनवेदाखि-
लेशाभिमानाभिमानः इदानींभवत्पादपद्मप्रसादात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानोविनष्टः २९

हेतिमहती योगमायातद्विशेषैःसत्वादिभिरनुयुक्तःयथाजपाकुसुमयुक्तःस्फटिकोरक्तोभातितथातदनुयोगात्लीलयानराकारा-
वृत्तिश्चेष्टायस्यतादृशोविभासितवयाआनंदेनलीलास्तत्कथाभिःपूर्णाःकर्णायेषांतेसदाआनंदरूपाइहलोकेभवंति २८ अ
हंमानोहंकारस्तद्रूपपानंसुरादिकर्मल्युडंतस्तेनाभितोमत्तोतएवप्रकर्षेणमत्तः अखिलायेईशाभूम्यादेस्तदभिमानेनतुल्योभिमा
नोयस्यतादृशोहंत्वांनवेदनजानामि त्रिलोकेयदाधिपत्यंतत्प्रयुक्तोभिमानोविनष्टःगतः २९ ॐ ॐ ॐ

स्फुरद्दलकेयूरहारैरभिरामंजनमनोहरंधरायाःपृथ्व्याभारभूतायेसुरादैत्यास्तदनीकस्यदावाग्नितुल्यंदुरापःदुःखेनप्राप्य अपारपारोयस्यतंभूषोदरादित्वाद्वर्णलोपः ३० सुराधीशनीलइंद्रनीलमणिरम्यंचतद्धन्नीलाअंगकांतिर्यस्यतंलोकशांतिंलोका-नांशांतिःसुखंयस्मात्तंकिरीटादिभिःशोभायस्यतंपुरारातेर्लाभभूतंयत्प्राप्यनिध्यादिसदृशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादियं

स्फुरद्दलकेयूरहाराभिरामंधराभारभूतासुरानीकदावम् शरच्चंद्रवक्त्रंलसत्पद्मनेत्रंदुरावारपारंभजेराघवे-शम् ३० सुराधीशनीलाभ्रनीलांगकांतिंविराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिम् किरीटादिशोभंपुरारातिला-भंभजेरामचंद्रंरघूणामधीशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठेसमासीनमंकेसमाधायसीताम् स्फु-रद्धेमवर्णांतडित्पुंजभासांभजेरामचंद्रंनिवृत्तार्तितंद्रम् ३२ ततःप्रोवाचभगवान्भवान्यासहितोभवः रामंकमलपत्राक्षंविमानस्थोनभस्थले ३३ आगमिष्याम्ययोध्यायांद्रष्टुंत्वांराज्यसत्कृतम् इदानीं पश्यपितरमस्यदेहस्यराघव ३४ ततोपश्यद्विमानस्थंरामोदशरथंपुरः ननामशिरसापादौमुदाभ्र-त्यासहानुजः ३५ आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायरामंदशरथोऽब्रवीत् तारितोस्मित्वयावत्ससंसाराद्दुःख-सागरात् ३६ इत्युक्त्वापुनरालिंग्ययर्यौरामेणपूजितः रामोपिदेवराजंतंदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिम् ३७

त्ताहृशेपीठेउक्तविशेषणांसीतामंकेसमाधायगृहीत्वासमासीनम् निवृत्तेआर्तितंद्रेदुःखालस्येयस्मात्तंसदाप्रकाशरू-पमित्यर्थः ३२ भवःशिवःनभःस्थलेआकाशेविमानेस्थितःसन्प्रोवाचेत्यन्वयः ३३ अस्यतवदेहस्यपितरंजनयिता-रम् ३४ सहानुजःसलक्ष्मणःपादौस्पृष्ट्वाशिरसाननामेत्यन्वयः ३५ ३६ ३७ ७ ७ ७ ७

३८ ३९ पूर्ववदितिराक्षसानांतुनोत्थानसंकल्पस्यभगवतःशरैर्दग्धानामुत्थापनेमृतस्यापिसामर्थ्यभावात्शरपानकाले
पुनर्जीवनस्यैवभगवताअसंकल्पनात्केचित्तुरक्षसांगणनार्थंरावणेनसमुद्रेप्रक्षेपान्नोत्थानंयद्वारावणदाहकालेस

मत्कृतेनिहतान्संख्येवानरान्पतितान्भुवि जीवयाशुसुधावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ३८ तथेत्यमृ
तवृष्ट्यातान्जीवयामासवानरान् येयेमृतामृधेपूर्वंतेतेसुप्तोत्थिताइव पूर्ववत्बलिनोहृष्टारामपार्श्वमुपा
ययुः ३९ नोत्थिताराक्षसास्तत्रपीयूषस्पर्शनादपि बिभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ४० देव
मामनुगृण्हीष्वमयिभक्तिर्यदातव मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ४१ अलंकृत्यसहभ्रात्राश्वो
गमिष्यामहेवयम् बिभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ४२ सुकुमारोतिभक्तोमेभरतोममवंसते ज
टावल्कलधारीसशब्दब्रह्मसमाहितः ४३ कथंतेनविनास्नानमलंकारादिकंमम अतःसुग्रीवमुख्या
स्त्वंपूजयाशुविशेषतः ४४ पूजितेषुकपीन्द्रेषुपूजितोहंनसंशयः इत्युक्तोराघवेणाशुस्वर्णरत्नांबराणिच
४५ ववर्षराक्षसश्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारामोरत्नैश्चयूथपान् ४६ अभिनंद्यय
थान्यायंविससर्जहरीश्वरान् बिभीषणसमानीतंपुष्पकंसूर्यवर्चसम् ४७

वैषांरक्षसांतत्संबंधिभिर्दाहकरणेनभस्मनश्चस
मुद्रेप्रक्षेपेणनोत्थानमित्याहुः ४० यदेतियदास्त्वर्थे ४१ गमिष्यामहेअयोध्यायामितिशेषः ४२ शब्दब्रह्मप्रणवस्तत्रसमाहितः
शब्दतोर्थतश्चतद्ध्यानवान् ४३ सुग्रीवोमुख्योयेषांतान्कपीन्द्रानितिशेषः ४४ ४५ ४६ अनुत्तमंनविद्यतेउत्तमंयस्मात्तत् ४७

लज्जमानांतामिवजनायेभर्तृसमीपावस्थानात्तदभिनयःविक्रांतेनपराक्रमशालिना ४८ ४९ स्वयंविमानमारुह्यभूमिष्ठान्
सर्ववानरादीनाह मित्रकार्यमिति वानरैःसहभवद्भिःसर्वकार्यंकृतमित्यन्वयः ५० ५१ हेविभीषणममभक्तःसन्स्वराज्येलं

आरुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमम् अंकेनिधायवैदेहींलज्जमानांयशस्विनीम् ४८ लक्ष्मणेनसह-
भ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामःसर्ववानरान् ४९ सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंच-
विभीषणम् मित्रकार्यंकृतंसर्वंभवद्भिःसहवानरैः ५० अनुज्ञातामयासर्वेययथेष्टंगंतुमर्हथ सुग्रीवप्र
तियाह्याशुकिष्किंधासर्वसैनिकैः ५१ स्वराज्येवसलंकायांममभक्तोविभीषण नत्वांधर्षयितुंशक्ताः
सेंद्राअपिदिवौकसः ५२ अयोध्यांगंतुमिच्छामिराजधानींपितुर्मम एवमुक्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाब
लाः ५३ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चविभीषण: अयोध्यांगंतुमिच्छामस्त्वयासहरघूत्तम ५४
दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौसल्यामभिवाद्यच पश्चाद्वृणीमहेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो ५५ रामस्तथे-
तिसुग्रीवंवानरैःसविभीषणः पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसांप्रतम् ५६ ततस्तुपुष्पकंदिव्यंसुग्री
वःसहसेनया विभीषणश्चसामात्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतम् ५७ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनम् रा
घवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसा ५८

कायांवसेत्यन्वयः ननुपूर्वविरोधेनदेवास्त्वांपीडयिष्यंतितत्कथमत्रावस्थितिरतआह नत्वामिति ५२ ५३ ५४ वृणीमहेसं
भजिष्यामइत्यर्थः रामस्तथेत्युक्त्वाहेसुग्रीवसविभीषणःसहनूमान्वानरैःसहशीघ्रमारोह ५५ ५६ ५७ ५८ ७०

चतुर्मुखइवतस्यहंसवाहनत्वात् ५९ ६० इतिश्रीमत्सकल॰युद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ पातयित्वेति १ कर्दमोत्यंतार्द्रं
द्रव्यंपंकईषदार्द्रइतिभेदः २ वैशसनम् कदनंमहायुद्धमितियावत् मेमयात्वत्प्रियेण ३ ४ ५ ६ ७ रामाज्ञया ताराप्र-

बभौतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइवापरः ५९ ततोबभौभास्करबिंबतु-
ल्यंकुबेरयानंतपसानुलब्धम् रामेणशोभांनितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानुजेन ६० इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः १३ श्रीमहादेवउवाच पातयित्वा
ततश्चक्षुःसर्वतोरघुनंदनः अब्रवीत्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननाम् १ त्रिकूटशिखराग्रस्थांपश्य
लंकांमहाप्रभाम् एतांरणभुवंपश्यमांसकर्दमपंकिलाम् २ असुराणांप्लवंगानामत्रवैशसनंमहत्
अत्रमेनिहतःशेतेरावणोराक्षसेश्वरः ३ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वेचात्रनिपातिताः एषसेतुर्मयाबद्धः
सागरेसलिलाशये ४ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः सेतुबंधमितिख्यातंत्रैलोक्येनचपूजित
म् ५ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहम् अत्ररामेश्वरोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठितः ६ अत्रमाशरणंप्रा-
प्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः एषासुग्रीवनगरीकिष्किंधाचित्रकानना ७ तत्ररामाज्ञयाताराप्रमुखाहरियो
षितः आनयामाससुग्रीवःसीतायाःप्रियकाम्यया ८ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रेक्ष्यराघवः प्राह-
चाद्रिंऋष्यमूकंपश्यवाल्यत्रमेहतः ९

मुखाःसर्वाअयोध्यायामायांत्विति रामाज्ञा ८ प्राहसीतामि

तिशेषः ऋष्यमूकमद्रिंपश्यअत्रमेवालीहतस्तत्स्थानंपश्य अत्रमेइत्यादिषष्ठीछांदसी ९ ५९ ५९ ५९

आश्रमपदे आश्रमस्थाने १० ११ दृश्यते भरद्वाजाश्रम इति शेषः १२ सरयूरिति अत्युच्चदेशस्थलाद्विमानस्य युगपत्सर्वदर्शनम् १३ एवं वदन्निति शेषः १४ १५ कच्चिदिति प्रश्ने १६ चहीपादपूरणे प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचित्तः १७ १८ पादुके पादुकयोः १९ सीताहर

एषा पंचवटी नाम राक्षसा यत्र मे हृताः अगस्त्यस्य सुतीक्ष्णस्य पश्याश्रमपदे शुभे १० एते ते तापसाः सर्वे दृश्यंते वरवर्णिनि असौ शैलवरो देवि चित्रकूटः प्रकाशते ११ अत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः भरद्वाजाश्रमं पश्य दृश्यते यमुनातटे १२ एषा भागीरथी गंगा दृश्यते लोकपावनी एषा सा दृश्यते सीते सरयूर्यूपमालिनी १३ एषा सा दृश्यतेऽयोध्या प्रणामं कुरु भामिनि एवं क्रमेण संप्राप्तो भरद्वाजाश्रमं हरिः १४ पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पंचम्यां रघुनंदनः भरद्वाजं मुनिं दृष्ट्वा ववंदे सानुजः प्रभुः १५ पप्रच्छ मुनिमासीनं विनयेन रघूत्तमः शृणोषि कच्चिद्भरतः कुशल्यास्ते सहानुजः १६ सुभिक्षा वर्तते ऽयोध्या जीवंति च हि मातरः श्रुत्वा रामस्य वचनं भरद्वाजः प्रहृष्टधीः १७ प्राह सर्वे कुशलिनो भरतस्तु महामनाः फलमूलकृताहारो जटावल्कलधारकः १८ पादुके सकलं न्यस्य राज्यं त्वां संप्रतीक्षते यद्युत्कृतं त्वया कर्म दंडके रघुनंदन १९ राक्षसानां विनाशं च सीताहरणपूर्वकम् सर्वं ज्ञातं मया राम तपसा त्वत्प्रसादतः २० त्वं ब्रह्म परमं साक्षादादिमध्यांतवर्जितम् त्वमग्रे सलिलं सृष्ट्वा तत्र सुप्तोऽसि भूतकृत् २१

णपूर्वकं राक्षसानां विनाशकं कर्म २० यदादिमध्यांतवर्जितं ब्रह्मतत्त्वमेव आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति व्युत्पत्तिं नारायणपदस्य दर्शयति त्वमिति २१ ७ ७ ७

नारंजीवसमूहस्तत्स्थानकत्वात्नारायणइतिव्युत्पत्त्यंतरमाह नराणामिति २२ २३ त्वमात्मनाइदंसृजसि आत्मनिअधि
ष्ठानेएवंसर्वंसृष्ट्वातत्रत्वंनसज्जसेआसक्तोनभवसिइतरजनवत् असंगेदृष्टांतः नभोवत्चिच्छक्त्यासर्वस्यसाक्षिकःस्वा
र्थेकः २४ तदेवोपपादयतिबहिरिति विछिन्नइव २५ इदानींभगवतोरामस्यसार्वात्म्यमाह जगदितिजगत्त्वम् त्वद्विवर्तत्वाज्ज

नारायणोसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपितामहः २२ अतस्त्वं-
जगतामीशःसर्वलोकनमस्कृतः त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशेषोयंलक्ष्मणाभिधः २३ आत्मनासृजसीदंत्व
मात्मन्येवात्ममायया नसज्जसेनभोवत्त्वंचिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः २४ बहिरंतश्चभूतानांत्वमेवरघुनंदन
पूर्णोपिमूढदृष्टीनांविच्छिन्नइवलक्ष्यसे २५ जगत्त्वंजगदाधारस्त्वमेवपरिपालकः त्वमेवसर्वभूतानां
भोक्ताभोज्यंजगत्पते २६ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्यतेवारघूत्तम त्वमेवसर्वमखिलंत्वद्विनान्यन्नकिंचन
२७ मायासृजतिलोकांश्चस्वगुणैरहमादिभिः त्वच्छक्तिप्रेरितारामतस्मात्त्वय्युपचर्यते २८ यथाचुं-
बकसान्निध्याच्चलंत्ययोवायसआदयः जडास्तथात्वयादृष्टामायासृजतिवैजगत् २९ देहद्वयमदेहस्यतवावि
श्वंशरीरक्षिणः विराट्स्थूलशरीरंतेसूत्रंसूक्ष्ममुदाहृतम् ३०

गतइतिभावः भोक्ताभोज्यंअत्ताअन्नमुभयमपित्वमेवेतिभा
वः २६ २७ ननुतर्हिकिंस्त्रष्टृत्वादिकमपिमयिवास्तवंनेत्याह माययेति अहमादयोऽहंकारादयः त्वच्छक्त्या त्वद्दृष्ट्यास्त्रष्टृप्रेरकत्वेनत्व
यिस्त्रष्टृत्ववद्व्यवहारइतिभावः २८ तदेवाहयथेति अयःलोहम् २९ देहद्वयंस्थूलंसूक्ष्मंचसूत्रंहिरण्यगर्भः ३० ७ ७

विराजएवावतारकर्तृत्वमाह विराजइतियतःसंभवस्तत्रैवलयइतिभावः ३१ गृणंतिकथयंतीत्यर्थः ३२ तपसातुष्टःब्रह्मण
स्तपसातुष्टइत्यर्थः ३३ ३४ जनानांपापहराणि अतएवतेषांलोकद्वयेइहलोकेपरलोकेचहितायान्येर्दुष्कराणिकर्माणिकु

विराजःसंभवंत्येतेअवताराःसहस्रशः कार्यंतिप्रविशंत्येवविराजंरघुनंदन ३१ अवतारकथांलोकेये
गायंतिगृणंतिच अनन्यमनसोमुक्तिस्तेषामेवरघूत्तम ३२ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव
प्रार्थितस्तपसातुष्टस्त्वंजातोसिरघोःकुले ३३ देवकार्यमशेषेणकृतंतेरामदुष्करम् बहुवर्षसहस्रा-
णिमानुषंदेहमाश्रितः ३४ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलोकद्वयहितायच पापहारीणिभुवनंयशसापूरयिष्य-
सि ३५ प्रार्थयामिजगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहम् स्थित्वाद्यभुक्त्वासबलःश्वोगमिष्यसिपत्तनम् ३६
तथेतिराघवोतिष्ठत्तस्मिन्नाश्रमउत्तमे ससैन्यःपूजितस्तेनसीतयालक्ष्मणेनच ३७ ततोरामश्चिंतयि
त्वामुहूर्तंप्राहमारुतिम् इतोगच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः ३८ जानीहिकुशलीकच्चिज्जनोनृपति
मंदिरे शृंगवेरपुरंगत्वाब्रूहिमित्रंगुहंमम ३९ जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय नंदिग्रामंततोग
त्वाभ्रातरंभरतंमम ४० दृष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यसभ्रातुःकुशलंमम सीतापहरणादीनिरावणस्यवधा
दिकम् ४१ ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःसर्वंतत्रविचेष्टितम् हत्वाशत्रुगणान्सर्वान्सभार्यःसहलक्ष्मणः ४२

र्वन्भुवनंचतुर्दशसंख्याकंयशसापूरयिष्यसि ३५ पत्तनमयोध्यानगरम् ३६ तथेत्युक्त्वातत्राश्रमेतिष्ठत्सीतयेत्यादेः स
हितइतिशेषः ३७ ३८ नृपतिमंदिरेअयोध्यायाम् ३९ ४० ४१ तत्ररणे ४२ ७ ७ ७ ७

४३ ४४ भुजगोत्तमंजिघृक्षन्गरुडइववेगेनययौ ४५ ४६ ४७ ४८ संप्रहृष्टतनूरुहंगुहमितिशेषः ४९ ५० ५१ विदिग्धांगं लिप्तांगं ५२ तेचित्रकूटेभगवतारामेणदत्तेकाषायांबरधारिभिः प्रभुसमानशीलत्वस्यान्येषामौचित्येनमंत्र्यादीनांतत्त्वम् ५३

उपयातिसमृद्धार्थःसहरक्षोहरीश्वरैः इत्युक्त्वातत्रवृत्तांतंभरतस्यविचेष्टितम् ४३ सर्वंज्ञात्वापुनःशीघ्रमागच्छममसन्निधिम् तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ४४ नंदिग्राममययौतूर्णंवायुवेगेनमारुतिः गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमम् ४५ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यमारुतिः उवाचमधुरंवाक्यंप्रहृष्टेनांतरात्मना ४६ रामोदाशरथिःश्रीमान्सखातेसहसीतया सलक्ष्मणस्त्वांधर्मात्माक्षेमीकुशलमब्रवीत् ४७ अनुज्ञातोद्यमुनिनाभरद्वाजेनराघवः आगमिष्यतितंदेवंद्रक्ष्यसित्वंरघूत्तमम् ४८ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहम् उत्पपातमहावेगोवायुवेगेनमारुतिः ४९ सोपश्यद्रामतीर्थंचसरयूंचमहानदीम् तामतिक्रम्यहनुमान्नंदिग्रामंययौमुदा ५० क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनांबरम् ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनम् ५१ मलपंकविदिग्धांगंजटिलंवल्कलांबरम् फलमूलकृताहारंरामचिंतापरायणम् ५२ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधराम् मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चकाषायांबरधारिभिः ५३ वृतंदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितम् उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ५४ यंत्वंचिंतयसेरामंतापसंदंडकेस्थितम् अनुशोचसिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ५५

तादृशैर्मंत्रिभिःवृतःपरिवृतोदेहोयस्यतम् ५४ यंरामंत्वंचिंतयसेऽनुशोचसिचसकाकुत्स्थस्त्वांकुशलमब्रवीत् ५५

रामेणसहसंगतोभविष्यसीतिशेषः ५६ ५७ ५८ ५९ सौम्यसोमवत्प्रियदर्शनप्रियंब्रुवतस्तेप्रियाख्यानस्याप्रतिप्रियंदं
दामीतिशेषः ६० मुग्धाःसुंदर्यः ६१ ६२ कल्याणीसत्येत्यर्थः ६३ ६४ तत्त्वमाख्याहियेनतेवचोविश्वसेयम् ६५ परमानंदंप्रापे-

प्रियमाख्यामितेदेवशोकंत्यजसुदारुणम् अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ५६ समरेरावणंह-
त्वारामःसीतामवाप्यच उपयातिसमृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः ५७ एवमुक्तोमहातेजाभरतोहर्षमू-
र्छितः पपातभुविचास्वस्थःकैकेयीप्रियनंदनः ५८ आलिंग्यभरतःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनम् आनंद
जैरश्रुजलैःसिषेचभरतःकपिम् ५९ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः प्रियाख्यानस्यतेसौम्य
ददामिब्रुवतःप्रियम् ६० गवांशतसहस्रंचग्रामाणांचशतंवरम् सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषो
डश ६१ एवमुक्त्वापुनःप्राहभरतोमारुतात्मजम् बहूनीमानिवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनम् ६२ शृणो
म्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनम् कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे ६३ एतिजीवंतमानंदो
नरंवर्षशतादपि राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः ६४ तत्त्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंवचस्त
व एवमुक्तोथहनुमान्भरतेनमहात्मना ६५ आचचक्षेथरामस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् श्रुत्वातुपर
मानंदंभरतोमारुतात्मजात् ६६ आज्ञापयच्छत्रुहणंमुदायुक्तंमुदान्वितः दैवतानिचयावंतिनगरेर-
घुनंदन ६७ नानोपहारबलिभिःपूजयंतुमहाधियः सूतावैतालिकाश्चैवबंदिनस्तुतिपाठकाः ६८

निशेषः ६६ शत्रु
हणंशत्रुघ्नंरामकुशलश्रवणेनमुदायुक्तंतेनैवचस्वयंमुदान्वितःकिमाज्ञापयत्तदाहदैवतानिचेति ६७ उपहाराःगंधधूपनैवेद्याद्याः
६८

वारमुख्याःवेश्याःहस्त्यश्वपत्तिरूपाःसेनाइत्यर्थः ६९ शशिनिभाननंशशिसदृशमुखमित्यर्थः ७० मुक्तारत्नमयोज्ज्वले रितितोरणविशेषणम् ७१ अलंकुर्वंतिशत्रुघ्नप्रेरिताजनाइतिशेषः ७२ वृंदशः संघशः ७३ पारमेष्ठीनि ईश्वराहीणि ७४७५

वारमुख्याश्चशतशोनिर्यांत्वद्यैवसंघशः राजदारास्तथामात्यासेनाहस्त्यश्वपत्तयः ६९ ब्राह्मणाश्चतथा पौराराजानोयेसमागताः निर्यांतुराघवस्याद्यद्रष्टुंशशिनिभाननम् ७० भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नप रिचोदिताः अलंचक्रुश्चनगरींमुक्तारत्नमयोज्ज्वलैः ७१ तोरणैश्चपताकाभिर्विचित्राभिरनेकधा अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः ७२ निर्यांतिवृंदशःसर्वेरामदर्शनलालसाः हयानांशतसाह स्रंगजानामयुतंतथा ७३ रथानांदशसाहस्रंस्वर्णसूत्रविभूषितम् पारमेष्ठीन्युपादायद्रव्याण्युच्चाव-चानिच ७४ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः भरतःपादुकेन्यस्याशिरस्येवकृतांजलिः ७५ शत्रुघ्नसहितोरामंपादचारेणनिर्ययौ तदैवदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभम् ७६ पुष्पकंसूर्यसंकाशंम-नसाब्रह्मनिर्मितम् एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ७७ सुग्रीवश्चकपिश्रेष्ठोमंत्रिभिश्चबिभी षणः दृश्यतेपश्यतजनाइत्याहपवनात्मजः ७८ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत् स्त्रीबालयु वृद्धानांरामोयमितिकीर्तनात् ७९

रामवलोकयितुमितिशेषः तदैवतस्मिन्नेवकालेभरतयात्राकालेइत्याह पवनात्मजइ त्यनेनान्वयः यदुक्तंवाचातदाहदृश्यतेइत्यादि ७६ ७७ ७८ अयंरामोयंरामइतिनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ७९ ७ ७

अंबरेसोममिवरामंददृशुः ८० अत्यानंदवतोभरतस्यवर्णनेकवेरपितन्मयभावेनानंदमग्नतयाभरतपदपौनरुक्त्यंनदो
षाय ८१ अत्यूर्ध्वदेशस्थविमानस्यगत्वारामस्यमेरुस्थभास्करोपमा ८२ ८३ ८४ ततोलक्ष्मणमासाद्याभ्यवादयतेत्यन्व
यः अनयोःशास्त्रोक्तविधिनानामगोत्रोच्चारणपूर्वकमभिवादनं वैदेह्यास्तुस्त्रीत्वात्स्वनाममात्रकीर्तनपूर्वकमभिवादनमि
त्याहनामकीर्तयन्निति भरतोहमभिवादयेमैथिलीतिरामस्यतु भरतवर्माअमुकगोत्रोहंत्वामभिवादयेइत्येवमितिशेषः

रथकुंजरवाजिस्था अवतीर्यमहींगताः ददृशुस्तेविमानस्थंजनाः सोममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतोभू
त्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ततोविमानाग्रगतंभरतोराघवंमुदा ८१ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करम्
ततोरामाभ्यनुज्ञातंविमानमपतद्भुवि ८२ आरोपितोविमानंतद्भरतः सानुजस्तदा राममासाद्यमुदि
तः पुनरेवाभ्यवादयत् ८३ समुत्थाप्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्व
जे ८४ ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्तयन् अभ्यवादयतप्रीतोभरतः प्रेमविह्वलः ८५

यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसास्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणेतथापिज्येष्ठानुवर्तनेनरामापेक्षयाधिकगुणत्वेनस्वव्यवहा
रेणज्येष्ठानुवृत्तिरेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्युपदेशदानेनचगुरुत्वबुध्यातस्यनतिरुचितैवकिंचकौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसां
शत्वात्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वंततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंशजश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेति
चकारः स्वरसः संगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यतेतयोर्युगपदुत्पन्नत्वादित्याहुः ८५ ७

सस्वजेमित्रत्वात् ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ प्रसादयन् ९२ ९३ निर्यातितंप्रतिदत्तम् ९४ कोष्ठागारं अन्नादि
स्थापनगृहं कोशंधनगृहम् ९५ त्वत्तेजसेतिपूर्वान्वयि नैवजंतोयंमुमुचुः एवंसौभ्रात्रंकिल्लानयोरितिहर्षात् सस्यतद्वैप

सुग्रीवंजांबवंतंचयुवराजंतथांगदम् मैंदद्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ८६ सुषेणंचनलंचैवग
वाक्षंगंधमादनम् शरभंपनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ८७ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरतमादृताः पप्र
च्छुःकुशलंसौम्याःप्रहृष्टाश्चप्लवंगमाः ८८ ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तिनः त्वत्सहायेनरा
मस्यजयोभूद्रावणोहतः ८९ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्राताःसुग्रीवपंचमः शत्रुघ्नश्चतदारामभिवाद्यस
लक्ष्मणम् ९० सीतायाश्चरणौपश्चाद्ववंदेविनयान्वितः रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोकविह्वला
म् ९१ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रसादयन् कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः ९२ भरतःपा
दुकेतेतुराघवस्यसुपूजिते योजयामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानि
र्यातितंतव अद्यमेसफलंजन्मफलितोममनोरथः ९४ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वामहंप्रभो
कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंदशगुणंमया ९५ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालयस्वपुरंस्वकम् इतिब्रुवाणंभ
रतंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः ९६ मुमुचुर्नेत्रजंतोयंप्रशशंसुर्मुदान्विताः ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतस्यांक
गमुदा ९७ ययौतेनविमानेनभरतस्याश्रमंतदा अवरुह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलम् ९८

रात्येनशोकाच्च ९६ स्वांकगंस्वेतिशेषः ९७ ९८ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

धनपालकंकुबेरमनुगच्छेस्त्वेतदनुजानामीत्यर्थः ९९ १०० इतिश्रीमत्सकल०युद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ ततस्त्विति १
सत्कृतामस्तुत्वायराज्यदानपूर्वकंवनवासंकुर्विंतितद्वाक्यपालनेनसत्कृता २ इत्युक्त्वारामपादयोर्भक्त्याप्रणम्यमातृत्वाद्गुरुणा
कैकेय्यासहप्रार्थयामासमद्वाक्यपालनेनाहंसंतुष्टाअतःपरंस्वेच्छयापुनस्तद्दामिनत्त्वंसर्वथागृहाणेतिप्रार्थयामास ३ माया

अब्रवीत्पुष्पकंदेवोगच्छवैश्रवणंवह अनुगच्छानुजानामिकुबेरंधनपालकम् ९९ रामोवसिष्ठस्यगुरोः
पदांबुजंनत्वायथादेवगुरोःशतक्रतुः दत्त्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपाविवेशाथगुरोःसमीपतः १००
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ श्रीमहादेवउवाच त
तस्तुकैकयीपुत्रोभरतोभक्तिसंयुतः शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठभ्रातरमब्रवीत् १ मातामेसत्कृतारामदत्तं
राज्यंत्वयामम ददामितत्तेचपुनर्यथात्वमददान्मम २ इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासाष्टांगंप्रणिपत्यच बहुधा
प्रार्थयामासकैकेय्यागुरुणासह ३ तथेतिप्रतिजग्राहभरताद्राज्यमीश्वरः मायामाश्रित्यसकलांनरचे
ष्टामुपागतः ४ स्वाराज्यानुभवोयस्यसुखज्ञानैकरूपिणः निरस्तातिशयानंदरूपिणःपरमात्मनः ५
मानुषेणतुराज्येनकिंतस्यजगदीशितुः यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रिलोकीनश्यतिक्षणात् ६
माश्रित्येति अन्यथासच्चिदानंदरूपस्यभग
वतोदानप्रतिग्रहयोरनुपपत्तेरितिभावः सकलंराज्यंप्रतिजग्राहेत्यन्वयः ४ मायाश्रयणेहेतुमाह स्वाराज्येतिस्वाराज्यमात्मनःसुख
रूपतानिरस्तातिशयइतराभिभावकत्वरूपोयस्मात्तादृशानंदरूपस्य आनंदवल्ल्यांमनुष्यानंदादुत्तरोत्तरशतगुणानंदक्रमेणानंद
कथनस्यब्रह्मानंदेसमाप्तेस्तदभिभावकत्वरूपातिशयस्यक्वाप्यभावादितिभावः ५ जगदीशितृत्वमेवदर्शयतियस्येति ६ ७

लीलयासृष्टा महासृष्टिरनेककोटिब्रह्मांडात्मिकायेनतस्य एतत् अयोध्याराज्यम् ७ भजतांभक्तानांकामपूरस्यअभिला षसमूहस्यविधित्सया पूरणेच्छया लीलयागृहीतमानुषदेहेनसर्वमपिमानुषव्यवहारंअनुवर्तनेलोकशिक्षणायकरोति ८ श्मश्रुकृंतकोनापितः संभाराःसमुद्रजलादिरूपाः ९ स्नातेकेशसंस्कारोद्वर्तनादिपूर्वकंकृतस्नाने १० विशोधितजटःकेशरूपतां

यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्यारवंडलश्रियः लीलासृष्टमहासृष्टेःकियदेतद्रमापतेः ७ तथापिभजतांनित्यं कामपूरविधित्सया लीलामानुषदेहेनसर्वमप्यनुवर्तते ८ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणःश्मश्रुकृंतकः सं भाराश्चाभिषेकार्थमानीताराघवस्यहि ९ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहात्मनि सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्ष सेंद्रेबिभीषणे १० विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः महार्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ११ प्रतिकर्मचरामस्यलक्ष्मणस्यमहामतिः कारयामासभरतःसीतायाराजयोषितः १२ महार्हवस्त्राभरणै रलंचक्रुःसुमध्यमाम् ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना १३ अकारयतकौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ततःस्यंदनमादायशत्रुघ्नवचनात्सुधीः १४ सुमंत्रःसूर्यसंकाशंयोजयित्वाग्रतःस्थितः आरुरोहरथंरा मःसत्यधर्मपरायणः १५ सुग्रीवोयुवराजश्चहनुमांश्चबिभीषणः स्नात्वादिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः १६ राममन्वीयुरग्रेचरथाश्वगजवाहनाः सुग्रीवपत्न्यःसीताचययुर्यानैःपुरंमहत् १७ वज्रपाणिर्यथादेवैः हरिताश्वरथेस्थितः प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरम् १८

माषितजटःमहार्हवसनोपेतः धृतबहुमूल्यवस्त्रः ११ प्रतिक मंउद्वर्तनादिसंस्कारःराजयोषितः दशरथस्त्रियः १२ सुमध्यमांजानकीं १३ अकारयत प्रतिकर्मेतिशेषः १४ सूर्यसंकाशंस्यंदनमि त्यन्वयः १५ १६ अन्वीयुः अनुजग्मुः पुरमयोध्यापुरम् १७ १८

रत्नदंडमितिश्वेतातपत्रव्यजनचामराणांविशेषणम् १९ अरिंदमःसुग्रीवः असुरनायकोबिभीषणः २० स्तूयमानस्यराम
स्यस्तुतिवाक्यानामितिशेषः २१ वानराइत्यस्यप्रययुरितिशेषः २२ तेपुरवासिनःयेवनगमनकालेदुःखिताबभूवुस्तेइत्यर्थः २३
आचितांगंव्याप्तांगम् कंजंकमलंपुण्याःपुण्यवंतः अशीघ्रजंतःआययुःप्रापुः २४ विचित्ररत्नैरंचितंयुक्तंयत्सूत्रंस्वर्णमयंकटिसू

सारथ्यंभरतश्चक्रेरत्नदंडंमहाद्युतिः श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे १९ चामरंचसमीपस्थोन्य
वीजयदरिंदमः शशिप्रकाशंत्वपरंजग्राहासुरनायकः २० दिविजैःसिद्धसंघैश्चऋषिभिर्दिव्यदर्शनैः
स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः २१ मानुषंरूपमास्थायवानरागजवाहनाः भेरीशंखनिनादैश्चमृ
दंगपणवानकैः २२ प्रययौराघवश्रेष्ठस्तांपुरीसमलंकृताम् ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवासिनः २३ दू
र्वादलश्याममनुंमहार्हकिरीटरत्नाभरणांचितांगम् आरक्तकंजायतलोचनांतंदृष्ट्वाययुर्मोदमतीवपुं
ण्याः २४ विचित्ररत्नांचितसूत्रनद्धपीतांबरंपीनभुजांतरालम् अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमा
नंरघुनंदनंप्रजाः २५ सुग्रीवमुख्यैर्हरिभिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासम् कस्तूरिकाचंदनलि
प्तगात्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालम् २६ श्रुत्वास्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलिताननश्रियः
अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्वलंकृताः २७

त्रंतेनबद्धःपीतांबरोयस्यतंअमूल्यमुक्ताफ
लकृतैःदिव्यहारैः २५ हरिभिर्वानरैः रवितुल्यभासंतत्तुल्यकांतिंनिवीताकंठकक्षमध्यधृताकल्पद्रुमपुष्पमालायेनतम् २६
प्रहर्षवेगेनोत्कलिता अतिप्रवृद्धा आननश्रीर्यासांताः आहितमत्यावश्यकमपिगृहकार्यमपास्येत्यर्थः २७ ॥ ॥

सर्वदृशामुत्सवभूता आकृतिर्यस्य तं नेत्रमनसोः रसायनभूतं मत्स्वानंदकरत्वात् ताद्दशं रामं दृग्भिर्दर्शनव्यापारैर्मनसा चाभिरेभि
रे आलिंगितवंतः २८ स्मितयुतया अत एव स्निग्धया दृशा प्रजाः पश्यन् दर्शनेन सर्वसमाननं कुर्वन् प्रजानाथ इव ब्रह्मेव २९ स्व

दृष्ट्वा हरिं सर्वदृगुत्सवाकृतिं पुष्पैः किरंत्यः स्मितशोभिताननः दृग्भिः पुनर्नेत्रमनोरसायनं स्वानंदमूर्तिं मन
साभिरेभिरे २८ रामः स्मितस्निग्धदृशा प्रजास्तथा पश्यन्प्रजानाथ इवापरः प्रभुः शनैर्जगामाथ पितुः स्व
लंकृतं गृहं महेंद्रालयसन्निभं हरिः २९ प्रविश्य वेश्मांतरसंस्थितो मुदा रामो ववंदे चरणौ स्वमातुः क्रमेण
सर्वाः पितृयोषितः प्रभुर्ननाम भक्त्या रघुवंशकेतुः ३० ततो भरतमाहेदं रामः सत्यपराक्रमः सर्वसंप
त्समायुक्तं मम मंदिरमुत्तमम् ३१ मित्राय वानरेंद्राय सुग्रीवाय प्रदीयताम् सर्वेभ्यः सुखवासार्थं मंदि
राणि प्रकल्पय ३२ रामेणैवं समादिष्टो भरतश्च तथाकरोत् उवाच च महातेजाः सुग्रीवं राघवानुजः ३३
राघवस्याभिषेकार्थं चतुःसिंधुजलं शुभम् आनेतुं प्रेषयस्वाशु दूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ प्रेषयामास
सुग्रीवो जांबवंतं मरुत्सुतम् अंगदं च सुषेणं च ते गत्वा वायुवेगतः ३५ जलपूर्णांश्छातकुंभकलशां
श्च समानयन् आनीतं तीर्थसलिलं शत्रुघ्नो मंत्रिभिः सह ३६ राघवस्याभिषेकार्थं वसिष्ठाय न्यवेदयत्
ततस्तु प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह ३७ रामं रत्नमये पीठे ससीतं संन्यवेशयत् वसिष्ठो वामदेव
श्च जाबालिर्गौतमस्तथा ६८

मातुश्चरणौ ववंदे अनेनाग्रे सर्वमातृप्रवेशानंतरं सर्वप्रजासंमाननविलंबेन पश्चाद्गमनं भवे
दिति सूचितम् ३० ३१ सर्वेभ्यः अन्येभ्यो वानरबिभीषणादिभ्यः ३२ ३३ ३४ ३५ शातकुंभं जंबुस्वर्णम् ३६ ३७ ३८ ६८

३९ ४० सर्वौषधीरसैरभ्यषिंचन्इत्यन्वयः नभःस्थितैर्दैवतैः सहस्तुवद्भिः सगणैश्चतुर्भिर्लोकपालैश्चसहवसिष्ठादयोभ्यषिंचन्नि
त्यन्वयः ४१ ४२ ४३ ४४ खात्आकाशात् ४५ ४६ ४७ वामांकेवामभागेस्थिताम् ४८ ईदृशींसीतांवामेनकरेणालिंग्यसंस्थितंदृष्ट्वाशिवः

वाल्मीकिश्चतथाचक्रुःसर्वेरामाभिषेचनम् कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा ३९ अभ्यषिंचन्रघुश्रेष्ठं
वासवंवसवोयथा ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैःश्रेष्ठैःकन्याभिःसहमंत्रिभिः ४० सर्वौषधीरसैश्चैवदैवतैर्नभसंस्थि
तैः चतुर्भिर्लोकपालैश्चस्तुवद्भिःसगणैस्तथा ४१ छत्रंचतस्यजग्रहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभम् सुग्रीवराक्षसें-
द्रौतौदधतुःश्वेतचामरे ४२ मालांचकांचनींवायुर्ददौवासवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तमणिकांचनभूषि
तम् ४३ ददौहारंनरेंद्रायस्वयंशक्रस्तुभक्तितः प्रजगुर्देवगंधर्वाननृतुश्चाप्सरोगणाः ४४ देवदुंदुभयोनेदुः
पुष्पवृष्टिःपपातखात् नवदूर्वादलश्यामंपद्मपत्रायतेक्षणम् ४५ रविकोटिप्रभायुक्तकिरीटेनविराजितम्
कोटिकंदर्पलावण्यंपीतांबरसमावृतम् ४६ दिव्याभरणसंपन्नंदिव्यचंदनलेपनम् अयुतादित्यसंका
शंद्विभुजंरघुनंदनम् ४७ वामभागेसमासीनांसीतांकांचनसन्निभाम् सर्वाभरणसंपन्नांवामांकेस-
मुपस्थिताम् ४८ रक्तोत्पलकरांभोजांवामेनालिंग्यसंस्थितम् सर्वातिशयशोभाढ्यंदृष्ट्वाभक्तसमन्वि
तः ४९ उमयासहितोदेवःशंकरोरघुनंदनम् सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ५० श्रीमहादेवउवा
च नमोस्तुरामायसशक्तिकायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय किरीटहारांगदभूषणायसिंहासनस्था
यमहाप्रभाय ५१

स्तोतुमुपचक्रमेइत्यन्वयः ४९ ५० सशक्तिकायमायाशक्त्यवतारसीतासहिताय ५१ ७ ७ ७ ७

आद्यंतोउत्पत्तिनाशौतद्राहित्यादेवमध्यहीनः यतोमाययासृजसिअतएवतेननलिप्यसेतन्नाशादिकृतदोषभाङ्नभवसीत्यर्थः
नत्वैंद्रजालिकःस्वमायानिर्मितजीवादिनाशेपितद्बधभाग्भवति ५२ गुणसंवृतःगुणसमूहयामाययासंवृतः गुणशब्दोत्रतत्समू
हमायापरः प्रपन्नाःशरणागतायेभक्तास्तेषांयदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्यर्थः त्वंदवतारलीलाश्रवणादिभिस्तेषांपापक्षय
द्वारामोक्षोभवतीत्याशयः स्फुरमानुषादिरूपैर्नानावतारैर्लीलांविधत्सेइत्यन्वयः स्फुरावताराउपेंद्राद्याःमानुषारामकृष्णाद्याःएवंभूत

त्वमादिमध्यांतविहीनएकःसृजस्यवस्यत्सिचलोकजातम् स्वमाययातेननलिप्यसेत्वंयत्स्वेस्फुरखेजस्त्ररतो
नवद्यः ५२ लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः नानावतारैःस्फुरमानुषाद्यैःप्रतीयसेज्ञानि-
भिरेवनित्यम् ५३ स्वांशेनलोकंसकलंविधायतंबिभर्षिचत्वंतदधःफणीश्वरः उपर्यधोभान्वनिलोडुपौषधीः
प्रवर्षरूपोवसिनैकधाजगत् ५४ त्वमिहदेहभृताशिखिरूपःपचसिभक्तमशेषमजस्त्र म् पवनपंचकरूप
सहायोजगदखंडमनेनबिभर्षि ५५ चंद्रसूर्यशिखिमध्यमतंयत्तेजईशचिदशेषतनूनाम् प्राभवत्तनुभृता-
मिहधैर्यंशौर्यमायुरखिलंतवसत्वम् ५६

त्वंज्ञानिभिरेवनित्यंप्रतीयसे नत्वन्यैस्तेतुमनुष्योयंकश्चिदित्येवंप्रतियंति ५३ सकलंलोकंस्वांशेनविधायतंलोकंतदधःफणी-
श्वरोभूत्वात्वंबिभर्षिभानुःसूर्यअनिलोवायुःउडुपश्चंद्रःऔषध्योव्रीत्याद्याःप्रवर्षोमेघःनैकधाअनेकप्रकारेण ५४ प्रकारांतरे
णापिरक्षत्वमाहत्वमिति शिखिरूपोजाठराग्निरूपःपवनपंचकम् प्राणापानसमानोदानव्यानाःतदुक्तंगीतायामहंवैश्वानरोभू-
त्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधमिति ५५ हेईशचंद्रादिगतंयत्तेजोयच्चाशेषशरीरिणांचि-
च्चैतन्यंयच्चतनुभृतांशौर्यंधैर्यमायुश्चतदखिलंतवसत्वंत्वद्रूपसत्त्वैवप्राभवत् तत्तद्रूपेणप्रादुर्भूतेत्यर्थः ५६ ७ ७

विरिंचिर्ब्रह्मादिविभागोभेदः हे ईशवादिनां तत्तद्भक्तत्वेनतत्रतत्रेश्वरत्वाभिमानवतां त्वं तत्तद्रूपेणपरस्परस्माद्भिन्नइवभासितत्व
माह अनन्यत् भेदशून्यमतएवैकमीदृशंब्रह्मैवत्वंत्वमेवचब्रह्मादयअतोनैषांभेदइतिभावः ५७ प्रकारांतरेणापिसर्वस्यब्रह्म
रूपतांस्थापयति मत्स्यादीति एकस्यैवयथादशरूपत्वंतथैकस्यैवसदसद्विभागरूपतासत्ब्रह्मविश्वादिकंअसत्तदितरत्सर्वं
सएकस्त्वमेव यतोभवतोन्यत्नविभातिबहुशः पर्यालोचनेपिनज्ञानविषयोभवतीत्यर्थः ५८ अनंतसृष्टौअंतररहितायांसृष्टौतदु
त्पतंजलेसर्वथासृष्ट्याद्युच्छेदोनैवक्तार्थमुक्तंप्रत्येवतुतन्निवृत्तिरिति अनादिर्भगवान्कालोनांतोस्यद्विजविद्यते अव्युच्छि

त्वंविरिंचिशिवविष्णुविभेदात्कालकर्मशशिसूर्यविभागात् वादिनांपृथगिवेशविभासिब्रह्मनिश्चितमनन्यदि
हैकम् ५७ मत्स्यादिरूपेणयथात्वमेकः श्रुतोपुराणेषुचलोकसिद्धः तथैवसर्वंसदसद्विभागस्त्वमेवनान्यद्भव
तोविभाति ५८ यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टौउत्पत्स्यतेयच्चभवच्चयच्च नदृश्यतेस्थावरजंगमादौत्वयाविनातः
परतःपरस्त्वम् ५९ तत्त्वंनजानंतिपरात्मनस्तेजनाः समस्तास्तवमाययातः त्वद्भक्तसेवाममलमानसानांविभा
तितत्त्वंपरमेकमैशम् ६० ब्रह्मादयस्तेनविदुःस्वरूपंचिदात्मतत्त्वंबहिरर्थभावाः ततोबुधस्त्वामिदमेवरूपं-
भक्त्याभजन्मुक्तिमुपैत्यदुःखः ६१ न्नास्तंतस्त्वेतेसर्वंस्थित्यंतसंयमाइतिस्मृतिश्च तादृश्यांसृष्टौयज्जातंयद्भावियच्चवर्त-
मानंतत्त्वयाविनानदृश्यतेसर्वंत्वद्रूपमेवदृश्यतेतत्त्वंपरतःसर्वोत्कृष्टाद्धिरण्यगर्भादपिपरइत्यर्थः ५९ नन्वेवंरूपंमांसर्वेजनाःकिमि-
तिनजानंतितत्राह तत्त्वमितिपरमात्मनस्ते एतत्तत्त्वं एतेसमस्ताजनास्तवमाययासंवृताइतिशेषः अतोनजानंतितर्हिसर्वथामामेवंकेपिन
जानंतिनेत्याह त्वद्भक्तेतितेतवैशंतत्त्वंजानंतीत्यर्थः ६० तेतवचैतन्यरूपमात्मतत्त्वंब्रह्मादयोपिनविदुः यतस्तेबहिरर्थेषुभावश्चित्तंयेषां
तादृशाः ततोऽबुधःत्वद्रूपज्ञानासमर्थोऽपिइदंरूपमेवत्वांप्रकृतदृश्यमानरूपमेवत्वांभजन्ध्यायन् अदुःखःनिवृत्तसकलदुःखः सन्मुक्ति-
मुपैति ६१

अपरमपिसकलमंत्रसाधनंस्वानुष्ठितत्वेनात्म्युपादेयतांचतत्रसूचयन्नाह अहमिति अनिशंगृणन्नुउच्चारयन्मरणसमयेजंतूनांमुक्त्यै हेरामतवनामरूपमंत्रंदिशामिउपदिशामि ६२ ६३ अखिलदेवसौख्यंअखिलदेवराज्यरूपसौख्यम् यतस्त्वयाराक्षसरूपोस्माकं दुष्टशत्रुर्हतः ६४ धरादेवाभूदेवाविद्वांसस्तैर्यज्ञेषुदत्तायज्ञभागायेनखलेनहृताः सत्वयाहतस्तेनतेभागानोस्माकंपुरावद्भावणोत्पत्ति

अहंभवन्नामगृणन्कृतार्थोवसामिकाश्यामनिशंभवान्या मुमूर्षमाणस्यविमुक्तयेहंदिशामिमंत्रंतवरामनाम ६२ इमंस्तवंनित्यमनन्यभक्त्याशृण्वंतिगायंतिलिखंतियेवै तेसर्वसौख्यंपरमंचलब्ध्वाभवत्पदंयांतुभवत्प्रसादात् ६३ इंद्रउवाच रक्षोधिपेनाखिलदेवसौख्यंहृतंचमेब्रह्मवरेणदेव पुनश्चसर्वंभवतःप्रसादात्प्राप्तंहतोराक्षसदुष्टशत्रुः ६४ देवाऊचुः हृतायज्ञभागाधरादेवदत्तामुरारेखलेनादिदैत्येनविष्णो हतोद्यत्वयानोवितानेषुभागाःपुरावद्भविष्यंतियुष्मत्प्रसादात् ६५ पितरऊचुः हतोद्यत्वयादुष्टदैत्योमहात्मन्गयादौनरैर्दत्तपिंडादिकान्नः बलादत्तिहत्वागृहीत्वासमस्तानिदानींपुनर्लब्धसत्वाभवामः ६६ यक्षाऊचुः सदाविष्टिकर्मण्यनेनाभियुक्तावहामोदशास्यंबलाद्दुःखयुक्ताः दुरात्माहतोरावणोराघवेशत्वयातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ६७

प्राक्कालइवभविष्यंति ६५ लब्धसत्वास्तत्पिंडप्राप्त्यालब्धबलाः ६६ विष्टिकर्मणिवेतनदानंविनाबलात्कर्मकारणंविष्टिस्तत्कर्मणि अभियुक्ताःप्रेरिताः दशास्यंवहामस्तदीयपल्लक्यादिवहनेनेनिशेषःदुःखजाताद्दुःखसमूहात् ६७ ७ ७

पुरारावणराज्यात्पूर्वम् ६८ अभिविद्रुताबलेनस्ववशतांनीताः ६९ यतोयंहतोतएवंस्थितास्त्वयातद्दुःखमोचनेनपरित्राताः इतिश्रीमत्सकल०
७० ७१ ७२ ७३ हृदिअंतर्यामितयास्थितमेवराजेंद्रंदृश्यमानराजेंद्ररूपंध्यायंतोययुरित्यन्वयः ७४ ७५

गंधर्वाऊचुः वयंसंगीतनिपुणागायंतस्तेकथामृतम् आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थिताःपुरा ६८ पश्चा
द्दुरात्मनारामरावणेनाभिविद्रुताः तमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ६९ स्थितास्त्वयापरित्राताहतोयंदुष्ट-
राक्षसः एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ७० वसवोमुनयोगावोगुह्यकाश्चपतत्रिणः सप्रजा
पतयश्चैतेतथाचाप्सरसांगणाः ७१ सर्वेरामंसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवम् स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वेराघ
वेणाभिवंदिताः ७२ ययुःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा प्रशंसंतोमुदारामंगायंतस्तस्यचेष्टितम् ७३
ध्यायंतस्त्वभिषेकार्द्रंसीतालक्ष्मणसंयुतम् सिंहासनस्थंराजेंद्रंययुःसर्वेहृदिस्थितम् ७४ खेवाद्येषुध्व
नत्सुप्रमुदितहृदयैर्देववृंदैःस्तुवद्भिर्वर्षद्भिःपुष्पवृष्टिंदिविमुनिनिकरैरीड्यमानःसमंतात् रामःश्यामःप्र-
सन्नस्मितरुचिरमुखःसूर्यकोटिप्रकाशःसीतासौमित्रिवातात्मजमुनिहरिभिःसेव्यमानोविभाति ७५
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५ श्रीमहादेवउवाच
रामेभिषिक्तेराजेंद्रेसर्वलोकसुखावहे वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतोमहीरुहाः १ गंधहीनानिपुष्पाणिगं
धवंतिचकाशिरे सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा २

युद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५ रामेइतिउक्त

राज्ञेजानेतिजाताइतिचशेषः १ निर्गंधानिगंधयुतानिअश्वानांधेनूनांगवांचसहस्रशतंददौ २ ६ ६

शतवृषानित्यत्रशतशब्दोनंतवाची ३ ४ अंगदेबाहुभूषणे ५ ६ अवमुच्यभर्त्रीकंठेप्रतिमुक्तंपुनःकंठादवतार्येत्यर्थः ७ विलो
कयन्वैदेहींपश्यन् ८ गौरवेणसीताकृतादरेण ९ १० यद्वस्तुदेवैरपिदुर्लभंतदपितववरूपंचदास्याम्येवेत्यर्थः ११ उक्तंचान्यत्र रा
ज्योत्सवागतजनायरघुप्रवीरःप्रीत्यात्वनेकमणिरत्नविभूषणानि दत्वानिलात्मजमपास्यविदेहजायैमालांददौरघुपतिःपरमादरेण
१ तयाहनुमतेदत्तासैवमालाह्यमूल्यिका दशनैःशकलीकृत्यत्यक्ताननजलाशये २ हाहेतिजल्पितंसर्वैस्तदासस्मरवानरैः स्वजाती

ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजेभ्योरघुनंदनः त्रिंशत्कोटीःसुवर्णस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ३ वस्त्राभरणरत्नानिब्राह्म
णेभ्योमुदातथा सूर्यकांतिसमप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजम् ४ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः
अंगदायददौदिव्येह्यंगदेरघुनंदनः ५ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितम् सीतायैप्रददौहारंप्रीत्या-
रघुकुलोत्तमः ६ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनंदिनी अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ७ रा
मस्तामाहवैदेहीमिंगितज्ञोविलोकयन् वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ८ हनूमतेददौहारंपश्य-
तोराघवस्यच तेनहारेणशुशुभेमारुतिर्गौरवेणच ९ रामोपिमारुतिंदृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितम् भ
क्त्यापरमयातुष्टइदंवचनमब्रवीत् १० हनूमंस्तेप्रसन्नोस्मिवरंवरयकांक्षितम् दास्यामिदेवैरपियत्दुर्ल
भंभुवनत्रये ११

यमरेकर्मलयाकृतमरिंदम ३ रामस्ततोमारुतिमत्युदारमाहूयचारादभिवर्तमानम् ४ प्रच्छकस्मान्महतीसुमालात्यक्तात्वयाब्रूहि
विदेहजार्पिता ४ब्रह्मेतियद्ब्रह्मविदोवदंतिह्यात्मेश्वरश्चेतिवदंतिसंतः सीतापतेत्वंतदसीतिबुद्ध्यात्यक्तामयेयंसकलार्तिरूपा ५ हनू
मन्यदिमत्तस्त्वंवरंकिमपिनेच्छसि तवेच्छांतर्हिनिर्मुक्तांकरिष्यामिचनिःफलां ६ श्रीरामश्रवणेदास्येममास्तुसफलास्पृहा तस्याविरो-
धिनीयातुनिर्मूलांकुरुतांप्रभो ७ ६७

ममस्वांतेसदैवत्वंसीतयासहतिष्ठसि अद्यैवसर्वेपश्यंतुस्थितंत्वांजानकीपते ८ विदार्यवक्षस्स्थलमंजनीसुतः प्रदर्शयामासचरा
ममहृद्यम् हृदंबुजेसंस्थितमब्जलोचनंमहीसुताराधितपादपंकजम् ९ मारुतेर्वैभवंदृष्ट्वासर्वेसंतोषमागताः रामेणालिंगितःश्री
मान्हनूमानंजनीसुतः १० जयशब्दोमहानासीत्तदाराघवमंडपे सीताप्रमुदितातस्मैवरानभयदान्ददौ ११ रामलीलामृतंचैतत्-

हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनोमम १२ अतस्त्वन्नामसततंस्मर
न्स्थास्यामिभूतले यावत्स्थास्यतितेनामलोकेतावत्कलेवरम् १३ ममतिष्ठतुराजेंद्रवरोयमेभिकांक्षि
तः रामस्तथेतितंप्राहमुक्तस्तिष्ठयथासुखम् १४ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः तमाहजा
नकीप्रीतायत्रकुत्रापिमारुते १५ स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया इत्युक्तोमारुतिस्ताभ्या
मीश्वराभ्यांप्रहृष्टधीः १६ आनंदाश्रुपरीताक्षोभूयोभूयःप्रणम्यतौ कृच्छ्राद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतम
हामतिः १७ ततोगुहंसमासाद्यरामःप्रांजलिमब्रवीत् सखेगच्छपुरंरम्यंशृंगवेरमनुत्तमम् १८ मामेव-
चिंतयन्नित्यंभुंक्ष्वभोगान्निजार्जितान् अंतेममैवसारूप्यंप्राप्यसेत्वंनसंशयः १९ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदि
व्यान्याभरणानिच राज्यंचविपुलंदत्वाविज्ञानंचददौविभुः २०

परमानंददायकम् श्रोतृणांचाथगृणतांपापसंघविदाहकम् १२
तंतथोदारचरितं १२ १३ मुक्तःसततंममनामस्मरणात् जीवन्मुक्तःसन्तिष्ठ १४ १५ ईश्वराभ्यांसीतारामाभ्यां १६ कृच्छ्रादितिरामदर्शनवि
योगतःकृच्छ्रं १७ १८ मामेवचिंतयन्नित्यनेनभोगेषुनासक्तोभवेतिसूच्यते १९ विद्यमानराज्यादधिकदेशराज्यंविज्ञानमात्मतत्वज्ञानम् २०

आलिंगितःबहिःशरीरेणसर्वदास्वानुसंधानदानेनांतश्चालिंगितः २१ पूजयामासतानितिशेषः २२ २३ २४ २५ अनिच्छन्नित्य
स्ययौवराज्यमितिकर्म २६ कर्माध्यक्षःसर्वकर्मसाक्षीकर्तृत्वादिविहीनोनिरभिमानित्वात् अतएवनिर्विकारः २७ स्वानंदेन-

रामेणालिंगितोहृष्टोययौस्वभवनंगुहः येचान्येवानराःश्रेष्ठाअयोध्यांसमुपागताः २१ अमूल्याभरणैर्व
स्त्रैःपूजयामासराघवः सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवानराःसविभीषणाः २२ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमा-
त्मना प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतम् २३ सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा विभीषणस्तु
संप्राप्यराज्यंनिहतकंटकम् २४ रामेणपूजितःप्रीत्याययौलंकामनिंदितः राघवोराज्यमखिलंशशा-
साखिलवत्सलः २५ अनिच्छन्नपिरामेणयौवराज्येभिषेचितः लक्ष्मणःपरयाभक्त्यारामसेवापरो
भवत् २६ रामस्तुपरमात्मापिकर्माध्यक्षोऽपिनिर्मलः कर्तृत्वादिविहीनोपिनिर्विकारोपिसर्वदा २७ स्वा
नंदेनापितुष्टःसन्लोकानामुपदेशकृत अश्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः २८ अयजत्परमा-
नंदोमानुषवपुराश्रितः नपर्यदेवन्विधवानचव्यालकृतंभयम् २९ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्र
शासति लोकेदस्युभयंनासीदनर्थोनास्तिकश्चन ३०

तुष्टइत्यनेनलौकिकानंदसामग्रीनिरपेक्षत्वमुक्तम् लोकानामुपदेशकृत् अनेनलोकोपदेशएवयज्ञाद्यनुष्ठानप्रयोजनमुक्त
म् २८ रामेराज्यमिति सौराज्यमाह नपर्यदेवन्नितिव्यालाःसर्पाव्याघ्राश्च २९ दस्यवश्चोराः ३० ॥ ॥ ॥

अनर्थभावमेवप्रपंचयति वृद्धेष्विति ३१ वर्णाश्रमाणांयेगुणाः धर्माःपुराणेषूक्तास्तैरन्विताः ३२ औरसानिवस्वास्मिन्प्रीतिमतीःप्रजा
रामःपितृवज्जुगोप पितरिपुत्राणामिवप्रजानांरामेस्नेहःपितुःपुत्रेष्विवप्रजासुरामस्येतिबोधितम् ३३ उपास्त अकरोदितियावत्
३४ धनधान्यऋद्धिमत् तद्युक्तंयद्दीर्घमायुरारोग्यंचतयोः कारकमात्मानमधिकृत्यभवमाध्यात्मिकम् ३५ समाहित स्तदेकचित्तःप

वृद्धेषुसत्सुबालानांनासीन्मृत्युभयंतथा राममूजापराःसर्वेसर्वेराघवचिंतकाः ३१ ववर्षुजलदास्तोयंयथा
कालंयथारुचि प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ३२ औरसानिवरामोऽपिजुगोपपितृवत्प्रजाः
सर्वलक्षणसंयुक्तःसर्वधर्मपरायणः ३३ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमुपास्तसः ३४ इदंरहस्यंधनधा
न्यऋद्धिमत्दीर्घायुरारोग्यकरंसुपुण्यदम् पवित्रमाध्यात्मिकसंज्ञितंपुरारामायणंभाषितमादिशंभुना
३५ शृणोतिभक्त्यामनुजःसमाहितोभक्त्यापठेद्वापरितुष्टमानसः सर्वाःसमाप्नोतिमनोगताशिषोविमु
च्यतेपातककोटिभिःक्षणात् ३६ रामाभिषेकंप्रयतःशृणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनम् पुत्राभिला
षीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरामायणमादितःपठन् ३७ शृणोतियोध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिराजाभुव-
मृद्धसंपदम् शत्रून्विजित्यारिभिरप्रधर्षितोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नृपः ३८

रितुष्टमानसःभगवत्कथापठनजानंदेनेतिभावः मनोगताशिषःमनसाआशास्यमानानर्थान् ३६ रामाभिषेकंरावणजयपू-
र्वकंप्राप्तम् आर्यसंमतंशिष्टसंमतंतेनस्वयंशिष्टइतियावत् ३७ यअध्यात्मिकेत्यत्रसंधिरार्षः ३८ ॐ ॐ ॐ

अधिरामसंहितांराममधिकृत्यप्रवृत्तामध्यात्मरामायणाख्याम् ३९ कोपमित्युपलक्षणंकामादीनाम् विमत्सरः अनीर्ष्यः स
र्वाणिदुर्गाणिदुःखस्थानानि ४० शृण्वतांपुंसांक्रूरास्तुष्यंति विघ्नानश्यंति संपदश्चभवंति ४१ रामतत्परारामैकचित्ता

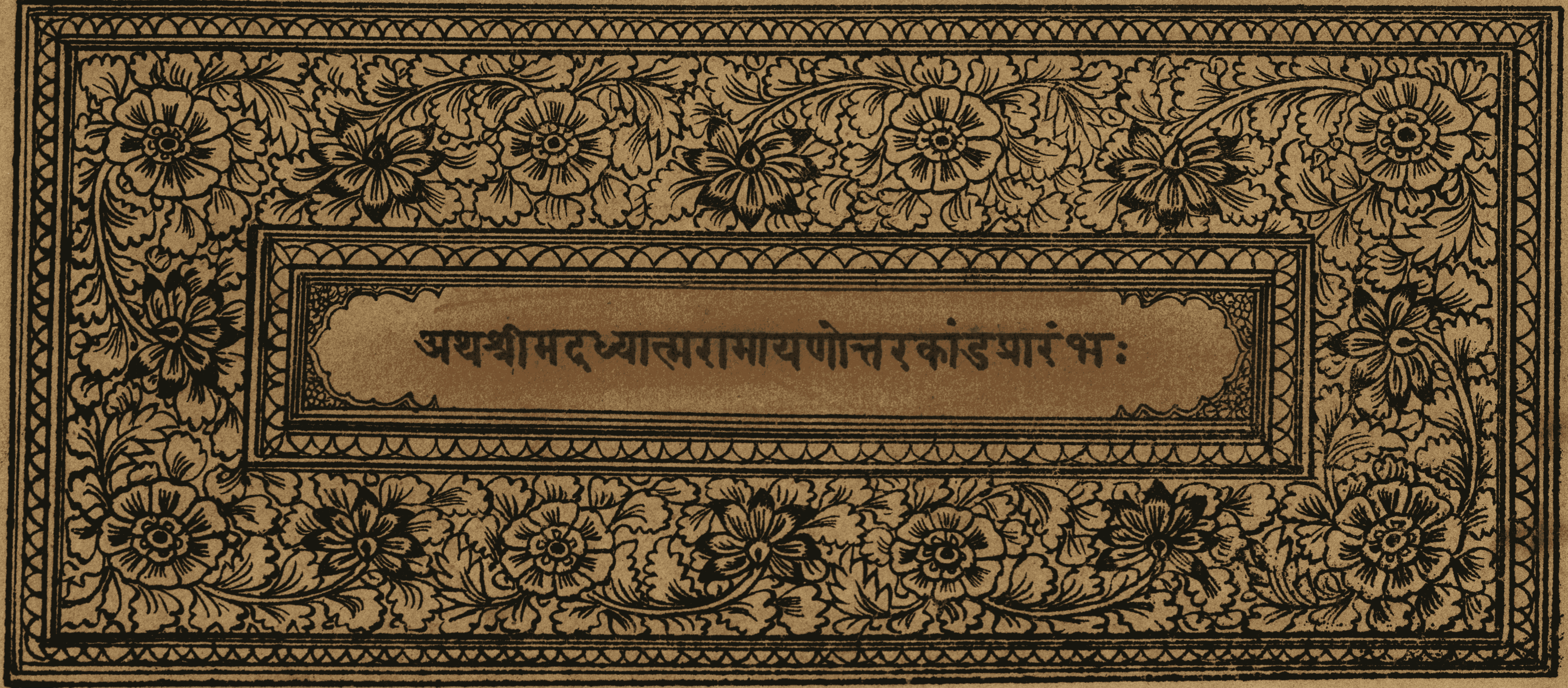
स्त्रियोऽपिशृण्वंत्यधिरामसंहितांभवंतिताजीवसुताश्चपूजिताः वंध्याऽपिपुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामि
मांभक्तियुताशृणोतिया ३९ श्रद्धान्वितोयःशृणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंचतथाविमत्सरः दुर्गाणिसर्वाणि
विजित्यनिर्भयोभवेत्सुखीराघवभक्तिसंयुतः ४० सुराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपयां-
तिशृण्वताम् अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ४१ रजस्वलावायदिरामत-
त्पराशृणोतिरामायणमेतदादितः पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरायुषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ४२ पूजयित्वा
तुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्यशः सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदम् ४३ अध्यात्मरामचरितंकृत्स्नं
शृण्वंतिभक्तितः पठंतिवास्वयंवक्त्रात्तेषांरामःप्रसीदति ४४ रामएवपरंब्रह्मतस्मिंस्तुष्टेऽखिलात्मनि धर्मा
र्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ४५ श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमखंडितम् आयुष्यमारोग्यकरं
कल्पकोट्यघनाशनम् ४६ देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहाःसर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्त
था ४७

रजस्वलायाःश्रवणंचतुर्थेह्न्यारभ्यद्वादशरात्रांतम् ४२ पूजयित्वेत्यादेःपुस्तकमितिशेषः
४३ ४४ ४५ आयुष्यंआयुर्जनकम् कल्पकोटिपर्यंतंकृतमघम् ४६ ४७ ७ ७ ७ ७

वैराग्यविज्ञानयुतंश्रोतृणांतदुभयदातृत्वादितिभावः अस्मिन्भवेसंसारेइत्यर्थः ४८ योभूतेश्वरोभवःशिवो सकृदखिलवे
दराशिमालोड्ययत्तारकंब्रह्मनदेवरामः विष्णुरहस्यमूर्तिषु अत्यंतरहस्यमूर्तिः मुख्यामूर्तिरितिविज्ञायाखिलवेदानांसारभू
ताउपनिषदस्तदर्थसंग्रहमुद्धृत्यसंक्षेपतइदंरामस्यनिगूढतत्त्वंप्रियायेप्राह तस्मैनमइतिशेषः अयंश्लोकस्तत्रत्यश्रोतुःशिव

अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्यविज्ञानयुतंपुरातनम् पठंतिशृण्वंतिलिखंतियेनरास्तेषांभवेऽस्मिन्नपु
नर्भवोभवेत् ४८ आलोड्याखिलवेदराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञाय
भूतेश्वरः उद्धृत्याखिलसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्त्वमखिलंप्राहप्रियायैभवः
४९ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषोडशःसर्गः १६ इतियुद्धकांडस
माप्तम् कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवसप्तनीलकंठोक्ताः सार्द्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताः ७

शिष्यस्येतिबोध्यम् ४९ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्री
रामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणेसेतौयुद्धकांडेषोडशःसर्गःसमाप्तः १६ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु युद्धेयु-
द्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनस्थितोयोध्यांसरामःपातुसर्वदा १ ७ ७ ७

अथश्रीमदध्यात्मरामायणोत्तरकांडप्रारंभः

[OrderDescription]
,CREATED=30.12.19 11:55
,TRANSFERRED=2019/12/30 at 12:23:40
,PAGES=119
,TYPE=STD
,NAME=S0002413
,Book Name=M-2420-ATHSHRIMAD ADHYATAMAY RAMAYAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF

FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF

FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF

FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,